VISSZATÉRÉS...
ELSŐ KÖNYV

SOROZATSZERKESZTŐ:
SZILÁGYI ÁKOS

A kötet az Akadémiai Kiadó közreműködésével
jelenik meg.

André Gide

VISSZATÉRÉS
A
SZOVJETUNIÓBÓL

VISSZATÉRÉS A SZOVJETUNIÓBÓL
(1936. NOVEMBER)

AMIT MÉG EL KELLETT MONDANOM
(1937. JÚNIUS)

INTERART STÚDIÓ

INTERART
Budapest, 1989

A fordítás az alábbi kiadások alapján készült:

André Gide:
Retour de l'U.R.S.S.
Gallimard, Paris, 1936

André Gide:

Retour de l'U.R.S.S.. suivi de
Retouches á mon Retour de l'U.R.S.S.
Gallimard, Paris, 1978

A fordítást az eredetivel összevetette:
1. rész: Réz Pál
2. rész: Ádám Péter

ISBN 963 02 6413 70
ISBN 963 02 6414 5

PRINTED IN HUNGARY

Mr. West a bolsevikok országában

" Ez volt ott, látta mi van ott
- és mégis visszajött."
(Oszip Mandelstam)

Kelet- és Közép-Kelet-Európa szellemi és politikai élete ma visszatérésektől hangos: nevek, művek, pártok, jelképek, személyek vannak visszatérőben - honnan is? hová? A mesterséges feledés, az emlékezetvesztés homályából a tiszta öntudat fényébe, a könyvtárak "zárolt anyagából" az országos olvasótermek szabad polcára, az emigrációból - haza, a halálból - az életbe, a kísérletlétből és kísértetlétből - a valóságba. Országok, egész régiók vannak visszatérőben Ázsiából - Európába. Pedig átlépni a határt - önként menni avagy áttaszíttatni rajta, odaátról nézve már mindegy - és mégis visszatérni - a legnehezebb szellemi és politikai artistamutatványok közé tartozik. Átlépni élet és halál határán, átlépni jó és rossz határán, átlépni az engedélyezett és tilos határán, átlépni két világ határán - nehéz, de visszatérni, méghozzá lélekben - és nem csupán testben - visszatérni sokkal nehezebb. Átlépni - oda; visszatérni - ide; mert az odaút mindig a halál képzetét, a visszaút az élet, az újjászületés képzetét idézi. Ha elutazni - kicsit meghalni, akkor visszatérni - kicsit feltámadni. Minél szigorúbban megvont és őrzött, minél sérthetetlenebb és áthághatatlanabb a határ - vagyis minél nagyobb a távolság a határ két oldalán húzódó világok között -, annál tisztábban érzékeljük a visszatérés erkölcsi jelentőségét.

Ebben az értelemben talán nem egészen pontatlan, ha

Kelet- és Közép-Kelet-Európa egész 1929 utáni történetét úgy fogjuk fel, mint utazást a Szovjetunióba, és azt, ami nem ma kezdődött, de történelmi arányokban ma bontakozik ki legteljesebben, úgy tekintjük, mint visszatérést onnan. Azért kötöm az utazás indulópontját 1929-hez, mert Oroszország nemcsak 1917 februárjában, de még 1917 októberében sem erre az idővonatra szállt fel. A februári "liberális" orosz forradalmat az októberi "jakobinus" orosz forradalom követte. Az 1929-es forradalom azonban totalitárius volt: a piaci alapon működő diktatórikus államszocializmus rendszere helyett egy merőben új társadalmat hozott létre, amelynek már nem a diktatórikus párt, hanem az önkényuralmi állam volt a mozgatóereje. Ez azonban mégsem visszatérés volt a múlthoz, tehát nem tekinthető ellenforradalomnak (a totalitárius forradalomhoz képest egy ellenforradalom akár jótétemény is lehetett volna). Az 1929-es totalitárius szovjet forradalom nem hátra vitte az orosz társadalmat (és a néhai tagköztársaságok nemzeteinek társadalmait), hanem előre - csakhogy zsákutcában előre. Az önkényuralmi orosz állam totalitárius fokra emelése nem pusztán mennyiségi, hanem minőségi fordulat volt. Az önkényuralmi orosz állam az új, huszadik századi uralmi technikákkal végre totálisan bekebelezhette a civil társadalom és a piac zsenge oroszországi hajtásait, hogy semmi ne akadályozza ,a kommunizmus megvalósításában" "I. Péter az állam korlátlan erőszakhatalmát "a kapitalizmus megvalósítására" használta fel Oroszországban, Sztálin a "kommunizmus megvalósítására". A Jó - illetve a Mégjobb, Legjobb - eszméje és eszménye láthatólag változott, ám a szerkezet és az észjárás jellegzetesen kelet-európai, "orosz" maradt.

Vagyis a központosított erőszakhatalom legitim birtokosa mindent elkövetett, hogy a korábbi ""rossz", "fejlődésképtelen", "igazságtalan" társadalmat kiirtsa és helyette egy "jó", "fejlődőképes", "igazságos" társadalom szükséges és kívánatos eszményét valósítsa meg. Nyugaton mind a kapitalizmus, mind a szocializmus nem eszményként valósult meg, hanem maga volt a valóságos történelmi mozgás, és mindig úgy és annyira valósult meg, ahogyan és

amennyire maga a társadalom "megvalósította", Sem egykor a kapitalista racionalitást, sem napjainkban a posztkapitalista racionalitást nem az állam személyesítette meg Nyugaton, hogy aztán erre a racionalitásra hivatkozva saját igájába hajtsa a társadalmat, hanem megfordítva: a társadalom realizálta, hogy közben uralkodva rajta, felhasználja ehhez az államot. Ennek megfelelően az eredmény ott a társadalom szabadsága, gazdagodása és felvirágzása ; itt az állam "szabadsága" "elhatalmasodása és "virágba borulása". Mert nincs az az eszmény, amelynek megvalósítása ne terrorhoz és/vagy hazugsághoz vezetne és ezáltal pokolhoz a társadalom, és mennyországhoz az állam, pokolhoz az állampolgárok és mennyországhoz az erőszakapparátus birtokosai számára. Ebből a nézőpontból I. Péter autokratikusan "nyugatosító" forradalma és Sztálin totalitáriusan "kommunizáló" forradalma valóban párhuzamba állítható: mindkettő sokat adott az államnak, semmit vagy majdnem semmit a társadalomnak. Amit Vaszilij Kljucsevszkij, a neves orosz történész a századfordulón I. Péter "rendszeréről" mondott, még fokozottabban érvényes Sztálin totalitárius rendszerére: "Péter reformja semmit nem adott a népnek, a nép tömegeinek, sem új létfenntartási eszközöket, sem éltető nekibuzdulást. A péteri kalapács alól a nép ugyanolyan műveletlenül és enerváltan került ki, amilyen volt annak előtte, csak annál sokkal szegényebben és megtörten. (...) A nép nemcsak nem lett gazdagabb, mint annak előtte volt, de még némább lett, mint volt korábban. Mert korábban a rendi országgyűléseken vagy a tanácskozó testületekben legalább a kereskedők adhatták hírül a cárnak vagy a bojárnak, miben szenvednek hiányt, hogyan megy tönkre a nép, milyen ostobaságokat művel a kormány. A nép még Péter alatt is nem egy ízben fordult az utolsó alkotmányos eszközhöz, hogy hangját hallassa, a lázadáshoz. Péter reformja megszabadította utódait a trónon ezektől a népi visszajelzésektől. (1)
A Nyugatnak mint eszménynek megvalósítása hozta létre Pétervárt, ezt a különös tüneményt; ám Pétervár a jobbágyok csontjain épült fel. A szocializmus nyugati eszményének megvalósítása hozta létre a Szovjetuniót, a gigászi

hadipotenciált és a birodalmat, ám ez a Gulag koncentrációs táboraiban elpusztult tízmilliók csontjaira épült.
Mind a kapitalizmus, mind a szocializmus a társadalom ügyeként Oroszországban épp csak elkezdődhetett; az előbbi a múlt század 90-es éveiben a világháború kitöréséig, az utóbbi 1921 után az 1929-es totalitárius forradalom kitöréséig.

Úgy gondolom, hogy - ha országonként más ütemben és más módon is - történelmileg ebből a totalitárius világból kell visszatérnie Kelet- és Közép-Kelet-Európának. Ezért is olyan fontos most számunkra, hogy találkozzunk az első visszatérőkkel, hogy megtudjuk, miért is mentek

a 20-as és 30-as években oda, és mit láttak, hogy vissza akartak és vissza tudtak térni, hogy visszatérésük erkölcsi értelmét és szellemi jelentőségét megértsük. Ez adja talán jelen történelmi pillanatban különös indokoltságát e kis könyvsorozatnak. Az eszmény megvalósítása - pokolhoz vezet; az utópia, ha nem törekvéseink és reményeink zsinórmértékéül szolgál, hanem megvalósítás tárgya lesz - és lehet, mert éppen azon a helyen és abban az időben nem tudja a társadalom többsége megakadályozni - halált hozó.
A Gulag túlélői - ők is utasok és utazók - a szó szoros értelmében a nemlét világából tértek vissza. Panait Istrati, André Gide, Georges Orwell, Arthur Koestler, Nagy Lajos és mások útirajzai, naplófeljegyzései ugyan nem erről a Szovjetunióról szólnak, mégis mindannyiszor a nemlétből a létbe visszatérő ember komorságával, kétségbeesésével és olykor megkönnyebbülésével. Persze, kissé mind másként és másért mennek oda, közös csupán a visszatérés erkölcsi motívuma, amelynek a maguk korában,
persze, elsősorban politikai hangsúlyt adtak. Épp ezért talán nem felesleges, ha a Visszatérés a Szovjetunióból, a Más fény felé, a Hódolat Katalóniának, a Hieroglifák, a Tízezer kilométer Oroszország földjén című könyvek hátterén felvillan egy vissza nem térő alakja is, Leon Feuchtwangeré, a Vallomás Moszkváról című könyv írójáé. Annál is inkább - és ezt nem az erkölcsbíró szerepében szívesen tetszelgő utókor nevében mondom -, annál is inkább, mert

a vissza nem térők voltak többen. A visszatérés akkor

botrány, ma csodaszámba megy. S valóban: minden

visszatérés erkölcsi csoda.

AZ OROSZ HATÁR 1917 ELŐTT

Az Oroszországot Nyugat-Európától elválasztó határ évszázadok óta világok határa, amelyet régebben sem volt könnyű átlépni. "Mr. West" - a nyugati ember - már a XVI. században is úgy utazott Oroszországba, mint a titkok birodalmába, amelyben "európai ésszel" nem minden fogható fel, európai szemmel pedig - mint arról a korabeli útleírások tanúskodnak - sok minden taszító és elborzasztó. Oroszországot azonban a birodalom állampolgárainak sem volt könnyű elhagyni, jóllehet az utazás – egyáltalán a helyváltoztatás - szabadsága amúgy is csak a kivételezett helyzetű rétegeket illette meg. Orosz embernek, így vagy úgy mindig lelki megrázkódtatás volt átlépni az orosz határt. Custin márki, akinek az 1839-es Oroszországról szóló útikönyve megjelenésekor, 1843-ban legalább akkora botrányt kelt, mint alig száz évvel később honfitársáé, André Gide-é a Szovjetunióról (mellesleg ez az 1839-es könyv a sztálini Szovjetunióról pontosabb képet ad, mint a kortársé), egy lübecki fogadó tulajdonosának érdekes megfigyelését idézi az orosz utasokról: "Mikor Európa felé vannak úton - mondotta nekem - vidámnak, szabadnak, nak, elégedettnek látszanak : akár a szabadba kitört lovak, a kalickából kieresztett madarak ; férfiak, nők, ifjak,öregek - mind boldogok, mint a vakációzó kisdiákok. Úton visszafelé Oroszországba ugyanezeknek az embereknek az arca megnyúlt, komor, nyugtalan; keveset beszélnek, szaggatottan, homlokukat gondok redőzik: mindebből én azt a következtetést vonom le, hogy egy ország, amelyet ilyen örömmel hagynak maguk mögött, és ahová ilyen szomorúan térnek vissza az emberek - rossz ország lehet."
Nem csoda hát, hogy egyáltalán csak a 19. században jelenik meg az az orosz ember, aki nem csupán fizikai, hanem lelki értelemben is visszatér hazájába, akár azzal a re ménnyel,

hogy Oroszország még európai fejlődési pályára állítható, akár azzal a hittel, hogy saját különleges küldetése van, és maga fogja megmutatni Európa számára a jövőt.
, Mikor Borisz Godunov, megelőzve Péter cár elgondolását, orosz fiatalokat küldött külföldre - írta Csaadajevról szóló esszéjében a századelőn Oszip Mandelstam -, egy sem tért közülük vissza. Nem tértek vissza annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem vezet út visszafelé, a létezésből a nemlétbe, hogy azok, akik megízlelték az örök Róma időtlen tavaszát, megfulladtak volna Moszkva fojtogató légkörében. (...) Csaadajev volt az első orosz, aki járt Nyugaton, és valóban, szellemi értelemben találta meg az utat visszafelé. A kortársak babonás tisztelettel mutogattak rá, miként egykor Dantéra saját kortársai : "Ez volt ott, látta mi van ott - és mégis visszajött." Mert a visszatérés erkölcsi csodája, amelynek mélyén az európai Oroszország szintézisének nemzeti álma és reménye rejlett, akkor még orosz "kiváltság" volt. A nyugati utazó számára inkább az jelentett erőfeszítést, hogy ott maradjon ama "fojtogató légkörben", melyet éppen Custine márki ír le különösen érzékletesen, hogy kitartson utazása végéig.

A misztikus, a rejtélyes, a szenvedő és küldetéses szent Oroszország romantikus ködképe a nyugat-európai kedélyek láthatárán csak a 19. század 70-es éveitől dereng fel. A nyugat-európai civilizátorok magabiztossága megtörik,

az orosz utazóké viszont - gondoljunk Dosztojevszkij híres nyári utazásáról készített téli feljegyzéseire - túlságosan is megnő. A haladás kiüresedésként, az észszerűség esztelenségként, a szabadság elnyomásként lepleződik le, és
az elnyomorodás, a gyors iparosítás, az eltömegesedés, a hitetlenség képei, mindennek megvásárolhatósága a nyugat-európai értelmiség - részben a polgárság - tekintetét is
a misztikus és poétikus Kelet, többek között a még "érintetlen tisztaságú" ", megszállott", "őserejű" ", lélekkel teli" Oroszország felé fordítják, oda, ahonnan még várható
, Valami". Mr. West, ha csak egy pillanatra is, mindazt, amit oly fájdalmasan hiányolt Nyugat-Európából, ebben a spiritualizált Oroszországban találta fel. Az Oroszországtól való évszázados irtózást és lenézést követő rajongó

vonzódás, ruszofília nélkül, amely egyébként nem zárta ki
a cári zsarnokság szenvedélyes gyűlöletét, aligha érthetnénk
meg a nyugat-európai értelmiség jelentős részének
messianisztikus fordulatát és általános rokonszenvét a
szovjetek iránt, mely az 1917-es októberi forradalmat követte.
Éppen ez a misztikus-egzotikus századfordulós
Oroszország-kultusz készítette elő érzületileg a bolsevik
Oroszország s később a "kommunista kísérlet lelkes üdvözlését.
Mintha csak ama sokat emlegetett "orosz
rejtély" megoldása éppen a bolsevik forradalom lett volna.
Így alakul át a hívő nyugati entellektüel számára Oroszország
az ígéret földjévé, zarándokhellyé. Ettől kezdve
jelenthet egyáltalán problémát a nyugati ember számára a
visszatérés innen, a szó immár szellemi értelmében is.
Ám mind az útrakelés, mind a visszatérés nehézségei
mást jelentenek az orosz és mást a nyugati utazó számára.
Ama orosz ifjak Borisz Godunov korából nem szabad elhatározásukból
vagy kalandvágyból lépték át az orosz határt,
hanem azért, mert az állam Európába küldte őket
hogy tanuljanak és a megszerzett tudással térjenek haza.
Bizonyos értelemben kiküldetésbe mentek, míg a Szovjetuniót
felkereső entellektüeleknek - hitük szerint - küldetésük
volt, Lelkiismeretük, igazságérzetük, hitük "küldte"
őket a "bolsevikok országába", hogy onnan -
megbizonyosodván a "földi paradicsom" létezésétől - hírt
hozzanak a még hitetleneknek, és ezáltal egész Európának segítsenek
megtenni a nagy utat - ide. Panait Istrati, André
Gide vagy a Szovjetunióban egyenesen letelepedni szándékozó
Arthur Koestler, Sinkó Ervin reményektől dagadó
kebellel, hívőkként lépik át a szovjet határt, hitből és hitért
utaznak. S ha ezen a hiten át is ütnek az első kételyek,
az utazás éppen a kételyek eloszlatását, nem pedig megerősítését
hivatott szolgálni. Nem azért mennek, hogy végre
elfordulhassanak Istentől, hanem azért, hogy végre
megbizonyosodhassanak létezése felől. S amikor saját szemükkel
győződnek meg róla, hogy nem létezik, hogy ami
létezik, az semmivel sem jobb annál, ami ellem Nyugaton
harcolnak, sőt rosszabb, akkor a hívő omlik össze bennük
és a hívő lázad fel a faragott kép ellen, amelyet addig imádott.

11
S valóban: a lázadás első fázisában a néhai kommunistákból
és kommunistabarátokból nem antikommunisták,
hanem reformisták, revizionisták lesznek, akik a képet
szétverik ugyan, de az eszmét, a szellemet megőrzik,
sőt a képrombolást éppen a szellemhez való hűséggel indokolják,
mint az Gide könyvéből is kitűnik.

Ama orosz ifjak azért mentek Európába, mert odaküldték
őket, és azért nem jöttek haza, mert ott olyasmit találtak,
ami ezt lehetetlenné tette. Nem ezért mentek oda, tehát
nem is csalódhattak semmiben. Nem veszítettek, hanem
nyertek. Gide és a 30-as évek sok más baloldali értelmiségije
azért mentek a Szovjetunióba, mert hittek, mert
előre tudták - tudni vélték - mit fognak - mit kell - ott találniuk.
Ám ott nem "tökéletes társadalmat", "felsőbbrendű
civilizációt", "földi paradicsomot" találtak, hanem
egyenlőtlenséget, ínséget, hajszát, amit sűrűn elborított a
hazugság, az egykori forradalmi ígéretek államideológiává
hűlő lávája. Épp ezért, ha Csaadajev az orosz ifjakkal
ellentétben visszatért hazájába, akkor annak ellenére tért
vissza. A 30-as évek nyugati entellektüelje viszont éppen
azért tért vissza, mert mást talált, mint amit találni vélt, és
volt ereje ezt megvallani maga és a világ előtt.

A SZOVJET HATÁR A 20-AS ÉVEKBEN

Az utazások a Szovjetunióba nem a 30-as években kezdődnek, a visszatérések azonban igen. Mr. West - mint arra Lev Kulesov filmburleszkjének címe is utal - a 20-as években is gyakran megfordult a "bolsevikok országában". Az utazások célja sokféle lehetett, de ezek még nem voltak zarándokutak. Nyilván másért utazott az 1917 utáni Oroszországba John Reed, Isadora Duncan - Jeszenyin újdonsült felesége -, Bertrand Russel, H. G. Wells vagy Armand Hammer, a mindenkit túlélő üzletember, az utazások és visszatérések világrekordere. Lehettek lelkesek és kevésbé lelkesek, lehettek szkeptikusak és gyakorlatiasak, de nem voltak hívők, és nem is várta el tőlük senki, hogy gondolkodás nélkül higgyenek. Ők még az orosz

forradalom valóságával és nem KÉPÉVEL találkozhattak, épp ezért nem is igen volt mit lerombolniuk. A jóindulatú, kevésbé jóindulatú avagy pártatlan szemtanúk beszámolója lehetett érdekes, meggyőző, igaz és hazug, de sohasem ment botrányszámba. A világháború utáni Nyugat és a polgárháború kataklizmájából felépülő Oroszország önmagával volt elfoglalva. Úgy látszott, az orosz forradalom is a fejlődés "normális útjára" tér - tőzsdével és kemény rubellel, piaccal és munkanélküliséggel - és ennek megfelelően nem képvisel valódi alternatívát a "nyugati társadalommal szemben, nem az "ígéret földje", vagy ha az, mindenesetre nagyon távoli ígéreté. Épp ezért a 20-as években sem a Szovjetunió, sem a Szovjetunió megítélése nem kerülhetett az európai szellemi hitélet középpontjába.

Mindehhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a 20-as években nyugati oldalon őrizték erősebben a szovjet határt, a "vörös veszélytől" és az új hatalom "világforradalmi ambícióitól" félve. Nyugati országokba szovjet állampolgár nehezebben kapott beutazási vízumot, mint a Szovjetunióból kiutazási engedélyt. Mindenesetre a 20-as években a szovjet határ "átjárható" volt, a forradalmi kultúra képviselői állandóan úton voltak. Nemcsak Isadora Duncan utazhatott szabadon a Szovjetunióba, hanem Jeszenyin is Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba. Nemcsak a művészeti élet szereplői, nemcsak Majakovszkij, Pilnyak, Paszternak, Rodcsenko, Babel, Ejzenstein, Pudovkin, nemcsak a képzőművészek, színházi társulatok utaztak rendszeresen külföldre, hanem üzletemberek és magánemberek tíz- és tízezrei is. A többmilliós orosz emigráció nem volt légmentesen elzárva az anyaországtól. nemcsak a személyes kapcsolatok, de gyakran a közös üzleti és kulturális vállalkozások szintjén sem. Még ha az utazás és visszatérés szabadsága ebben az időszakban is jócskán elmaradt a nyugatitól, nem feledhetjük el, hogy az októberi forradalom egyik első intézkedése a belső útlevélrendszer (az úgynevezett "paszport"-rendszer) eltörlése volt, tulajdonképpen nem létezett személyi igazolvány, nem volt szükség lakhatási engedélyre, nem létezett

munkakönyv (mindezt az 1929-es totalitárius forradalom konszolidációja idején állították helyre, illetve vezették be, a parasztságot újra röghöz kötő "paszport"-rendszerrel együtt). Nyilvánvaló, hogy a belső és külső mozgásszabadság, utazási szabadság mögött a piaci viszonyok helyreállítása rejlett: a kemény valuta, a tőzsde működése azt jelentette, hogy a "bolsevikok országa" visszakerült a pénz világközösségébe. 1923 szeptemberében joggal jelentette ki a Külügyi Népbiztosság vízumosztályának vezetője, Sensev: "Az állampolgárok magánutazásai, amelyekre korábban úgy tekintettek, mint rendkívül nehéz vállalkozásokra, jelenleg olyan könnyen elérhetőek, hogy mindennapos jelenséggé váltak. Minden állampolgár, aki teljesítette adókötelezettségét az állammal szemben és aki ellen nem folyik peres eljárás, illetve nyomozás, bármikor külföldre utazhat." S ha arra gondolunk, hogy 1928-ban az egész Szovjetunió területén mintegy 30 ezren (!) voltak börtönökben és lágerekben, akkor e megszorításnak túl nagy jelentőséget aligha kell tulajdonítanunk." A 20-as évek diktatórikus államszocializmusa nem mondott le a kényszerítés, a függés, az alárendelés, az elnyomás adminisztratív

eszközrendszeréről, de először is: kényszeríteni
és megsemmisíteni az állampolgárokat, a társadalmat nem
ugyanaz; másodszor: a kényszer nyílt volt, és nem tekintették
erkölcsileg jónak, legfeljebb politikailag szükségesnek,
tehát a társadalom nem a hazugságra épült; harmadsorban
pedig, ha ellentmondásosan és végül is sikertelenül,
kísérletet tettek az önkény- és parancsuralom törvényes
renddel, kiszámítható törvényekkel való felváltására.
Ez a rendszer nem volt jó, de nem volt gonosz sem;
diktatórikus volt, de nem totalitárius. Ha másként lett volna,
akkor nem kellett volna 1929-ben forradalommal el"söpörni.
Épp ezért nem volt szüksége vallásos igazolásra:
a Szovjetunió a 20-as évek végéig profán ország, profán
valóság és nem szentkép volt, amelyben csak hinni lehet és
hinni kell. Nem létezett még a monolitikus Szovjetunió képe,
ahogyan maga a szovjet is inkább földrajzi, pártpolitikai,
semmint mitológiai, államvallásos fogalom volt. Nem
állították még fel a világszínpadon a Szovjetunió

monu

mentális és lenyűgöző kulisszáját, a szentképet, az ikont, melyet a hívőknek csak végtelenszer lemásolni, a hitetleneknek csak meggyalázni lehetett. Nem osztatott még fel a külvilág a "Szovjetunió ellenségeinek" és a "Szovjetunió barátainak" két archetípusára. Ennek megfelelően a 20-as évek szovjet útirajzkönyve, akár leleplező, akár lelkes, akár kritikus, akár dicsérő hangvételű - profán műfaj: az országban szabadon mozgó magánutazó és közember szemével láttatott ország elevenedik meg benne.
Sőt e könyvek nyomán éppen a "hadikommunizmus", a
, vörös terror" valóban szörnyű képeiből felépített nyugati kulissza, a "rémbolsevizmus" kulisszája dől le, anélkül persze, hogy helyébe a "csudajó bolsevizmus" későbbi álomképe kerülne." Éppen ez az érzületi váltás az, amit Lev Kulesov már említett Mr. West a bolsevikok országában című némafilmjében burleszkbe fordít át. Mr. West a film hőse - egy amerikai üzletember, akinek üzleti ügyben a "bolsevikok országába" kell utaznia. A nyugati sajtó alapján fel van készülve a legrosszabbra: fejében a "rémbolsevizmus" propagandaképeivel érkezik meg Moszkvába.
Itt aztán, ráérezve a rettegő, nyelvet nem beszélő Mr. West gyönge pontjára a helyi alvilág szabályos színielőadást rendez neki, felépítve a "rémbolsevizmus" kulisszáját, hogy aztán bőséges váltságdíj fejében eljátsszák megszöktetését.
A kulissza, persze, a valósággal szembesülve a film végén összeomlik, és Mr. West megérkezik a valódi Szovjetunióba, amely nem a paradicsom, hanem a normális hétköznapi élet képeiben jelenik meg. Különösen akkor szembeötlő, hogy a film barátságosan ábrázolja a "nyugati embert", jó színben tünteti föl a naiv amerikait, aki előtt nyitva áll az ország, ha a 30-as évek filmjeire gondolunk, melyekben a külföldi természetétől fogva csak negatív figura lehet, aki sohasem rendes úton jutott az országba: vagy eleve határsértő (kém, szabotőr), vagy törvénysértő, aki a még létező "belső ellenzék" illegális rejtekhelyén tűnik föl, mint valamelyik nyugati követség munkatársa, mintegy összekötőként a két határokon túli ellenség, a külső ellenség és a belső ellenség között. Még elgondolkodtatóbb, hogy Lev Kulesov filmjét, ha ellenkező

előjellel is, a 30-as években magába a szovjet valóságba ültetik át, hiszen Mr. West számára most már országos méretű színielőadást rendeznek, valóságként hitetve el vele a boldog és szabad szovjet társadalom kulisszáját. A 20-as évek forradalmi kultúrájának jelszava: ha rút is, csak igaz legyen. A 30-as évek totalitárius kultúrájáé viszont: ha hazugság is, csak szép legyen.

Mikor Bertrand Russel az elsők közt utazik 1920-ban a még polgárháborútól sújtott országba, és még abban az évben közreadja A bolsevizmus elmélete és gyakorlata című könyvét, melyben tapasztalatait összegzi, senkinek sem jut eszébe "árulónak", az "imperializmus ügynökének" stb. nevezni őt, jóllehet távolról sem hízelgő a kép, amit a bolsevikokról és Leninről fest (utóbbival személyesen is találkozott): "Az ő ereje, azt hiszem, becsületességében, rettenthetetlenségében és megingathatatlan hitében áll abban a vallásos hitben, mellyel "Marx evangéliumában" hisz, abban a hitben, amelynek az a rendeltetése, hogy felváltsa a keresztény mártírok túlvilágba vetett hitét. Lenin éppoly kevéssé szereti a szabadságot, mint azok a keresztények, akik Diocletianus császársága idején, a IV. század elején annyi üldöztetést szenvedtek, de mihelyt hatalomra kerültek, ők kezdtek üldözni másokat. Meglehet, a szabadságszeretet különben sem egyeztethető össze semmiféle panaceába vetett hittel, miszerint létezik olyan eszköz, amely az emberiséget minden bajából kigyógyítja. Ha így van, akkor csak örömmel tölthet el, hogy a nyugati világot átjárja a szkepticizmus szelleme. Szocialistaként mentem Oroszországba. De mikor olyan emberekkel találkoztam, akikből a kétség szikrája is hiányzott, ezerszeresre nőttek az én kétségeim. Nem mintha magában a szocializmusban kezdtem volna kételkedni. Abban a túlontúl is szilárd hitnek az észszerűségében kételkedem, amelyért az emberek készek mérhetetlen szenvedéseket okozni egymásnak. "8 Russel könyve - mint ez az idézet is mutatja - még a bolsevizmus romantikus-heroikus időszakát (1917-1920) örökíti meg, amelyet 1921-ben a realista-reformista fordulat, 1929-ben pedig a totalitárius forradalom követ. Utazását ezzel együtt is modellszerűnek tekinthetjük a 20-as évekre

nézve: 1. Russel szabad elhatározásából megy Oroszországba. Senki nem szemelte őt ki az útra. Senki nem készítette elő, nem szegődött mellé kísérőnek, nem várt tőle semmit; Nemcsak ő volt kíváncsi, rá - az ő véleményére kritikájára - is kíváncsiak voltak. 2. Nem hívőként utazik Oroszországba, tehát nem tudja előre, hova is megy, minek is kell várnia őt ott. Nem azért lett szocialista, mert Oroszországban a bolsevikok "megvalósították a szocializmust" "hanem épp azért, mert szocialista volt, érdekelte, mit is csinálnak "szocializmus" címén a bolsevikok. Kétségekkel ment oda, és kétségekkel gazdagabban tért vissza. Visszatérése épp ezért magától értetődő volt, nem érintette szocialista meggyőződését, hiszen az nem hitkérdés volt számára, és nem a Szovjetunió lététől vagy nemlététől függött. 3. Megírta mindazt, amit látott és gondolt ennek ellenére könyve körül nem tört ki világbotrány, a szovjet sajtó nem indított ellene propagandaháborút, és nem átkozta ki örökre a Szovjetunióból,

Mit is jelent mindez? Azt jelenti, hogy a határ a 20-as években még átjárható volt Oroszország, illetve a Szovjetunió és a "nyugati világ" között. Az utazás nem zarándokút

volt, az utazó pedig nem vallásos hívő, aki - a középkori keresztény embert utánozva - a reális földrajzi térben tette meg az utat a "bűnös helytől" (Nyugat) a "szent hely re" (Szovjetunió). Magánutazás és felfedező út volt ez, és nem koncepciós utazás, a nyomán született útikönyv pedig a világi irodalom profán műfaja, nem pedig az egykori vallásos keresztény irodalom mintájára kialakított "utazás a paradicsomba". Ahhoz, hogy az utazóból hívő zarándok, az útirajzból koncepciós vallomás, a profán élménybeszámolóból hozsánna legyen, mindenekelőtt a határok tökéletes lezárására van szükség. Ha egy határon csak kivételezetteknek és csak csodával határos módon lehet átjutni, akkor a határ túloldalán egy másik világ van, nem az amelyben mi ideát élünk,

1929: A VASFÜGGÖNY LEERESZTÉSE

Az 1929-es totalitárius forradalom a "vasfüggöny" leeresztésével kezdődött: a totális állam minden olyan kapcsolatot, kulturális, szakmai avagy magánjellegű szálat, amely a szovjet társadalmat a külföldhöz fűzte, drasztikusan elvágott. A totalitáriusan felépített társadalomban a horizontális kapcsolatok minden fajtájának el kell sorvadniuk, még azoknak is, amelyek a rokonokat a családban egymáshoz, avagy az egyes embert önmagához fűzik. A társadalom totális irányíthatóságának előfeltétele, hogy atomokra hulljon szét, és az atomokból új, tökéletesen működő vertikális struktúra épüljön fel a gépezet és a csavarok jól ismert analógiájára. Az egyének egyben-másban korábban is korlátozott utazási szabadságát az egyének totális utaztatási szabadsága, mozgásszabadságukat totális mozgósíthatóságuk váltotta föl. A "vasfüggöny" ezt biztosította.

Magát a kifejezést nem Churchill és nem is Goebbels használta először, hanem a Jeles orosz gondolkodó, Viktor Rozanov, aki 1917-ben Korunk apokalipszise című művében így metaforizálta az orosz történelemben bekövetkezett szakadást: "Csikorogva, csörömpöléssel ereszkedik le az Orosz Történelemre a vasfüggöny. Az előadásnak vége. A közönség szedelőzködik. - Ideje felvenni a bundákat és indulni haza. Körülnéztek. Csakhogy sem a bundáknak, sem a házaknak nem volt se hírük, se hamvuk." (9) Ez a hasonlat a belső, történelmi és kulturális szakadás kifejezésére született, hiszen a forradalom valóban szinte kettészelte, két világra osztotta az orosz történelmet. Ám az a vasfüggöny, amely az országot a külföldtől, az "egészséges", "virágzó" Szovjetuniót a "rothadó", "hanyatló" Nyugattól választotta el, amely a világot a "szovjet emberek", az "új emberek" jó világára és a "nem szovjet emberek" "a "régi emberek" rossz világára osztotta fel, ez a vasfüggöny éppenséggel 1929-ben ereszkedett a Szovjetunióra. "Amikor a színpadon tűz van - írta 1930-ban a Lityeraturnaja Gazetában Vasfüggöny című cikkében Lev Nyikulin -, akkor vasfüggönnyel választják el a

nézőtértől. A burzsoázia szemszögéből nézve Szovjet-Oroszországban tizenkét éve tűzvész van. Ezért minden erejüket latba vetve ránehezednek az emelőkre, hogy lassan legördüljön a vasfüggöny és a tűz ne terjedjen át a nézőtérre. A burzsoázia szemszögéből nézve ez érthető, de nem érthető, ha a mi oldalunkon próbálják meg forrófejű és mérsékelten okos emberek az emelőt nyomni és leereszteni ezt a Szovjetuniót és Nyugat-Európát elválasztó vasfüggönyt." A hasonlat sokatmondó, hiszen a "nézőtér" szerepét Nyugat-Európára, a "színpadét" a Szovjetunióra osztja ki, és valóban: 1929-tól a Szovjetunió valóságos országból színpadi országgá vált, ahol a "Szocializmus" című vidám, felszabadító, pompázatos vásári komédiát vitték színre. Igaz, a "szereposztásban" - nézőtér és színpad - némi szerénytelenség is lappang: amit nézni érdemes, a világtörténelmi színjáték mostantól "nálunk" játszódik. Mindezzel együtt a hálátlan utókor alighanem Lev Nyikulint tartaná "mérsékelten okosnak", nem azokat, akik szovjet oldalon a vasfüggöny leeresztésén dolgoztak. Nem tévedés volt ez, hanem a szóban forgó színjáték kezdete. Ez az első év - az 1929-es - amikor sokakkal együtt Majakovszkij sem kapta meg a kiutazó vízumot, az sem segített

rajta, hogy megírta nevezetes versét, a Szovjet útlevelet.
Ez az első év, amikor kampány kezdődik két szovjet író
- Pilnyak és Zamjatyin - ellen, amiért külföldön publikálták
könyveiket, ami odáig bevett gyakorlat volt. Ez az első
év, amikor a párizsi szovjet nagykövetség egyik munkatársának,
G. Z. Beszedovszkijnak a szökése nyomán törvényt
hoznak az úgynevezett "nyevozvrascsenyec"-ekről
(szó szerint: "visszanemtérőkről" "stílusosan: "disszidensekről").
Mostantól: vagy ki - vagy be! Aki engedély nélkül
lépi át a határt, aki "kint" marad - áruló, és a törvény
ennek megfelelően bünteti. De nemcsak az országból - a
pártból, a kolhozból, a gyárból, az írószövetségből, a szakszervezetből
sem lehet minden további nélkül kilépni. Aki
önként lép ki - áruló. Persze lehet kizárattatni, kiközösíttetni,
száműzetni és így tovább. Szabad és önkéntes elhagyás,
kilépés helyett - van: eltávolítás, kiűzetés, kitisztogatás.
Olyan mozgás, olyan helyváltoztatás ez, melynek az

állampolgár mindig tárgya csupán, sohasem alanya. A határok
mindent és mindenkit körülvesznek, kívül-belül
valósággal felszabdalják a létezést. Megannyi választóvonal,
megannyi határterület és megannyi titok! Nincs ebben
a kultúrában jobban őrzött jav, mint a határ. A határolt
hely - szent hely. A határnak megszentelő ereje van. A határ
felállításával az állam mintegy megszenteli a szóban
forgó helyet, tárgyat, sőt személyt is. Épp ezért csak az államosított
világ határai szentek és őrzöttek. E tekintetben
nincs különbség az országhatár vagy bármely állami objektum
határa között, legyen az egy szálloda bejárata vagy
egy kollégium. A határ - jó dolog, és ezért valamely létező
- hely, személy, tárgy - értékét csak növeli, ha határt vonnak
köré. Nem mindent és nem mindenkit illet meg határ.
Minél magasabban van valami vagy valaki a társadalmi
vagy a szimbolikus hierarchiákban, annál több és annál áthághatatlanabb
határ veszi körül. A határ távolságot fejez
ki, s minél nagyobb ez a távolság, annál nagyobb a tekintély
és a hatalom a határ túlsó oldalán. Ugyanezért a
magánember helyét, a magánlakást nem veszi körül szent és
sérthetetlen határ. Ez a határ nem igazi határ, ideiglenes és
bármikor átléphető: nem őrzi sem jog, sem törvény.
Első pillantásra meglepő, hogy éppen ebben az évben,
1929-ben kezd Nyugat-Európában az értelmiség a Szovjetunió
felé fordulni, ekkor kezdődik az úgynevezett "The
Pink Decade", a "rózsaszín évtized". Hogy lehet, hogy
a baloldali értelmiséget végleg nem az októberi forradalom,
nem a NEP, hanem a totalitárius sztálini forradalom
sikere győzte meg arról, hogy a "nyugatinál" lehetséges
jobb társadalom, és a Szovjetunióban pontosan ez, egy kizsákmányolástól
mentes, igazságosságon és egyenlőségen
alapuló, osztály nélküli társadalom épül? A válasz nem
annyira a szovjet, mint inkább a nyugati világban keresendő,
mégpedig az 1929-ben kirobbanó világválságban.
A New York-i tőzsde 1929. október 29-i "fekete pénteke"
után valóságos pánikhangulat hatalmasodik el a világon:
"Amerikának vége", "Európának vége". A válság nyomán:
munkanélküliség, politikai erjedés, általános
tanácstalanság. Úgy látszik, a kapitalizmus összeomlásának

elkerülhetetlenségét megjósoló szocialista doktrínának igaza
van. Még a jobboldali tömegmozgalmak, a fasiszta pártok
is a szocializmusra hivatkoznak és élesen antikapitalista
retorikával lépnek fel. És ugyanekkor a "másik oldalon",

a Szovjetunióban drasztikusan szakítanak a NEP - éppen akkorra szintén válságba jutó - felemás "kapitalizmusával", áttérnek a tervgazdaságra, megszüntetik a munkanélküliséget, az ipari fejlődésnek fantasztikus ütemet diktálnak. Hanyatlás, válság, szétesés helyett - felemelkedés, rend, virágzás. Ráadásul mindez úgy jelenik meg, mint egy új civilizáció, a kapitalizmust meghaladó, emberségesebb és szabadabb világ megalapozása. Hogy valójában mi is történik (, eredeti felhalmozás", "extenzív iparosítás" ", öngyarmatosítás" "a "társadalom államosítása") és milyen áron, mihez vezet, az csak a spanyol polgárháború idején és az 1937-38-as "nagy terror" éveiben világosodik meg a nyugati baloldali értelmiség egy része előtt, de a világháború előestéjén már túl késő van a konklúziók levonásához: harcolni kell a fasizmussal. Általánosságban elmondható: a 30-as évek elejének válsághangulatában a nyugati értelmiség jobboldali része az "új rendet" teremtő fasizmushoz húz, baloldali része pedig az "új világot építő" kommunizmushoz. E vonzalom kialakulásában azonban - legalábbis baloldalon - döntő szerepe volt a vasfüggöny leeresztésének. Enélkül nem lehetett volna elrejteni a valóságot, és nem lehetett volna felállítani a Szovjetunió szentképének monumentális világkulisszáját.

Valóságnak és KÉPNEK ez a kicserélése olyan észrevétlen volt, hogy Gide éppen akkor - 1932-ben - tért meg a kommunizmus hitére, amikor a totalitárius forradalom már győzött a Szovjetunióban, és az áldozatok száma megint milliókban volt mérhető: "Úgy érzem, az új Oroszország az egyetlen üdvözülés a világ iszonyú szorongattatásában... És ha ezen fordulna meg a Szovjetunió sorsa, az életemet is odaadnám, habozás nélkül. Lehet, hogy ez a meggyőződés, amelyre szert tettem, a hittel tart rokonságot?" (11) Amikor Gide e sorokat jegyezte naplójába, Borisz Paszternak a RAPP (Oroszországi Proletárírók Szövetsége)

21

egyik úgynevezett "íróbrigádjával" egy kolhozba utazik, hogy "anyagot gyűjtsön" az "új faluról" írandó művéhez. Paszternak így emlékszik vissza erre az 1932-es évre: "Nem akartam rosszabb lenni, mint mások, én is útnak indultam, azzal a tervvel, hogy könyvet írjak. Szó nem képes visszaadni azt, amit láttam. Olyan embertelen szerencsétlenség volt ez, olyannyira felülmúlt minden képzeletet, olyan iszonyatos katasztrófa volt, hogy, ha lehet azt mondani, felfoghatatlanná, absztrakttá vált a racionális megértés számára. Belebetegedtem. Egy teljes esztendőn át képtelen voltam tollhoz nyúlni."!? Az a Paszternak mondja ezt, aki bár a 20-as években sem volt bolsevik, akkor még hitt a forradalom felszabadító értelmében.

Ha csak e két - a határ két oldalán élő - értelmiségi vallomását vetjük össze, érthető lesz, miért volt elengedhetetlen a vasfüggöny leeresztése, miért kellett őket távol tartani egymástól és a valóságtól is, és amikor találkoztak, miért kezdett közeledni álláspontjuk drámai gyorsasággal egymáshoz és a valósághoz is. "Az az ország - írta Zsoresz Medvegyev erről az időszakról -, amelyben ilyen arányú tömeges terrorakciókat készítettek elő és valósítottak meg - nem maradhatott nyitott. Minthogy pedig ez a terror egészen Sztálin haláláig nem szűnt meg, hol tetőfokára hágott, hol enyhült, azért az állam politikájának alapja éppen a szovjet nép izolálása, a külföldi közvéleménytől való elszigetelése lett, vagyis pontosan a vasfüggöny, amely megakadályozza

az információk, főként a terrorról szóló értesülések kiszivárgását és kiáramlását, hogy ezáltal az önkény áldozata ne fordulhasson a világ közvéleményéhez, kitérve a számára kiszabott sors elől."

Az utazás külföldre megszűnik magánjellegű lenni. A külfölddel való kapcsolattartás az állam kizárólagos monopóliuma lesz: nincs utazás többé, csak utaztatás. Aki ott van "tőlünk" - kiküldetésben van; aki itt van "tőlük" - meghívták. Külföldiekkel - külföldön élő rokonokkal is - kapcsolatot tartani, levelezni, találkozni életveszélyes lesz. A 20-as években az országba áramló külföldieket - szakembereket, lelkes szimpatizánsokat -, ha szerencséjük van, a 30-as években kiutasítják az országból; a Szovjetunióba

emigrált külföldi kommunistákat is kiutasítják. csakhogy ők nem külföldre, hanem lágerekbe és tömegsírokba kerülnek. Minden külföldi - potenciális kém, mindenki, aki járt külföldön, tanult külföldön, aki jól beszél idegen nyelveket - potenciális ügynök, hiszen - az állam jóváhagyása nélkül - bármikor kapcsolatba léphet a külfölddel. Ilyen körülmények között külföldinek lenni és a Szovjetunióba utazni csak akkor lehet, ha az utazásnak meghatározott politikai értelme van: küldetés, szolgálat, zarándokút, példázat. Külföldi a Szovjetunióban csak koncepciós utazást tehet. Ilyen utazáson vesz részt André Gide is, csakhogy ő visszatér, és könyvével tönkreteszi a nagyszabású rendezvényt.

A KONCEPCIÓS UTAZÁS

A koncepciós utazás több mint irányított utazás. Valóságos műalkotás ez. Az utazáshoz szinte megköltik az országot. Az utazás során nem az ország - a hely - mégoly felszínes megismerésére kerül sor, hanem az ország KÉPÉNEK felmutatására. Az országot úgy terítik az utazó elé, mint színielőadást, amelynek egyetlen értelme az, hogy az utazó valóságként higgye el és hitelesítse Nyugaton azt, ami nem valóság, puszta KÉP. Ezáltal maga az utazó is színpadra kerül, előre megírt szerepben, amely persze lehetővé teszi az improvizációt is (akárcsak a "nagy perekben"). A játék szereplője lesz, ha nem az áldozat, hát a balek szerepében. (Gide éppen ezt a balek-szerepet utasítja vissza, amikor megírja könyvét: a vád összeomlik, a vádlott töredelmes vallomás helyett rámutat a vád tarthatatlanságára, vagyis kilép szerepéből, tönkreteszi a koncepciót.)

A KÉPORSZÁG a valóságos ország létező elemeiből áll össze: az utazás az az olló, amellyel a KÉPET kivágják, illetve összevágják. Ezt az ollót, persze, nem az utazó, hanem az utaztató csattogtatja. Az utazó tökéletesen át kell engedje magát utaztatója kénye-kedvének. A jóval szemben nehéz védekezni, márpedig az utaztató jót akar.

A vendégszeretet és megbecsülés jogán a legjobbat és legszebbet akarja megmutatni a vendégnek. Az a látszat, mintha szemét a lényegtelenről csupán a lényegesre akarná irányítani, csakhogy ez a lényeges - sajátos módon - mindig a JÓ ésa SZÉP. A lényeges és lényegtelen választóvonala pontosan ott húzódik, ahol elválik egymástól jó és rossz, szép és rút, nézésre jogosult látvány - a nézniVALÓ

- a nézésre méltatlantól - a VALÓTÓL.

Az utazás folyamata nem más, mint felkészítés a vallomásra, a tanúságtételre, amelynek tiszta szívből kell jönnie és töredelmesnek kell lennie: "ilyen jó és szép helyen én még - ember még? - nem járt!" Ám itt az arra kiszemeltből nem kicsikarják, hanem kicirógatják a vallomást, nem kínokat, hanem örömöket kell kiállnia. Úgy kényeztetik, annyi jóval, annyi szeretettel veszik körül, úgy lesik minden szeszélyét, s teljesítik minden vágyát, hogy ellenállása és különállása végül is megtörjön és vallomást tegyen. Nincs megvesztegetőbb, mint a szeretet áradása, a rajongó ünneplés, a jóakarat ezer megnyilvánulása. Gide-et persze nem az újságok ünneplése és a hivatalnokok hízelkedése téveszti meg, hanem az őszinte szeretet, az egyszerű emberek rajongása. Önmagában ez nem hamis, felhasználási módja teszi azzá. Mert ez is csupán a KÉPEK egyike, amit mások tartanak az utazó elé. Amikor a Buharin-per tárgyalásain a vádlottaknak teát és teasüteményt szolgálnak fel, az sem önmagában hamis: tényleg felszolgálják, a teát a vádlottak tényleg megisszák és a süteményt elrágcsálják, talán még jól is esik nekik. A hamisság abban a KÉPBEN van, amit ez a jelenet sugall és amelyet a tárgyalóterem közönsége oly készségesen elért.

Ahhoz, hogy az utazó tekintetét a nézni-VALÓ felé fordítsák, kísérőre van szükség, kalauzra, aki mint a hely (valójában a KÉP) jó ismerője megóvja az utazót a veszélyektől (mármint a KÉP összeomlásának veszélyétől).
A kísérő, a hely szellemének (a KÉPNEK) a beavatottja kalauzolja el az utazót oda, ahova kell (mármint ahhoz kell, hogy a KÉP felépüljön): ünnepségekre, bankettekre, mintakolhozokba, sportünnepélyekre, díszszemlékre, minta-úttörőtáborokba, mintaüzemekbe, lehetőleg luxus-

szállodákon és luxusvagonokon által. Hogy egy kívül-belül kiszolgáltatott (ugyanis hívő) utazó előtt milyen tökéletesen össze lehet vágni a valóságot megfelelő KÉPPÉ, arra már a 20-as években találunk - igaz, extrém - példát, Vaszilij Vasziljevics Sulgin, meggyőződéses monarchista és emigráns hírhedt 1926-os szovjet utazására gondolok. Sulgin abban a hitben vág neki az útnak és utazza be Oroszországot a legteljesebb illegalitásban, hogy saját szervezetének, a MOCR-nak (Oroszország Központjának Monarchista Szervezete) hű emberei utaztatják, csempészik át a határon, gondoskodnak róla. Valójában, miként magát a szervezetet, az utazást is a GPU irányítja a nevezetes TRÖSZT-akció részeként. Sulgin előtt az egész országot behálózó monarchista szervezet KÉPE jelenik meg az utazás során, úgyhogy visszatérve Nyugatra kijelenti: , Mikor Nyugatra emigráltam, nem volt hazám, most újra van." Pár évvel később az akciót és Sulgin útját maga a GPU leplezi le, hiteltelenítve Sulgint. Ez azonban konkrét politikai akció volt, a megtévesztés hadművelete, amit a titkosszolgálat hajtott végre. A szükséges KÉP felépítésének játékterét az utazás illegalitása biztosította az akció szervezői számára, hiszen Sulgin nem mozoghatott szabadon, ha nem akart lebukni. Teljes mértékben a "hű emberekre" kellett hagyatkoznia. Ám a 30-as években szó sincs illegális utazókról és konkrét politikai akciókról, amikor a KÉPET a koncepciós utazás során létrehozzák. A nyugati utazók mégis úgy utazzák be a Szovjetuniót, mintha illegális úton lennének. Csakhogy itt nem az utazó, hanem

a valóság süllyedt illegalitásba, és a KÉP nem egy antibolsevista szervezet szélsőséges hívének politikai megtévesztésére, hanem egy hithű nyugati entellektüel tekintélyének megszerzésére és az egész világ megtévesztésére szolgál.
Csak egyetlen példa erre: az 1933-as elkerülhető ukrajnai éhínség idején, amelynek legkevesebb ötmillió áldozata volt, G. B. Shaw a Szovjetunióban járt. A vasfüggöny ekkor már kifelé is, befelé is jól zárt, így nemcsak Shaw, a világ sem tudott erről a katasztrófáról semmi bizonyosat, legkevésbé az arányait. Az újságírók találgatásaira válaszolva azonban a KÉPORSZÁGBÓL éppen visszatérő

Shaw azt válaszolja, hogy soha még ilyen bőséget, ilyen jó ellátást, mint a Szovjetunióban, nem látott.

A koncepciós utazás kivitelezése nem az utazás pillanatában, hanem jóval korábban kezdődik. A koncepciós utazáshoz mindenekelőtt ki kell választani a megfelelő személyt: a beutazót vagy a kiutazót. A 30-as években nemcsak reprezentatív beutazók (G. B. Shaw, Henri Barbusse, Romain Rolland, a Webb házaspár, André Malreaux, André Gide, Leon Feuchtwanger), hanem reprezentatív kiutazók is vannak (Ilja Ehrenburg, Mihail Kolcov, Alekszej Tolsztoj, Nyikolaj Tyihonov, Borisz Pilnyak). Rajtuk keresztül "utaznak" egymáshoz a két világ lakói, rajtuk keresztül kapnak KÉPET egymásról. Itt a Szovjetunióban - megtudhatják tőlük, miért nem érdemes odautazni, és miért sokkal jobb irt élni; ott megtudhatják tőlük, miért érdemes ideutazni, és miért sokkal rosszabb ott élni. A hangsúly mégis a beutazókon van. Végtére is miről számolhatnának be a kiutazók, akik a "tegnapi napot" keresik föl, amit a "holnapi nap" lakói ne tudnának, ami új lenne számukra. (Gide könyvéből tudjuk, hogy szovjet diákok azért nem fordítanak figyelmet idegen nyelvek tanulására, mert a külföldtől már nincs mit tanulni. A "holnapi napból" nézve az idegen nyelvek holt nyelvek, a külföld halott világ, a múlt megannyi kísértetével.)

A KÉPORSZÁG előtt mindenesetre meg kell alkotni a majdani beutazó KÉPÉT, és ez nem más, mint a HALADÓ NYUGATI ÉRTELMISÉGI. Mert Mr. West mostantól már csak ennek KÉPÉBEN juthat be a Szovjetunióba. Mert csak megtértek vagy megtéríthetők juthatnak el az ígéret földjére. Mert csak beavatottak vagy beavatás előtt állók léphetik át a bűnös helyet a szent helytől elválasztó határt, a zónát. A szóban forgó kép árnyalása változhat: a NAGY HUMANISTA, a SZOVJETUNIÓ BARÁTJA, a KOMMUNIZMUS ÚTITÁRSA megannyi változata a NYUGATI EMBERNEK, aki szakított a "polgári individualizmussal", vagy legalább felismerte a kommunizmus felsőbbrendűségét, és aki csodálja azt, ami a Szovjetunióban történik, Az új világba - a KÉPEK

világába - nem jöhet akárki: KÉPNEK kell találkoznia KÉPEKKEL, ugyanis a szovjet ember KÉPÉVEL, a szovjet ifjúság KÉPÉVEL, a szovjet nő, a szovjet építés, a szovjet életforma stb. KÉPÉVEL. Mert nemcsak az utazás koncepciós, hanem koncepciós emberekre (új ember", "szovjet ember") és koncepciós életre (új életforma", "szovjet életforma") is szükség van ahhoz, hogy a valóság ellen folyó perben a halálos ítéletet nap mint nap meghozzák. "

Gide 1932-es "megtérése" után különösen alkalmasnak látszott arra, hogy a HALADÓ NYUGATI ÉRTELMISÉGI képét létrehozzák "rajta". Pillanatok alatt ő lett az első számú nyugati író. Könyveit fantasztikus példányszámokban adják ki, két életműsorozatot is beindítanak.
Még a Szovjet enciklopédiában is önálló cikket kap, egy másik Gide - André Gide nagybátyja -, Charles Gide mellett, aki a névazonosságon kívül azzal érdemelte ki ezt, hogy bár polgári közgazdász volt, a Szovjetunióban járva "utópikus és reakciós elképzelései ellenére" nyilvánosan elismerte a szovjethatalmat és a szövetkezesítés szovjet sikereit.(16)
A Szovjetunióban tehát egymás után két Gide is megfordult, ami a Gide név - illetve a Gide-KÉP - pozitív érzelmi tartalmát elmélyítette,

A Gide-KÉP tehát már készen várja Gide-et, mikor a Szovjetunióba érkezik, s nemigen van más választása, mint hogy megjelenítse. Kisded lázadásait észre sem veszik vagy szelíden megtorolják: Goriból Sztálinnak küldött távirata szövegét átírják, a leningrádi diákok számára készített beszédét nem engedik elmondani és így tovább.
Ennek a Gide-KÉPNEK, a rajongásig lelkes HALADÓ NYUGATI ÉRTELMISÉGI képének bűvköréből az utazás alatt Gide maga sem tud kitörni: lefegyverzi a lelkes fogadtatás, az örökös és túláradó vidámság légköre.
Útirajzában szabadkozik szinte: "Ezért van, hogy ottani fényképeim mosolygósabbak, nevetősebbek, mint amilyennek általában Franciaországban ismernek. S túláradó örömtől hányszor szökött könny a szemembe, a gyöngédség és a szeretet könnye... (17) A Szovjetunióban időző Gide-nek a BOLDOG GIDE képében kell megjelenni és

ez így is lesz. A koncepciós utazás szervezőinek szerencséjére Gide nem tud oroszul, és így nem tud közvetlen verbális kapcsolatot teremteni a lakossággal (nyugati nyelveket beszélő írókollégáival pedig egyedül szinte sohasem találkozhat).
Így semmi gondot nem jelent Gide saját nyelvének bekebelezése abba a nyelvi klisébe, amely a KÉP integráns része. (Ezért siet odahaza kijelenteni: "nem fogok magaménak elismerni egyetlen ittlétem alatt megjelent orosz szöveget sem" .)

Hogyan épül mármost föl a Gide-KÉP mellé - Gide számára - az ORSZÁG és a SZOVJET EMBER képe, amelynek Gide állandóan mögé szeretne nézni - nem sok sikerrel. Először is Gide majdnem három hónapos szovjet útja során nagyon keveset lát az országból. Az útvonal, akárcsak az utazás időpontja - nyár - nem esetleges, hanem kulturálisan kijelölt. A két fővároson - az egykorin és a jelenlegin - kívül csak a Kaukázusba és a Krímbe viszik el. Nem látja az orosz falut, a vidéki Oroszországot, az új ipari városokat. Az utazás időpontja nemcsak azért csúszott át nyárra, az útvonal pedig délre, hogy Gide minél

jobban érezze magát, hanem azért is, mert a 30-as évek közepén maga Oroszország csúszott kulturálisan délre. Ez odáig ment, hogy Moszkva környékén egyszeriben dinnyét kezdtek termeszteni (még naranccsal és citrommal is próbálkoztak), az új házakon kis mediterrán balkonok jelentek meg, a középületekben pedig dúsan zöldellő pálmák.
Ekkor tűntek föl Moszkvában a télen is fagylaltot és hűsítőt árusító kis mozgóárusok, mintegy annak bizonyságaként, hogy a nyár tüze, heve - kulturális értelemben - itt soha nem ér véget, a szívekben örök a nyár, a forróság, a harsány vidámság, az izzó lelkesedés. Mert a totalitárius kultúrában egyetlen évszakot illet meg a létezés joga, és ez a termékeny, dúsan termő, életerőtől duzzadó, tombolóan egészséges nyár. Az ehhez választott éghajlat mediterrán, a kulturális minta is délies (ezzel függ össze az 1935-ös karneválkultusz és a tűzijátékok gyakorisága). Az, hogy Gide könyvében többet beszél Grúziáról, mint Oroszországról, nem puszta véletlen. Grúzia nem önmagában és nem is csak Sztálin szülőházájaként érdekes, hanem mint

a déli életöröm, vidámság, a lakomák, pohárköszöntők,
a bőség és déli verőfény KÉPE, amely az egész szovjet
valóságot hivatott reprezentálni,

A kultúrparkok, sportünnepélyek, az egészséges és vidám
ifjúság, a Fekete-tenger partján a "legboldogabb
mintakolhoz" láttán Gide nem mindig tudja felmérni,
hogy ez a boldogság mennyire valóság és mennyire kulturális
tény - KÉP! Hiszen az az öröm, lelkesedés, az a déli
vidámság, amiből itta KÉPET megalkotják, valóban létezik,
még ha csak a fiatalság kiemelt rétegeit, a lezárt nagyvárosok
privilegizált lakosságát, a kaukázusi népek déli
kultúráját hatja is át. Ám ez a "kiemelt" fiatalság itt
A FIATALSÁG KÉPE már, amely a fiatal, tehát erős,
egészséges, optimista ORSZÁGOT reprezentálja. Gide
érzékel valamit ebből, de a következtetést nem vonja le:
, Láttam a fiatalság ünnepeit Moszkvában, a Vörös téren...
Hisz igaz, hogy ezeket a tökéletes lényeket gondosan
kiválogatták, edzették, előkészítették, de nem bámulatra
méltó-e az az ország és az a rendszer, mely ki tudta termelni
őket magából?" Vagyis a KÉPET - a színpadi rendezvényt
- Gide is közvetlenül A RENDSZERRE vonatkoztatja.
Éppen így működik a kulturális reprezentáció mechanizmusa.
Így vonatkoztatják magának Gide-nek az
utazását is - képileg! - a rendszerre. Így lesz a Szovjetunió
"új himnusza" "mint arról 1935-ös moszkvai naplójegyzetében
Sinkó Ervin beszámol - egy filmsláger a Vidám fiúkból,
amelyet az Internacionálé helyett (1940-ig ez volt
a Szovjetunió hivatalos himnusza) felállva, Sztálinnal az
élen az egész kongresszus énekel. S valóban: a "föld rabjai"
helyébe a "vidám fiúk" léptek.

A KÉPORSZÁG merőben színpadi jellege ilyen körülmények
között csak kivételesen tárulkozhat föl, mint például
akkor, amikor a SZÍNPADON Sosztakovics formalizmusa
ellen kirohanó festő, a KULISSZA MÖGÖTT
(Gide szállodai szobájában) megmagyarázza az írónak:
ő egyáltalán nem ezt gondolja, csakhogy ott - mármint
a SZÍNPADON - hallották őket, neki pedig nemsokára
megnyílik a kiállítása, és nem szeretné ezt kockára tenni.
Érdekes módon azonban Gide nem általánosítja életnek

és kulisszának ezt a kettősséget, jóllehet tud róla, hiszen állandóan rajtaütésszerű gyár- és óvodalátogatásokon akarja in flagranti érni a valóságot, váratlanul betörni mintegy a színfalak mögé, túljárni a koncepciós utazás szervezőinek eszén: "De hányszor történt meg velünk, hogy váratlanul állítottunk be" valahová, "amit eszük ágában sem volt megmutatni nekünk". Gide nyilvánvalóan alábecsüli ennek az "észnek" a kifinomultságát, hogy bizony, áttörve a dekorációt, legtöbbször csak újabb dekorációk közé jutott, például, amikor lezárt különvagonjukat megnyitották és - mit tesz isten?! - a szomszédos kupéban lelkes és vidám komszomolisták utaztak. Nem arra figyel, ami a színfalak mögött van (szegénység, kényszer, terror), hanem a színpadi játék, a KÉP tartalmára, és ez az, ami egyszer lelkesedéssel tölti el, és amit máskor a konformizmus és önelégültség - ellenforradalmi! - megnyilvánulásaként elutasít. Az orosz emigráció egyik legszínvonalasabb politikai gondolkodója, G. P. Fedotov joggal mutat rá Gide könyvéről 1936-ban írt recenziójában ennek a kritikának a felemásságára: "Konformizmus vagy hazugság? - ez az a dilemma, amely elé a külföldi orosz olvasót Gide állítja. Olykor az a benyomásunk, hogy a szerző egyáltalán nem vette észre az általánosan kötelező hazugság döbbenetes tényét, azét a hazugságét, amelyben ma Oroszország él," (19) Igaz, a könyvhöz írt kiegészítésben, a Retouche-ban a hazugságnak mint a totalitárius társadalom alapzatának kritikája már Gide-nél is nagyon erős. Persze, a hazugság itt nem egyszerűen valótlanságok állítása, hanem egy egész hazug univerzum.

AZ ÁTVÁLTOZÁS

Ez a koncepciós utazás azonban nem sikerült. Az annyi munkával felépített KÉP összeomlott: Gide az utolsó pillanatban elrontott mindent. Nem azt mondta, amire felkészítették. Őt azonban nem lehetett visszavinni a börtöncellába, mint az 1938-as Buharin-per egyik vádlottját, Kresztyinszkijt, aki a tárgyalás első napján minden vádat

tagadott, és lázadása a koncepciós per összeomlásával fenyegetett. Az éjszaka elég volt hozzá, hogy másnap provokációként ítélje el saját viselkedését. Ám a KÉPBŐL Gide sem sétálhatott már ki büntetlenül. A JÓBARÁT, a HALADÓ NYUGATI ÉRTELMISÉGI képe az ÁLNOK ELLENSÉG, a REAKCIÓS NYUGATI ÉRTELMISÉGI képévé alakult át. A metamorfózisnak ez a módja a totalitárius mitológiában meglehetősen gyakori: éppen un hozzánk legközelebb állóról kell kiderülnie, hogy a legtávolabb álló, éppen a barátról, az elvtársról, hogy ádáz ellenség, aki álnok módon barátnak maszkírozta magát. A két mitikus alapműveletnek - az átváltozásnak és az azonosításnak - ugyanaz az alapja: a valóság megkettőzése és a valóságról alkotott KÉP állami monopóliuma. Amennyi fáradságba került a JÓ GIDE képének felépítése, annyi vesződségbe most lerombolása és a GONOSZ GIDE képének felállítása. A jól bevált módszer most is: törlés és átírás. Gide műveinek kiadását azonnal leállítják (mindkét életműsorozatának kiadása mindmáig befejezetlen). A szót egyszer s mindenkorra megvonják tőle: sem az inkriminált könyvet, sem Gide védekezését a felhozott vádakkal szemben nem olvashatják a szovjet olvasók.

A Gide-ről szóló lelkes méltatások és tanulmányok mintha soha nem jelentek volna meg. A Kis Szovjet Enciklopédia negyedik kötetét, amely már-már elhagyta a nyomdát, pár hétre visszatartották, hogy a Gide szócikket újraszedjék (teljesen átírni már nem lehetett, így annyit húztak ki belőle, hogy legalább a vádaknak és a kiátkozásnak helye legyen a szócikk végén). A kampány - az ÁLNOK GIDE képének felépítése - a Pravda André Gide nevetése és sírása című cikkével vette kezdetét: "Gide minden egyes szovjet írót gyávasággal vádol, azzal, hogy nincs saját véleményük, hogy tehetségtelenek. André Gide most azt hangoztatja, hogy igazán tehetséges írónak mindenkor ellenzékben kell lennie a kormánnyal, a vezérekkel szemben, mindenkor arra kell felszólítania, hogy harcoljunk velük." Ez a fordulat arra mutatott, hogy a Gide elleni kampányba szovjet írókat is be akartak vonni, ám ez kevéssé sikerült. A Lityeraturnaja Gazeta is

31

kénytelen volt névtelen cikkel beérni, és ez a cikk a hivatalos szovjet álláspont lényegét fejezi ki. Gide könyvének legnagyobb botránya ugyanis távolról sem az volt, hogy kritizálta a Szovjetuniót, hanem az, hogy az eszme nevében és az úgy iránti hűségét hangoztatva tette ezt. Vagyis lehetséges nem szeretni vagy nem kellőképp szeretni a létező Szovjetuniót és ugyanakkor szeretni az ügyet, az eszmét; lehetséges nem szeretni a szellemi szabadság totális elnyomását és ugyanakkor szeretni a szovjet embereket "Képmutatása azért különösen felháborító - írta a Lityeraturnaja Gazeta -, mert Gide, köpve mindarra, amiért korábban lelkesedett, rosszindulatú rágalmait, az Országunk és népünk fölötti gúnyolódást dicséretekkel és könnyekkel dúsítja föl. A legrágalmazóbb, legellenségesebb támadásait gyakran kapcsolja össze azzal, hogy hitet tesz a kommunizmus ügye mellett. Ez annál undorítóbb és visszataszítóbb, mert jól kitetszik belőle az ellenség számítása, aki Gide tollát vezette, amikor megírta szégyenletes Visszatérés a Szovjetunióból című könyvét. (21) Gide könyvének ezt a kettősségét, az elemző értelem és a hívő lélek kettősségét kétarcúságként, képmutatásként, álnokságként mitizálja az új GIDE-KÉP.

A Gide elleni kampányba minden jel szerint Paszternakot is be akarták vonni. Alekszandr Gladkov, Paszternak néhai fiatal barátja így emlékszik vissza erre: "Még 1936 őszén vagy telén került sor arra, hogy Paszternak megtagadta egy tiltakozás aláírását, amely André Gide Visszatérés a Szovjetunióból című könyve ellen irányult. Paszternak arra hivatkozott, hogy nem olvasta a könyvet, és ez megfelelt a legtisztább igazságnak, csakhogy a könyvet kilencvenkilenc százalékban azok az írók sem olvasták, akik aláírták a tiltakozást. Paszternak erkölcsi aggályoskodása kihívó póznak tetszett, holott egyáltalán nem az volt. Emlékszem, milyen őszintén méltatlankodott V., egyike azoknak, akik aláírtak. - Nem olvasta... hát aztán? Én sem olvastam. Mintha a többiek olvasták volna? Mért akar ő több lenni, mint mások? Végtére a Pravda megírta, hogy a könyv - hazugság..." Kollektív elítélő levél végül is nem született. Valószínűleg azért, mert az éppen Gide

32

azon állítását igazolta volna, hogy a szovjet írók konformisták, nincs saját véleményük. Végül is az individuális szabadság szovjet demonstrációjaként Borisz Lavrenyov

prózaíró tiltakozott a könyv ellen (ő is találkozott Gide-del Leningrádban).

A Gide-ellenes kampány nemzetközi méretekben folyt, ahogyan annak idején Gide dicsőítése is. Gide megbélyegzésébe külföldi írókat is bevontak. Leon Feuchtwanger, aki a botrány kitörésekor érkezett hosszabb időre a Szovjetunióba és akire - lévén külföldi és író - meglehetősen rossz fényt vetett Gide friss "árulása" "kénytelen volt vállalni a feladatot és cikket írt a Pravdába Egy esztéta a Szovjetunióról címmel. (23) A cikk azonban túlságosan felemásra sikerült: Feuchtwanger Gide könyvének olyan állításairól is ír - és közvetve meg is erősíti őket -, melyekről a szovjet sajtó addig hallgatott. Minden bizonnyal ezzel kapcsolatos az a korabeli bökvers, amelyet Sinkó Ervin idéz az Egy regény regényében Babel nyomán, a szerzőséget Ejzenstejnnek tulajdonítva. A versike bravúros szójátékra épül, amit magyarul legfeljebb érzékeltetni lehet. Az orosz "jevrej" szó magyarul annyi, mint "zsidó", a "zsid" szó viszont - amely egybeesik Gide nevének ejtett alakjával - a "zsidó" sértő, durván szidalmazó változata, körülbelül annyit jelent, mint "piszkos zsidó". S ezek után a vers: "Feuchtwanger u dverej / Sztoit sz umilnim vidom, / O, kak bi szej jevrej / Nye okzalsza - Zsidom."?" Szabad átköltésben: "Feuchtwanger jött el, nincs vita / Ájtatos és mosolygó. / Vagy ez az izraelita / Csupán egy újabb Gide, ó!" (Ejtsd: Zsid-ó!)

GIDE UTAZÁSÁNAK TÉTJE

Ha a korszak, a 30-as évek közepének kulturális és politikai összefüggéseiben nézzük meg Gide utazását, akkor világossá válik, hogy a tét - a politikai tét — sokkal nagyobb volt itt egy nyugati író utazásánál és esetleges állásfoglalásánál a Szovjetunió mellett vagy ellen, és így Gide megbélyegzése is jóval többet jelentett egy nyugati értelmiségi

kiátkozásánál. Gide rendkívüli történelmi pillanatban érkezett a Szovjetunióba. Érkezése másnapján - meglehetősen különös körülmények között - meghal Gorkij, amikor pedig elhagyja a Szovjetuniót, augusztus végén, végrehajtják a halálos ítéletet az első nagy moszkvai kirakatper fővádlottjain, Zinovjeven és Kamenyeven. A totalitárius forradalmat (1929-1932) követő mintegy négyesztendős konszolidációs szakasz véget ér és kezdetét veszi a "nagy terror", a sztálini rémuralom korszaka (1936-1939). Éppen ekkor - 1936 nyarán - válik nyilvánvalóvá, hogy ez a négyesztendős periódus mennyire volt engedmény Sztálin részéről és mennyire csupán a totalitárius forradalom konszolidációját szolgálta. 1932-ben ugyanis a Martyemjan Rjutyin kezdeményezte antisztálinista és illegális Marxisták-leninisták Szövetsége világosan jelezte, hogy a régi bolsevik párt többsége szembehelyezkedik a katasztrofális következményekkel járó totalitárius forradalommal és Sztálin személyi diktatúrájával. Ezzel a párttal Sztálin nem tudott tovább haladni, ugyanakkor ahhoz még nem volt ereje, hogy leszámoljon vele és új pártot hozzon létre. Erre csupán - a szó szoros értelmében - 1937 és 1939 között kerül sor. Addig viszont - legalábbis látszólag - ki kellett békülni a "mérsékeltekkel" "akik - hitük szerint - elfogadták Sztálin személyét, annak fejében, hogy az lemond a párt és a társadalom terrorizálásáról. 1933-34-ben valóban úgy tűnik, hogy Sztálin "megszelídül" "hogy "kibékül"

a párttal és a társadalommal, elfogadja a mérsékeltek kompromisszumát (gondoljunk a XVII. pártkongresszusra, a "győztesek kongresszusára" "az egykori pártellenzék visszatérésére a száműzetésből, a RAPP irodalmi terrorjának felszámolására, a jegyrendszer megszüntetésére, az új szovjet alkotmány előkészítésére, a nemzeti tradíció felélesztésére, a totalitárius forradalom kulturális szélsőségeinek - vallásellenes "ötéves terv", a karácsonyi ünnepek eltörlése, íróbrigádok stb. - felszámolására, a szórakozás, vidámság, jólét ideológiai rehabilitálására az aszkézis évei után). Alku volt ez, de olyan alku, amely erősek és gyöngék, vagy - akkor még - kevésbé erősek között jött létre, ám csak az erős érdekét szolgálta. Mert az alkuban a

kevésbé erősek arra kötelezték magukat, hogy nem próbálják legyőzni az erőset, akkor, amikor erre még volt esélyük; az erős pedig arra kötelezte magát, hogy mindaddig nem bántja a kevésbé erőseket, amíg nem lesz meg hozzá n kellő ereje, és amikor meglett, azonnal leszámolt velük. Lépésről lépésre távolította el útjából a mérsékeltek vezéreit: előbb Kirovot, aztán Gorkijt, végül pedig mindezt - Kirov megölését, Gorkij megölését is - Buharin nyakába varrva, Buharint is. Hogy ez az alku létezett és hogy mi is volt a valódi tartalma, az világosan kiderül abból a táviratból, melyet Szocsiból - nem sokkal Gide Fekete-tengerparti utazása után - 1936. szeptember 25-én Sztálin és Zsdanov küld Kaganovicsnak és Molotovnak "és a Politikai Iroda más tagjainak" : "Elengedhetetlenül szükségesnek és sürgetőnek tartjuk, hogy Jezsov elvtársat nevezzék ki belügyi népbiztosnak. Jagoda határozottan megmutatta, hogy képtelen leleplezni a trockista-zinovjevista blokkot. Az OGPU ezen a téren négyéves lemaradásban van. Ezt minden pártmunkás és az NKVD képviselőinek többsége észrevételezte. (25) A lemaradásnak ez a négy éve nem más, mint az alku és - mondjuk ki - álkonszolidáció négy éve, amikor a mérsékeltek azt hitték, humanizálhatják a barbár sztálini rezsimet és feltartóztathatják a terrort, ám valójában - legjobb meggyőződésük ellenére - csupán a totalitárius társadalom alkotmányos és humanista drapériáját segítettek létrehozni, és rövid időn belül elsőkként éppen őket nyelte el a terrorgépezet.

Ezzel együtt is látnunk kell azonban, hogy az 1932-36 közötti álkonszolidációs időszakban szinte minden jelentős politikai és kulturális kezdeményezésben két ellentétes erő szándéka keresztezi egymást: a totalitárius és a humanitárius, bármily gyermetegnek találjuk is az utóbbit, bármily illuzionisztikusnak és veszélyesnek azt a reményt, hogy a totalitárius társadalom humanizálható. Ám e másik, ellentétes, antitotalitárius szándék és törekvés nélkül sok mindent nem érthetnénk meg ebben a korszakban. Sem azt, hogy az Írószövetséget mért fogadják olyan lelkesen maguk az írók, az addig üldözöttek is, s miért Buharin tartja itt a párt megbízásából a főbeszédet és miért

Paszternakot jelölik az "első számú szovjet költő" szerepére, sem azt, miért Buharin, Radek és társaik dolgozzák ki a szovjet alkotmányt, rövid ideig abban is reménykedve, hogy - szemben a fasiszta Németország totalitárius egypártrendszerével - a Szovjetunióban létrejöhet egy lojális ellenzéki második párt is, sőt - Gorkij és Buharin - ennek előképéül a párttól független szakmai szövetséget, az Írószövetséget képzeli el." A valóságban persze az Írószövetségből totalitárius intézmény lesz, az alkotmány pedig a rémuralom borzalmait eltakaró drapéria.
Mindenesetre Gide kultuszában, meghívásában és utazásában is ez a két szándék találkozik és ütközik össze, mégpedig a politikai események kulminációs pontján.
A "mérsékeltek", a "humanitárius párt" Gide - ahogy általában a nyugat-európai humanista, antifasiszta baloldal, többek közt Malraux, Rolland, Aragon - tekintélyétől saját mérsékelt irányzatuk támogatását, megerősítését remélik. (Nem véletlen, hogy az álkonszolidáció periódusa a külpolitikában egybeesik a nyugati demokráciák felé orientálódással és az éles antifasizmussal, míg a rémuralom korszakában a Szovjetunió a nyugati demokráciáktól távolodik és a fasiszta Németországgal próbál egyezkedni.)
A sztálini "fanatikusok", a "totalitárius párt" Gide meghívásától és utazásától 1936-ban legfeljebb azt remélheti, hogy a "humánus", "békés építőmunkával" elfoglalt Szovjetunió KÉPÉNEK felmutatásával elpalástolhatják a rémuralom korszakának valóságát és ellensúlyozhatják a nyugati közvélemény várható felháborodását. A koncepciós utazásban tehát két koncepció keveredik, és Gide mindkettőt felrúgja, ami ellentmondásos alapállásából következik. Nemcsak Sztálinék nem kapnak tőle segítséget, hanem Gorkijék sem. Nemcsak a NAGY, JÓ ÉS SZÉP SZOVJETUNIÓ KÉPÉNEK megfestésére nem vállalkozik, de a konszolidációs értékek (polgári béke, család, szerzés, kibékülés stb.) dicséretére sem. A totalitárius rendszert az individuális szabadság szempontjából bírálja (a szellemi szabadság elfojtása, konformizmus), a konszolidációs periódust, a szovjet "polgárosulást" viszont kommunista nézőpontból csöndes ellenforradalomként

utasítja el: "...ma a Szovjetunióban épp ezeket a polgári ösztönöket bátorítják, ha csak közvetve is, a legújabb határozatok - amelyeket egyébként nálunk ijesztő módon helyeselnek. A családi életnek (mint a társadalom sejtjének), az örökösödési jognak, a legátumnak a helyreállításával együtt egyre nagyobb térhez jut a nyerészkedési hajlam, a magántulajdon szeretete, s egyre jobban háttérbe szorul az elvtársiasság, a kollektivitás, a közös élet vágya."
Kétféle optikai csalódás ez: mind a "mérsékeltek", mind Gide az álkonszolidáció időszakát a régi értékekhez, szokásokhoz, intézményekhez való visszatérésnek látja, csak a "mérsékeltek" a totalitárius forradalom iszonyú tapasztalatához képest ezt jónak, Gide pedig az októberi forradalom eszményéhez képest rossznak látja. Valójában szó sincs a régi értékek és intézmények akár csak részleges visszavételéről. Mint az aztán 1936-ban kiderül, új értékek, szokások, intézmények, új társadalom szilárdult meg az álkonszolidáció időszakában: a kelet-európai, piac nélküli totalitarizmusé.

Mindebből talán érthetőbb, hogy 1936-ban (az évszám nagyon fontos!) nem annyira Gide akar a Szovjetunióba utazni, nem is Sztálinék erőltetik az utazást (az nekik most

már ráérne), hanem a "mérsékeltek", elsősorban Gorkij.
Gide 1936-ban éppenséggel nem sok kedvet érez az utazáshoz.
Már 1935-ben nyugtalanság fogja el néhány határozat
hírére, "amelyek mintha a rendszer irányváltoztatását
jelezték volna". 1936 márciusában már kételyei van
nak: "Bár adná a sors, hogy szemünk, épp mert a cél felé
pillant, ne forduljon el kényszerűen a Szovjetuniótól,"
Ugyanakkor a "nagy terror" gépezetének beindításán
buzgólkodó sztálinisták is halogatják az utazást, amire
konkrét okuk is van: Gorkij ellenállása és megromlott
kapcsolata Sztálinnal. Tudjuk, hogy 1936 elején. Gorkij
- Mihail Kolcovon, az Írószövetség külügyi osztályának
akkori titkárán keresztül - több "S. O. S." jelzést is küld
Aragonnak, (27) kérve, hogy sürgősen látogassa meg, mert
feltétlenül beszélni akar vele. Ugyancsak sürgeti Gide utazását,
többször is kijelentve, hogy "teljesen nyíltan akar
vele beszélni". Romain Rollandhoz írt panaszos és

se

gélykérő levele nem jut el a címzetthez, fennakad titkára, P. P. Krjucskov, az államvédelem beépített embere kezén. Ismeretes az is, hogy Gorkij 1935-ben nem kap útlevelet, hogy gyógykezeltetés céljából külföldre utazzon. Már az 1935-ös nemzetközi írókongresszusra sem tud kiutazni, jóllehet ez a "mérsékeltek" legnagyobb szabású nemzetközi rendezvénye, mert Romain Rolland látogatását úgy időzítik, hogy az éppen erre az időpontra essen. 1936 elejétől Gorkij gyakorlatilag házi őrizetben van, jóllehet nem mint politikai fogoly, hanem mint nagybeteg: nem ő dönti el, kit és mikor fogad, hová mehet, nem jutnak el hozzá az üzenetek, küldemények, levelek. Gorkij villáját akkor már évek óta "forró drót" kötötte össze Genrih Jagoda, a GPU főnökének irodájával, aki bejáratos volt a Gorkij családhoz. Mindez az események fényében végzetesnek bizonyult.

1936 májusában Gorkij állapota rosszabbra fordul. Gide barátnőjének naplójából tudjuk, hogy Gide-et kizárólag ez késztette utazásának meggyorsítására. Úgy dönt, hogy 1936. június 11-én vagy 12-én utazik. Ám június 11-én telefonál neki Ehrenburg: "váratlan újságot közöl, Gorkij már nem haldoklik, minden el van halasztva, mint Gide mondja. Mi több, azt szeretnék, ha Gide 18ánál nem előbb érkezne Moszkvába." Gorkij június 18án hal meg, Gide érkezésének másnapján. Gide-et, aki Pierre Herbart-ral június 17-én érkezik Moszkvába, a repülőtéren Mihail Kolcov és Aragon fogadják. Aragon, aki Gorkij többszöri sürgetésére szánja rá magát egy szovjet utazásra, akkor már feleségével, Elsa Triolet-val együtt több napja a Szovjetunióban tartózkodik, de Gorkijhoz csak június 18-án jut el, amikor az már halott. Gide - és Sztálin grand guignolba illő "fekete humorát" ismerve ez alighanem szándékos - már csak a Vörös téren "találkozhat" Gorkijjal, hogy az egyik temetési beszédet megtartsa ravatalánál,

A dátumok e különös egybeesése alighanem több fatális véletlennél. "Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: az a kitartó makacsság, amellyel Gorkij találkozni akart Aragonnal és az a kívánsága, hogy Gide-del "teljesen nyíltan

beszéljen", nem gyorsította-e meg halálát? Ismerve Sztálin beteges gyanakvását, vajon nem aggasztotta-e őt, hogy két neves nyugati író is találkozni készül a zsörtölődő Gorkijjal, és ezzel megtörik izolációját? (30) Ezt a feltevést alátámasztják az 1938-as moszkvai kirakatperben tett vallomások is, a "jobboldali-trockista központ" ellen ugyanis az egyik konkrét vádpont Gorkijnak és fiának meggyilkolása volt. A vád szerint Jagoda lett volna az, aki megmérgezte Gorkijt, és a per egyik mellékszereplőjének, P. P. Krjucskovnak - Gorkij már említett személyi titkárának és u GPU beépített emberének - vallomása szerint Jagoda különösen 1936 májusától kezdte sürgetni őt, hogy mihamarébb tegye el láb alól Gorkijt. (Jagodát és Krjucskovot, ellentétben a többi vádlottal mindmáig nem rehabilitálták a vádak alól.) Valószínűsíti ezt a verziót két amerikai kutató 1954-ben közzétett elemzése is: "Még egy tényező van, amely Gorkij halálát kívánatossá tette a sztálini csoport számára és ez - mint informátorunktól megtudtuk - Gorkijnak a nyugati értelmiség körében élvezett presztízse és az a kockázat volt, hogy beszélni fog azoknak a jeles közéleti embereknek, akik a harmincas évek közepén

ua Szovjetunióba látogattak. Gorkij levelet írt egy ismert nyugati írónak (azóta tudjuk: Romain Rolland-nak - Sz. Á), melyben bírálta a rendszert és a vele szemben alkalmazott bánásmódot; ez a levél azonban nem jutott tovább az író környezeténél, ahol az NKVD-nek beépített besúgója volt (azóta tudjuk: P. P. Krjucskov volt az - Sz. Á.); mikor egy másik ismert nyugati író (André Gide - Sz. Á.) 1936-ban a Szovjetunióba készült, hangot adott annak az óhajának, hogy találkozhasson Gorkijjal, annál is inkább, mert aggasztotta Gorkij hallgatása, és megkérte egyik kollégáját, hogy hozza össze Gorkijjal. Jagoda ezt a kérést továbbította Sztálinnak, aki elrendelte, hogy akadályozzanak meg mindennemű érintkezést Gorkij és a külföldi vendégek között. Mikor Jagoda erre azt mondta, hogy ebből a már amúgy is ingadozó Gorkij esetleg azt a következtetést vonhatná le, hogy baj van - Sztálin megparancsolta, hogy öljék meg Gorkijt. Figyelemre méltó, hogy Jagoda a per alatt Gorkij meggyilkolásának vádja ellen csak gyön

gén

39
védekezett, és a vádlottak mind azt állították: Gorkij meggyilkolásának fő oka Nyugaton élvezett tekintélye volt. (31)

Végül is Gide sem Gorkijjal, sem Sztálinnal nem találkozhatott. Sztálin többszöri kérésre sem fogadta őt, ahogyan nem juthatott be az éppen akkor Zinovjev és Kamenyev ellen folyó per tárgyalásaira sem. A "mérsékeltek" Gorkijban nem vezérüket, hanem védelmezőjüket siratták, és halála után passzív rettenettel várták, mikor sújt le rájuk a "sors keze". Emlékezzünk Babel kétségbeesésére, amelyről Sinkó Ervin ír az 'Egy regény regényé'-ben: "Az egyetlen emberem. Az egyetlen ember, aki akart és tudott kiállni mellettem." (32) Ez a kétségbeesés, megadás, passzivitás önmagában is jól mutatja, hogy a "mérsékeltek" - főként politikai képviselőik: Kirov, Ordzsonikidze elvesztése után - milyen erőt képviseltek. Még arra sem vállalkoztak, hogy - a maguk módján - átadják Gide-nek Gorkij üzenetét. Felesleges kockázat, életveszélyes vakmerőség lett volna ez azoknak, akik kivétel nélkül a személyes túlélésre játszottak. És ki nem játszott arra? Talán csak az, akinek erkölcsi érzéke ép maradt, akinek élete nem politizálódott át teljesen, és így az "orosz hisztéria" nem ragadta magával. Ilyen volt Borisz Paszternak. Ő volt az, aki , teljesen nyíltan" beszélt Gide-del, és aki - minden jel szerint - nem kis szerepet játszott abban, hogy Gide a SZOVJETUNIÓ KÉPE mögé látott. A. V. Bahrah emigráns orosz író 1941-ben találkozott Gide-del, és az 1936-os szovjet utazás is szóba került közöttük: "Gide - írja Bahrah - félt beszámolni könyvében arról a rendkívüli rokonszenvről, amely - és ezt külön is kiemelte - mindjárt első találkozásukkor Paszternak iránt ébredt benne. Elmondta, hogy Paszternak tárta fel előtte, mi is történik körülötte. Óvta őt attól, hogy azoknak a "Patyomkin-falvaknak" vagy "mintakolhozoknak" a hatása alá kerüljön, amelyeket mutattak neki. Persze, Paszternakkal találkozni, különösen pedig hosszabban elbeszélgetni nem volt könnyű, mert állandóan ott termett mellettük valamilyen hívatlan beszélgetőpartner is. (...) Egyébként éppen Paszternak volt az első, aki lebeszélte André

Gide-et, hogy Párizsba Aeroflot-repülőgéppel repüljön vissza, minthogy akkor már elég széles körben ismeretessé vált, hogy Gide látogatása nem hozta meg a kívánt eredményt, és a pompás bankettek egyáltalán nem kábították őt el." (33)

EPILÓGUS

Azóta, hogy a Lityeraturnaja Gazetában Gide könyve ellen megjelent a Visinszkij modorában írt vádirat és meg: született a koncepciós utazás ügyében hozott ítélet - Gide kiátkozása-kiközösítése -, több mint ötven év telt el, A történelem azonban nem vitát, vagy pláne, peres ügyet dönt el ma, amikor Gide személyét és könyvét a Szovjetunióban is rehabilitálják (egy sorban Arthur Koestler, Georges Orwell személyével és inkriminált könyveivel), hanem az egész totalitárius díszletvilág omlik össze, hogy újra láthatóvá váljon a valóság. Ma a Lityeraturnaja Gazeta így ír Gide könyvéről: "1936 novemberében Párizsban megjelent André Gide Visszatérés a Szovjetunióból című könyve, amelyben az író nem riadt vissza attól, hogy kimondja az igazságot, milyen messze volt az akkori szovjet valóság a tiszta szocialista eszményektől, és elítélte Sztálin személyének kultuszát. A könyv rendkívül éles polémiát váltott ki, és úgy értékelték nálunk, mint szovjetellenes pamfletet, rágalmazást, 'trockista ócsárlást'. André Gide-et "renegátnak" bélyegezték, könyveit többé nem adták ki (mellesleg szólva - mindmáig). Most, csaknem fél évszázad múltán nyilvánvaló már, milyen igaza volt André Gide-nek, mikor azt mondta, hogy a sztálinizmus megöli a szellemet, a valóságot mindent átható hazugsággal cserélve fel. A Visszatérés a Szovjetunióból című könyvet övező előítéletek mindmáig fennmaradtak. Ezt a könyvet azonban igazságtalanul vádolják a szovjet nép megrágalmazásával." (34) Igazolásul a szovjet lap Gide 1889 és 1949 között folyamatosan vezetett naplója néhány, 1945-ös bejegyzését hozza fel, melyek között ez is szerepel:
"igencsak meglepném az embereket, ha azt mondanám, hogy

minden kétséget kizáróan nincs még egy ország, ahová szívesebben visszatérnék, mint a Szovjetunió. Egyesek azt hiszik, hogy rossz emléket őrzök magamban arról az (ha jól emlékszem, 1936-os) utazásomról a Szovjetunióba, és az utazást követően kiadott két pamfletem a kiábrándulás terméke, ám ez ostobaság. (...) Azokon a bizonyos 'fogyatékosságokon' kívül a Szovjetunióban minden tetszett nekem. Sehol nem fogok már szebb tájakat találni, sehol nem találok már olyan népet, amellyel olyan élénk rokonszenvet érezhetnék, s olyan szoros lelki kapcsolatot (jóllehet nem tudtam oroszul, úgy éreztem, ennek semmi jelentősége, mert a kölcsönös rokonszenv mindig megtalálta a módját, hogy kifejeződjék a gesztusokban, az arckifejezésben).

A népről beszélek, az 'egyszerű népről', mert a Szovjetunióban az keserített el leginkább, hogy a forradalom véres erőfeszítései ellenére még élesebbé vált a társadalom osztályokra tagolódása, a társadalmi jelképek felülkerekedtek a meggyalázott szellem szabadságán, a valóságon pedig a hazugság. (...) Semmi kétség - fejezi be 1945-ös gondolatmenetét Gide -, a nácizmust csak egy náciellenes totalitarizmus győzhette le; de holnapra mindennél fontosabbá fog válni a harc ezzel az új konformizmussal.(35)

A könyvsorozatnak, melynek Gide Visszatérés a Szovjetunióból című útirajza az első darabja, ugyanezt a címet adtuk: Visszatérés. De vissza csak akkor térhetünk a szónak immár nemcsak erkölcsi, hanem történelmi jelentésében is, ha tudjuk, honnan térünk vissza, és mit hagyunk magunk mögött. A történelemben is lehetségesek visszatérések, csak kilépni a történelemből nem lehet. A visszatérés is történelem.

Budapest, 1989. március

Szilágyi Ákos

JEGYZETEK

1 Vaszilij Kljucsevszkij : Znacsenyije Petra I. Znanyije - szila, 1989 I szám, 69. old.

2 Marguis de Custine: La Russie en 1839 - Szemelvényes orosz kiadása: Zapiszki o Rosszii, Silver Age, New York, 1982. 15. old.

3 Oszip Mandelstam: Szobranyije szocsinyenyij, New York, 1971 köt. 291-292. old.

4 Pravda, 1923. szeptember 17. szám.

5 L. Stephen Cohen; Bukharin, Strathcona Publishing, 1980.

6 Uo.

7 Jellegzetes példája ennek egy korabeli magyar útikönyv: Popper József: A mai Szovjet-Oroszország, Világirodalom-kiadás, 1926.

8 Bertrand Russel; Bolshevism. Practice and Theory, New Yi 1920. 36. old.

9 Viktor Rozanov: Izbrannoje, München, 1970. 494. old.

10 Lev Nyikulin: Zseleznij zanavesz, Lityeraturnaja Gazeta, 1930. 13.

11 Ádám Péter idézi "André Gide zarándokútja" című írását Nagyvilág, 1989. 2. szám, 223. old.

12 Borisz Paszternak: Nyeopublikovannije voszpominannyija. Idézi: Roy Medvegyev: Stalin et le stalinisme, Paris, Albin Michel, 1979, 112-113. old.

13 Zsoresz Medvegyev: Mezsdunarodnoje szotrudnyicsesztvo ucsonih i nacionalnije granyici, London, 1972. 422. old.

14 Mihail Agurszkij: Igyeologija nacional-bolsevizma, Ymca-P 1980. 224-227. old.

15 Idézi: Roj Medvegyev: K szudu isztori, Alfred Knopf, New Y 1974, 218. old.

16 L. erről Boris Souvarin: Nouvelles réflexions d'un pélerin en U.R.S.S. Les "Retouches" d'André Gide. In: A contre-courant Écrits 1925-1939. Éd. Denoél, 1985. 301. old.

17 Jelen könyv lapjairól vett Gide-idézetek pontos oldalszámát nincs módom megadni.

18 Sinkó Ervin: Egy regény regénye, Fórum Könyvkiadó, é.n. 373. old.

19 G. P. Fedotov: Zascsita Rosszii, Ymca-Press, Párizs, 1988. 7. old. (Eredetileg: Novaja Rosszija, 1936. jan. 12. old.)

20 Pravda, 1936. dec. 3. 3. old.

21 Kuda A. Zs. vozvratyilsza iz SZSZSZR? Lityeraturnaja Gazeta, 1936. dec. 6. 6. old.

22 Alekszandr Gladkov: Vsztrecsi sz Paszternakom, Ymca-Press Párizs, 1973. 11. old.

23 Pravda, 1936. dec. 30. 3. old.

24 Sinkó Ervin, i. m. 515. old.

25 Idézi: Robert Conguest: Bolsoj tyerror, Ed. Aurora, Firenze, 296. old.

26 L. erről Lazar Fleishman monográfiáját: Paszternak v tridcatije godi, The Hebrew University, Jerusalem, 1986. 197-235. old.

27 L. erről és Gorkij halálának körülményeiről: Michel Nigueux; K voproszu o szmertyi Gorkovo, in: Minuvseje, 5. köt. Atheneum; Párizs, 1988., valamint: G. Herling-Grudziászkij: Szem szmertyej Makszima Gorkovo, Kontinent, 1976. 8. szám.

28 Pierre Herbart: La ligne de Force, Paris, 1980. 114. old.

29 Les Cahiers de la Petite Dame (1929- 1937) Cahiers André Gide, 1974. 5. szám, 574. old.

30 Michel Nigueux, i. m. 345. old.

31 N. Leites, E. Bernaut: Ritual of liguidation. The case of the Moscow Trials, Glencoe, USA, 1954. 333. old.

32 Sinkó Ervin, i. m. 455. old.

33 A. V. Bahrah: Po pamjatyi, po zapiszjam. André Gide, Kontinent, 1976. 8. szám, 311. old.

34 Lityeraturnaja Gazeta, 1989. márc. 8. 15. old.

35 Uo.

Visszatérés a Szovjetunióból
(1936. november)

EUGENE DABIT EMLÉKÉNEK
AJÁNLOM EZEKET AZ OLDALAKAT,
ANNAK TÜKRÉT, AMIT MELLETTE ÉS VELE
ÁTÉLTEM, GONDOLTAM.

A Démétert dicsőítő homéroszi ének elmondja, hogy amikor a nagy istennő leánya keresésére indult, bolyongásai során eljutott Keleosz udvarába. Itt szoptatós dajka képét öltvén magára, nem ismerte fel senki, Metaneira királynő pedig gondjaira bízta a kis Démophoónt, a későbbi Triptolemészt, a földművelés megalapozóját.

Este, mikor a házban már mindenki nyugovóra tért, az istennő a zárt ajtók mögött kiemelte puha bölcsőjéből Démophoónt, s látszólagos kegyetlenséggel, valójában azonban nagy szeretettől és attól a vágytól vezéreltetve, hogy istenné emelje fel, a mezítelen gyermeket izzó parázsra fektette. Elképzelem a nagy Démétert, amint aggódva hajlik a pompás csecsemő, mintegy a jövendő emberiség fölé. A gyermek kiállja az izzó parázs próbáját, s megerősödik tőle. Készülődik benne valami, ami emberfölötti, hatalmas és nem remélten dicső. Ő, hogy Déméter miért is nem tudta véghezvinni merész vállalkozását, befejezni kihívó kísérletét! Ám a legenda szerint a nyugtalan királynő berontott a kísérlet színhelyére, s anyai aggodalmától félrevezettetve ellökte az istennőt, a készülődő emberfölöttit, szétszórta a parazsat, s hogy megmentse a gyermeket, elveszejtette az istent.

ELŐSZÓ

Három évvel ezelőtt kifejezést adtam annak a bámulatnak és szeretetnek, melyet a Szovjetunió iránt érzek. Páratlan kísérletbe fogtak ott, melynek láttára megdobbant a szívünk a reménységtől; hatalmas fejlődést vártunk onnét, olyan lendületet, mely az egész emberiséget magával tudja ragadni. Érdemes élni, gondoltam, hogy tanúi lehessünk ennek az újjászületésnek, életünket is érdemes odaadni, hogy segítségére lehessünk. Szívünkkel és eszünkkel egyaránt úgy véltük, hogy a Szovjetunió dicső sorsa egy a kultúra jövőjével; ezt sokszor elmondtuk. Bár ma is elmondhatnók még!

Ám már utazásunk előtt nagy nyugtalanságot keltett bennünk néhány újabb keletű határozat híre, melyek mintha a rendszer irányváltoztatását jelezték volna be.

Akkor írtam (1935 októberében):

A Szovjetunió elleni támadások ostobasága és becstelensége teszi nagyrészt, hogy oly konokul igyekszünk megvédelmezni. Ők, a csaholók, nyilván épp akkor fogják a Szovjetunió iránti nagy elismerésüket kifejezni, amikor mi már megvonjuk tőle; mert ők épp azt az alkut, azt a megalkuvást helyeslik majd, amelynek láttán a többiek azt fogják kiáltani: "Látjátok!", s amelyek valójában eltávolítják az országot eredeti céljától. Bár adná a sors, hogy szemünk, épp mert e cél felé pillant, ne forduljon el kényszerűen a Szovjetuniótól." (N.R.F.", 1936. március).

51

Ennek ellenére, addig is, míg részletesen nem tájékozódhattam, makacs bizalommal inkább saját ítéletemben kezdtem el kételkedni, s négy nappal Moszkvába érkezésem után, Gorkij temetése alkalmából a Vörös téren tartott beszédemben azt mondtam:

"Szemünkben a kultúra sorsa egy a Szovjetunió sorsával. Meg fogjuk védelmezni!"

Mindig vallottam, hogy az a vágy, hogy hűek maradjunk önmagunkhoz, gyakran az őszintétlenség kockázatával jár; s vallom, hogy mindenekfölött akkor kell őszinténak lennünk, amikor nemcsak a magunk, de a nagy tömeg hite is kockán forog.

Ha kezdetben tévedtem, jobb, ha minél hamarabb elismerem tévedésemet, mert felelős vagyok azokért, akiket tévedésem magával ránt. Önérzetnek ilyenkor nincs helye; nekem egyébként sem sok van belőle. Úgy tartom, hogy vannak önmagamnál is fontosabb dolgok, de a Szovjetuniónál is fontosabbak: s ez az emberiség, az emberiség sorsa, kultúrája.

De vajon tévedtem-e kezdetben? Azok, akik valamivel több mint egy év óta figyelemmel kísérték a Szovjetunió fejlődését, meg fogják mondani, hogy én voltam-e az, aki megváltoztam vagy a Szovjetunió? Szovjetunión pedig azt értem, aki kormányozza.

Nálam illetékesebbek fogják megmondani, vajon az irányváltoztatás látszólagos-e csupán, s az, amit mi eltérésnek nézünk, nem csak kényszerű következménye-e bizonyos

régebbi körülményeknek?

A Szovjetunió "épülőfélben" van: ezt önmagunknak is minduntalan ismételnünk kell. S ezért is kivételesen érdekes az utazás ezen a mérhetetlen, vajúdó földön: az embernek az az érzése, hogy a jövő fiadzásának szemtanúja.

Jó is, rossz is van ott, egymás mellett; de inkább azt kellene mondanom: a legjobb és a legrosszabb. A legjobbat olykor csak hatalmas erőfeszítés árán érték el. Az erőfeszítés nem mindig s nem mindenütt érte el eredeti célját. Még nem érte el, gondolhatná néha az ember. Olykor a legrosszabb kíséri, kettőzi a legjobbat; az ember szinte azt mondhatná, hogy egyenes következménye. Meglepő

gyorsan érünk a fényből az árnyékba. Gyakran megtörténik, hogy a látogató előzetes meggyőződése elfogultságában csak az egyiket vagy csak a másikat veszi észre. Gyakran megesik, hogy a Szovjetunió barátai vonakodnak meglátni, illetve tudomásul venni a rosszat; ennek következménye, hogy a Szovjetunióról gyakran oly gyűlölködő igazságokat és oly szeretetteljes hazugságokat hallunk.

Ám az én szellemem olyan természetű, hogy legszigorúbban épp azok ellen fordul, akiknek legszívesebben mindig helyeselne. Azt hiszem, rossz tanúságtétel szeretetünk mellett, ha csak dicséretre szorítkozunk, s úgy gondolom, a legnagyobb szolgálatot akkor teszem mind a Szovjetuniónak, mind az ügynek, melyet számunkra képvisel, ha színlelés és kímélet nélkül beszélek. Sőt, bírálatom épp a Szovjetunió iránti bámulatom nevében, a máris véghez vitt csodák iránti hódolatom arányában fog elhangzani, nem kis részben annak érdekében is, amit még várunk ettől az országtól, de legfőképp annak a reménynek nevében, amelyre feljogosított bennünket.

Ki tudná elmondani, mit jelentett számunkra a Szovjetunió? Több volt, mint választott hazánk: példakép volt, vezetőnk. Amiről álmodoztunk, amit alig mertünk remélni is, de ami felé minden erőnk és minden akaratunk feszült, az valósult meg ott, azon a földön, ahol egy utópia van beteljesülőben. Máris hatalmas sikerekre tekinthetünk vissza, amelyek egyre követelődzőbbé tették a szívet. Úgy tetszett, a legnehezebbjén már túl vagyunk, s mi vidáman köteleztük el magunkat a Szovjetunió iránt, az összes szenvedő nép nevében.

Vajon csőd esetén mennyire éreznénk magunkat továbbra is elkötelezve? De nem!... a csődnek még a gondolatát is el kell vetni!

Ha a hallgatólagos ígéretek egy részét nem tartották be, ki a bűnös? Az alapvető, az eredeti intézkedések felelősek-e vajon, vagy épp az ezektől való eltérések, megalkuvások, bármilyen indokoltnak látszottak is?

A magam személyes gondolatait teszem itt közzé arról, amit a Szovjetunió jogos büszkeséggel megmutatott ne

künk,

53
s amit ezen túlmenően látni módomban volt.
ez az ország eddig is megvalósított, a legtöbb esetben csodálatraméltó. Hatalmas területeken máris a boldogság ragyogása ömlik el.
Amikor Kongóban jártam, (3) gyakran kiszálltam a kormányzó autójából, s igyekeztem közvetlen érintkezésbe kerülni az emberekkel, mindenkivel, akivel összeakadtam.
Akik akkor helyeselték ezt, vajon most szememre fogják-e vetni, hogy a Szovjetunióban is hasonló gonddal igyekeztem eljárni, s óvakodtam attól, hogy elkápráztassanak?

Tudom, hogy ellenfeleink - azok, akiknek szemében "a rend szeretete egybemosódik a zsarnokok iránti rajongással" * - látszólag hasznot fognak húzni könyvemből. Ez a gondolat visszariasztott volna attól, hogy kiadjam, vagy akár meg is írjam, ha másfelől nem volna szent meggyőződésem, megingathatatlan hitem, hogy egyrészt a Szovjetunió végülis le fog számolni azokkal a súlyos tévedéseivel, amelyekről itt beszélni fogok, másrészt - ami lényegesebb ennél -, hogy egy ország egyéni tévedései nem kompromittálhatják a nemzetközi, az egyetemes ügy igazát. Lehet, hogy a hazugság, akár az elhallgatás hazugsága, hasznosnak látszik, s ugyancsak hasznosnak a hazugság állandósítása, de szerintem nagyon is megkönnyítené az ellenség helyzetét. Az igazság azonban, bármilyen fájdalmas is, csak azért ejt sebet, hogy gyógyítson.

* Tocgueville: Az amerikai demokráciáról. (Bevezetés.) (4)

A megragadó öröm ritka nagy pillanatait éltem át, amikor üzemekben és gyárakban, parkokban, "kultúrparkokban" és üdülőházakban közvetlen érintkezésbe jutottam a munkások népével. Új barátaimat, elvtársaimat szinte azonnal testvéreimnek éreztem, szívem kitágult, könnyű lett az örömtől. Ezért van, hogy ottani fényképeim mosolygósabbak, nevetősebbek, mint amilyennek általában Franciaországban ismernek. S a túláradó örömtől hányszor szökött könny a szemembe, a gyöngédség és a szeretet könnye, mint például a doni bányászok üdülőházában, Szocsi környékén... Nem, nem volt ebben semmi elrendezett, előre elkészített; váratlanul érkeztem oda egy este, bejelentés nélkül, mégis azonnal bizalmat éreztem. Vagy az a másik váratlan látogatásom egy Borzsom melletti gyermektáborban, mely szerény volt, majdnem szegényes, ahol azonban az örömtől sugárzó gyerekek mintha csak át akarták volna nyújtani nekem boldogságukat. Hogy is beszéljem el? A szavak tehetetlenek, nem tudják kifejezni azt a mély és egyszerű megrendülést... De miért is beszélnék inkább emezekről, mint annyi másról? A grúz költők, értelmiségiek, diákok s főképp munkások között milyen sokan voltak, akik meghódították szívemet, s mennyire sajnáltam, hogy nem értem nyelvüket. De már mosolyukban, tekintetükben oly ékesszólóan beszélt a szeretet, hogy kételkedni kezdtem, vajon hozzátehetné

nek-e

55
bármit is ehhez a szavak. Meg kell említenem, hogy mindenütt úgy mutattak be, mint barátjukat: tekintetükben egyfajta hála is sugárzott. Szeretném még jobban kiérdemelni ezt a hálát, s ez az érzés ösztökél arra, hogy beszéljek.

Mi sem természetesebb, magától értetődőbb, minthogy odaát legjobban sikerült vállalkozásaikat mutogatják a legszívesebben ... De hányszor történt meg velünk, hogy váratlanul állítottunk be egy olyan falusi iskolába, napközi otthonba vagy klubba, amelyet eszük ágában sem volt megmutatni. Aligha különböztek nagyon a többitől, a legtöbbtől, de épp ezeket bámultam meg legszívesebben, mert nyilvánvaló volt, hogy nem készítették elő őket fogadtatásunkra.

A gyerekek, akiket az úttörőtáborokban láttam, szépek, jóltápláltak (napi ötszörös étkezés), vidámak, ápoltak, sőt el vannak kényeztetve. Tekintetük nyílt, bizakodó, nyoma sincs benne kajánságnak vagy gúnynak. Az idegen egy kicsit mindig nevetséges a gyerek szemében: ezeknél soha legparányibb jelét sem tapasztaltam a csúfolódásnak.

A kicsattanó boldogságnak ezzel a kifejezésével gyakran találkoztunk az idősebbeknél is, akik ugyancsak szépek és erőteljesek. A "kultúrparkok", ahol esténként, munka után összegyűlnek, vitathatatlan eredményei az országnak; ezek közül is a legsikerültebbek egyike a moszkvai.

Gyakran megfordultam benne. Óriási vidámparkra hasonlít, az emberek szórakozni járnak ide. A kapun belépve az első pillanatokban szinte elveszettnek érzem magam. Fiatalemberek, férfiak, nők óriási tömege vesz körül, komolyak, illedelmesek, nyomát sem látni ostoba vagy közönséges tréfálkozásnak, csínytevésnek, trágárságnak, de még flörtnek sem. A derűs szenvedély különös fajtájával találkozik itt az ember. Emitt játékokat rendeznek, ott táncra állnak fel: rendszerint egy kezdeményező fiatal férfi vagy nő irányítja a többieket, rendelkezik ; tökéletes

56
rendben zajlik minden. Hatalmas körtáncokra csoportosulnak az emberek, mindenki részt vehetne bennük, de mindig több a néző, mint a táncoló. Vagy népi táncokat látunk, népdalokat hallunk, legtöbbjüket egy szál harmonika kíséri, támasztja alá. Amott egy körülkerített, de mindenki számára megközelíthető területen a vállalkozóbb kedvűek különféle akrobatamutatványokat végeznek; a "veszélyes ugrásokat" egy edző figyeli, tanácsokat osztogat, segít; arrébb bordásfalak, különféle tornaszerek; az emberek türelmesen várakoznak, hogy sorra kerüljenek, tornásszanak. Odébb nagy, szabad területet hasítottak ki a kézilabdázóknak: alig tudok betelni játékos mozdulataik erejével, bájával, szépségével. Távolabb nyugalmasabb játékokat játszanak, sakkot, dámát, s számtalan ügyességi vagy türelemjátékot, melyek közül sok, amelyet nem ismertem, igen szellemes, mint ahogy több olyan, az erőt, rugalmasságot, fürgeséget nevelő játékot is láttam, mellyel sehol másutt nem találkoztam: leírni nem tudnám őket, de bizonyos, hogy több is nagy sikert aratna nálunk. Órák hosszat elfoglalhatja itt magát az ember, a felnőtt csakúgy,

mint a gyerek. Az egész kicsinyeknek külön birodalmuk van, ahol apró házak, apró vonatok, apró hajók, apró autók várják őket, valamint termetükhöz mért sokféle parányi szerszám. A csendes játékok térfelén túl (ahol mindig annyi az érdeklődő, hogy néha órák hosszat kell várakozni, míg az ember egy szabad asztalra nem talál) hosszú fasor következik, amelyben deszkafalon, nagy táblákon rejtvények kínálkoznak. Ismétlem, sehol semmi durvaság, az egész hatalmas, tökéletes modorú tömeg mintha maga a becsületesség, méltóság, illendőség volna; kényszer nélkül, természetes közvetlenséggel viselkednek. A közönség majdnem kizárólag munkásokból áll (a gyerekeken kívül), akik azért jöttek, hogy sportoljanak, pihenjenek, szórakozzanak vagy tanuljanak (mert olvasótermeket is találunk itt, előadótermeket, mozikat, könyvtárakat stb.).
A Moszkva-folyó tele uszodákkal, s a hatalmas parkban szétszórva imitt-amott kis emelvények, amelyeken rögtönzött előadók szónokolnak: történelemről beszélnek, vagy földrajzi előadást tartanak szemléltető táblákkal,

avagy gyakorlati orvostudományt, fiziológiát oktatnak anatómiai ábrák segítségével. A tömeg komolyan hallgatja őket. Újra megismételhetem, sehol legkisebb nyomát sem találtam a gúnynak." *

De van még ennél is szebb: egy kis szabadtéri színház, amelynek nyitott nézőterén ötszáz főnyi, sűrű tömeg szorong (egyetlen üres hely sincs). Szinte vallásos áhítattal hallgatják a színészt, aki Puskint, az Anyegin egy fejezetét szavalja. A park egyik sarkában, a bejárat szomszédságában terül el az ejtőernyősök területe. Nagy élvezettel űzik ezt a sportot a Szovjetunióban. A három ejtőernyő közül egy-egy kétpercenként leválik a negyven méter magas torony tetejéről, s nem éppen szelíden a földre szállítja az új vállalkozót. Tessék, tessék, ki kockáztatja meg az ugrást? Özönlik a tömeg. Sokáig kell várakozni, míg sor kerül az emberre, hosszú sorban állnak a várakozók. S itt épp csak megemlítem a nagy szabadtéri színházat, ahol olykor közel húszezer néző gyűlik össze.

A moszkvai kultúrpark a legtágasabb valamennyi közül, s ez van a legjobban felszerelve; a leningrádi a legszebb. De ma már a Szovjetunió minden városának megvan a maga művelődési parkja, gyermekkertjei és otthonai mellett.

Természetesen több gyárban is jártam. Tudom, s egyre ismételgetem magamban, hogy tökéletes működésüktől függ az ország általános jóléte és boldogulása. De illetéktelennek érzem magam arra, hogy beszéljek róluk. Ezt a feladatot mások vállalták, s én megbízom dicséreteikben. Az én szakmámhoz csak a lélektani kérdések tartoznak, nem is igen tudok és akarok itt mással foglalkozni. S ha érinteni is fogok olykor egy-egy társadalmi kérdést, akkor is csak lélektani szempontból.

* "S azt hiszi, hogy ez jó? - kiáltott fel X. barátom, akinek ezt elmondtam. - A gúny, az irónia, a kritika egymást egészíti ki. A csúfolkodásra képtelen gyerekből fejlődik ki később az a könnyen hívő felnőtt, akinek Ön, a gunyoros, majd szemére fogja hányni 'konformizmusát'. Én a magam részéről kitartok a gall gúny mellett, még akkor is, ha ellenem irányul."

Ahogy múlik az idő, kevesebb bennem a kíváncsiság a tájak iránt, egyre kevesebb, bármilyen szépek is, s egyre jobban érdekelnek az emberek. A Szovjetunióban bámulatraméltó nép lakik. Grúziában ugyanúgy, mint Ukrajnában, Abháziában, Kahediában (csak arról beszélek, amit láttam), de ízlésemnek legjobban az az emberfajta felel meg, amellyel Leningrádban és a Krímben találkoztam.

Láttam a fiatalság ünnepeit Moszkvában, a Vörös téren. A Kremllel szemben álló épületek zászló- és növénydísz alá rejtették csúnyaságukat. Elragadó ünnepség volt, sőt (s ezt szívesen állapítom meg ebből az alkalomból, mert - sajnos - nem mindig fogom megismételhetni) választékos ízlésű is. Északról, délről, nyugatról, keletről gyűlt itt össze az a bámulatos fiatalság, amely előttünk felvonult. Órák hosszat néztük a menetet; soha nem volt még részem ilyen látványban. Hisz igaz, hogy ezeket a tökéletes lényeket gondosan kiválogatták, edzették, előkészítették, de nem bámulatraméltó-e az az ország és az a rendszer, mely ki tudja termelni őket magából?

Néhány nappal azelőtt ugyancsak a Vörös téren jelen voltam Gorkij temetésén. Akkor is elvonult előttem a nép, ugyanaz, s mégis mennyire más! Ezúttal, úgy képzeltem, jobban hasonlított a cári idők orosz népéhez, amint hosszan, végeláthatatlanul vonultak át a hatalmas Oszlopok Termén, a ravatal előtt. Most nem legszebb, legerősebb, legderűsebb képviselői gyűltek össze a szovjet népnek, hanem a fájdalmas "keverék", amelyben rengeteg volt az asszony, még több a gyerek, olykor aggastyán is, szinte valamennyien rosszul öltözöttek, gyakran nyomorúságosak. Csendes, komor, áhítatos menet volt, mintha csak a múltból kanyarodott volna elő, s tökéletes rendű soraival bizonyára sokkal nagyobb volt, sokkal hosszabb ideig tartott, mint a másik, a dicsőséges felvonulás, Hosszú ideig elnéztem. Ki volt Gorkij ezeknek az embereknek... tanítójuk, elvtársuk, testvérük?... magam sem tudnám megmondani. Annyi bizonyos: egy halott volt. S valamennyi arcon még a legfiatalabb gyerekén is, különös, szomorkás döbbenet látszott, s ugyanakkor a sugárzó rokonszenv ereje. Nem a testi szépség felvonulása volt ez, de a szegé

nyek

59
közül igen sokan még a szépségnél is bámulatosabb kincset kínáltak szememnek, s hányan voltak közöttük, akiket legszívesebben karjaimba szorítottam volna!

Bizonyos, hogy sehol sem oly könnyű, oly közvetlen, mély és meleg az emberekkel bárki idegennek az érintkezés, mint a Szovjetunióban. Néha egyetlen tekintet elégséges, hogy nyomban szenvedélyes rokonszenv szálai szövődjenek két ember között. Igen, meggyőződésem, hogy sehol annyira, oly mélyen és bensőségesen, mint a Szovjetunióban, nem lehet átélni az emberiség gondolatát;
A nyelvi különbségek ellenére sehol másutt nem éreztem magam oly túláradóan társnak és testvérnek - s ezért szívesen odaadom cserébe a világ legszebb tájait.

Bár ezekről is beszélni fogok majd; de előbb hadd mondjam el első találkozásunkat a "komszomolok" egy csoportjával.

Ez a találkozás a vonaton történt, Moszkva és Ordzsonikidze (a régi Vladikaukázus) között. Az út hosszú. Mihail Kolcov (5), a Szovjet Írószövetség nevében kényelmes különvagont bocsátott rendelkezésünkre. Remekül el voltunk látva mind a hatan: Jef Last (6), Guilloux (7), Herbart (8), Schiffrin (9), Dabit (10) meg én, nemkülönben tolmácsunk, a hűséges Bola elvtársnő. Hálófülkéinken kívül étkezőszalonunk is volt; jobb kiszolgálást képzelni sem lehet. Az azonban már nem tetszett nekünk, hogy a vonat többi része el volt zárva előlünk. Amikor az első állomásokon leszálltunk, alkalmunk nyílt megállapítani, hogy a szomszéd kocsiban különösen kedves kis társaság utazik, egy vakációra induló komszomolcsoport, amely a Kaukázusba tartott, azzal a tervvel, hogy megmássza a Kasbek-csúcsot.
Végül is elértük, hogy kinyissák az elválasztó ajtókat, s rögtön érintkezésbe léptünk kedves szomszédainkkal.
Párizsból magammal hoztam egy csomó ügyességi játékot, amilyeneket a Szovjetunióban egyáltalán nem ismernek: arra használom fel őket, hogy érintkezésbe jussak olyan emberekkel, akiknek nem beszélem a nyelvét. A játékok kézről kézre jártak. Fiatal fiúk és lányok kísérleteztek velük, s nem nyugodtak, míg végére nem jártak a feladat

nehézségeinek. - Egy igazi komszomol minden feladatot
megold - mondták nevetve. A kocsi, amelyben ültünk,
szűk volt, az idő különösen meleg aznap, összezsúfoltan
szorongtunk, fulladoztunk a hőségtől; elbűvölő volt.

Meg kell itt említenem, hogy jónéhányan közülük ismerték
nevemet. Voltak, akik könyveimet is olvasták (leginkább
a Kongói utazás-t), s minthogy a Vörös téren Gorkij
temetésekor elmondott beszédem alkalmával valamennyi
újság közölte fényképemet, mindnyájan azonnal
megismertek, s hálásan fogadták a figyelmet, amellyel feléjük
közeledtem, nem hálásabban mindazonáltal, mint
ahogyan én fogadtam az ő rokonszenvük jeleit. Rövidesen
nagy vita indult meg közöttünk. Jef Last, aki jól érti és beszéli
az oroszt, elmagyarázta, hogy az általam hozott kis játékokat
nagyon bájosnak találják, de azt kérdezgetik maguktól,
vajon illő-e, hogy André Gide is ilyenekkel szórakozzék.
Jef Last azzal érvelt, hogy ez a kis szórakozás arra
szolgál, hogy pihentesse az agyát. Tudnunk kell, hogy az
igazi komszomol, aki szolgálatra van beállítva, mindent
hasznossága szerint ítél meg. De nem tudálékosak, szó
sincs róla, s ez a vita is, melyet minduntalan nevetés szakított
félbe, maga is játék volt. Minthogy azonban a vagonban
egyre rosszabb lett a levegő, meghívtuk vagy tízüket,
hogy jöjjenek át a mi kocsinkba, ahol azután népdalokkal,
sőt népi táncokkal folytattuk az estét, már amennyire a
szalon méretei megengedték. Ez az este utazásunk egyik
legszebb emléke maradt. Mindannyian meg voltunk róla
győződve, hogy semmilyen más országban nem ismerhettük
volna meg ezt az azonnali és természetes meghittséget,
hogy sehol másutt nem találtunk volna ilyen elbűvölő fiatalságra.*

* Az is tetszett a Szovjetunióban, hogy az emberek hosszú ideig maradnak
fiatalok, amit sem mi, franciák, sem a többi latin nép (úgy hiszem)
nem szoktunk meg. A fiatalság telve ígéretekkel ; de nálunk az ifjú
túl korán felhagy az ígéretekkel, hogy hozzáfoghasson beváltásukhoz.
Tizennégy éves korától kezdve merev lesz. Arcán nem látszik többé,
hogy bámulatba ejti az élet, nyoma sincs benne a naivitásnak. A gyerekből
szinte átmenet nélkül ifjú válik. A játéknak vége.

61
Említettem már, hogy egyre kevésbé érdekelnek a tájak...
Mégis el szeretném mondani, hogy a Kaukázusban,
Batum környékén, de főként Bakuriáni és Borzson
környékén olyan erdőket ismertem meg, amelyeknél
szebbet nem láttam soha, nem is tudnék elképzelni; bozót
nem takarja el a hatalmas fák törzseit, titokzatos tisztások
nyílnak a sűrűben, ahol előbb esteledik, mint az erdőn kívül,
s amelynek ösvényeire az ember szívesen képzeli el az
eltévedt Hüvelyk Matyit. Átvágtunk a csodálatos erdőn, s
egy hegyi tóhoz értünk, ahol annak az elbeszélésével tiszteltek
meg bennünket, hogy soha idegen nem látta még a
vizét. Nem volt szükségem erre, hogy csodálatosan szépnek
találjam. Kopár partjain egy furcsa kis falu áll (Tabackuri),
amelynek szívesen írtam volna le kilenc hónapig tartó,
betemetett téli életét. . "Ó, miért is nem jöttem ide egyszerű
turistaként, vagy mint természetbúvár, aki számtalan
új növényt fedezhetne itt fel, s a magas fennsíkon elbűvölve
találkozna otthoni kertjének "kaukázusi
scabiosá"-jával...

De én nem ezt kerestem a Szovjetunióban. Engem az
ember érdekel, az emberek, az, hogy mit lehet velük kezdeni,
hogy mit kezdtek velük? A társadalmi kérdések

irtózatosan sűrű erdeje vonz itt engem, ahol elvesztem magam. A Szovjetunióban ezek a kérdések támadnak föl előtted, ostromolnak s elnyomnak minden percedben.

Leningrádnak nemigen ismerem újabb részeit. Amit Leningrádban csodálatraméltónak tartok, az Szentpétervár. Nem láttam még szebb várost, kőnek, ércnek* és víznek harmonikusabb egybekelését. Mintha Puskin vagy Baudelaire álmodta volna, de néha Chirico (11) festményeit idézi az ember emlékezetébe. A műemlékek itt olyan tökéletes arányúak, mint egy Mozart-szimfónia tételei: "A világ ott csupa rend, szépség, gyönyör, pompa, csend." A szellem örömmel és könnyedén mozog ebben a városban.

Nincs most ahhoz kedvem, hogy az Ermitázs csodás múzeumáról beszéljek ; amit el tudnék mondani róla, elégtelennek tűnik. Épp csak érinteni szeretném okos, ötletes rendszerét, amely, valahányszor lehetőség nyílt rá, egy-egy festmény köré csoportosította mindazt, ami okulásunkra szolgálhat: a festőnek a képhez készített vázlatait, tanulmányait, rajzait, mindazt, amiből érthetővé válik a fokozatosan keletkező mű.

Leningrádból jövet még jobban feltűnik Moszkva esetlensége. Valósággal elkedvetlenít, lever. Az épületek ritka kivétellel csúnyák (s nemcsak a legmodernebbek), egyik sem vet számot a másikkal. Tudom jól, hogy Moszkva hónapról hónapra alakul, e fejlődő város minden kövéből a változás sugárzik, ám attól tartok, hibás a kiindulópont.

* Bronzkupolák és arany templomtornyok.

Vaktában építkeznek, bontanak, ásnak, újrakezdenek. De minden csúnyasága ellenére Moszkva vonzó város: hatalmas élet árad benne. S ne is a házakat nézzük: A tömeg az, ami érdekel.

Nyáron majdnem mindenki fehérben jár. Mindenki hasonlít mindenkire. A társadalmi kiegyenlítődés eredményeit sehol nem érezni annyira, mint Moszkva utcáin: úgy tűnik, osztálynélküli társadalomban vagyunk, amelynek minden tagja ugyanazokat a szükségleteket érzi. Túlzok talán, de nem túlzottan. A viseletben bámulatos az egyöntetűség: nyilván szellemiekben is ezt tapasztalnám, ha bele tudnék látni az emberekbe. Talán ez teszi, hogy mindenki vidám s vidámnak látszik. (Az emberek oly sokáig szenvedtek szükséget, hogy ma kevéssel is megelégszenek. Ha a szomszéd nem gazdagabb nálam, megelégszem azzal, amim van). A különbségek csak alapos vizsgálat után derülnek ki. Első tekintetre az egyén itt teljesen beolvad a tömegbe, s oly kevéssé egyén, hogy úgy tűnik, nem egyes emberekről kellene beszélnünk, hanem az emberről,

Alámerülök a tömegben, fürdőt veszek az Emberiségben.

Mi dolguk van az embereknek ez előtt az áruház előtt? Sorban állnak, a sor a szomszédos utcáig nyúlik. Két-háromszázan vannak, nagyon nyugodtak mind, türelmesen várnak. Korán van, az üzlet még nem nyitott ki. Háromnegyed óra múlva újra erre járok : a tömeg még mindig várakozik. Elcsodálkozom: minek annyival előbb érkezni?

- Hogy minek?... Mert csak az első vevőket szolgálják ki.

És elmondják, hogy az újságok nagy árurakomány érkezését jelezték (aznap vánkosok érkeztek, úgy emlékszem). Talán négy- vagy ötszáz darab, amelyekért nyolcszáz, ezer, vagy ezerötszáz vevő fog vetélkedni. Még a délután folyamán valamennyi el fog fogyni. Oly nagy a szükséglet, s annyi a vevő, hogy a kereset még sokáig meg fogja haladni a kínálatot, s jelentősen fogja meghaladni. Nem lehet kielégíteni a szükségletet.

Néhány óra múlva bemegyek az áruházba. A hatalmas

helyiségben hihetetlen nyüzsgés, zűrzavar. De az eladók nem vesztik el a fejüket, hisz a vevőkben nyomát sem látni türelmetlenségnek. Állva vagy ülve, olykor kisgyerekkel karján, mindenki nyugodtan megvárja, míg sor nem kerül rá, rendszer nélkül is tökéletes rend van. Ha szükséges, itt fogják tölteni délelőttjüket, egész napjukat, ebben a levegőben, mely - ha az utcáról lép be az ember - elviselhetetlennek tetszik, de amelyet csakhamar megszokni, mint ahogy előbb-utóbb mindent megszokik az ember. Majdnem azt írtam: mindenbe beletörődik. Ám az oroszok nemcsak hogy beletörődnek, de, úgy látszik, örömük is telik a várakozásban... igaz, a várakoztatásban is.

Hol áttörve a tömegen, hol sodortatva magam áramában, széltében-hosszában bejártam az áruházat. Az áru általában visszataszító. Szinte azt hihetné az ember, hogy a vásárlási éhség csillapítására lettek oly hitványak a szövetek,

egyéb portékák... nehogy az emberek jókedvükben is vásároljanak, olyankor is, amikor nincs rá égető szükségük. Barátaimnak szívesen hoztam volna emlékbe egyetmást, de amit láttam, egytől egyig silány volt. Holott azt mondták, hogy néhány hónap óta új, nagy erőfeszítés indul meg, a minőségre való törekvés; s ha az ember időt áldoz rá, szorgos kutatás után egy-egy új, tetszetős szállítmányra akad, amely a jövő szempontjából is biztató. De a minőséggel csak akkor lehet törődni, ha a mennyiség már kielégítő; holott sokáig nem volt az, s ha ma már eléri is a szükségletet, épp csak hajszálnyira. Egyébként az a helyzet, hogy a Szovjetunió népei rajonganak minden újdonságért, akármilyen csúfnak látjuk is a mi nyugati szemünkkel. De remélem, hogy az egyre intenzívebb termelés rövidesen módot fog adni a rostálásra, a válogatásra, a rosszabb minőségű cikkek fokozatos kiküszöbölésére, a jó minőség győzelmére.

A minőségre való törekvés főképp az élelmiszereknél észlelhető. De itt is sok a tennivaló. Meg kell említenem, hogy amikor egyik élelmiszer gyatra minőségére panaszkodtam, Jef Last, aki ezúttal negyedszer járt a Szovjetunióban, s aki két éve járta be utoljára az országot, elragadtatva közölte velem, milyen hatalmas haladás észlelhető

ezen a területen is. A főzelék és a gyümölcs egy-két kivétellel ha nem is rossz, de középszerű; itt is, mint mindenhol másutt, a választékosan jó kiszorul, s átadja helyét az átlagosnak, tehát annak, ami a legbővebben terem. Beláthatatlan mennyiségű dinnye van, de mind ízetlen. Az a szemtelen perzsa közmondás, amelyet csak angolul ismerek, s most is csak angolul akarok idézni: "Women for duty, boys for pleasure, melons for delight" (12) itt aligha érvényes.
A bor többnyire kitűnő (elsőrangú borokra emlékszem Cinandaliból), a sör megjárja. Leningrádban kitűnő a füstölt hal, de szállításra nem alkalmas.

Amíg azzal sem rendelkeztek, amire feltétlenül szükségük volt, józan ésszel nem lehetett arra gondolni, hogy a fölöslegessel is törődjenek. Ha eddig a Szovjetunióban kevés történt az ínyencség érdekében, azért volt, mert túl sok étvágyat nem tudtak még kielégíteni.

Az ízlés egyébként is csak akkor finomul ki, ha az embernek módja nyílik összehasonlításra. Itt azonban nem lehet válogatni, itt szó sem lehet arról, hogy "X. jobban öltözködik". Itt az ember kénytelen volt azt szeretni, amihez hozzájutott: vagy beérte vele, vagy felkopott az álla.
Ott, ahol az állam egyszemélyben termelő, eladó és vevő, a minőség fejlődése csakis a kultúra fejlődésétől függ.

S ilyenkor (minden antikapitalizmusom ellenére) eszembe jutnak azok a nagyiparosok és kiskereskedők egyképp, akik nálunk, odahaza azon törik magukat, mit találhatnának ki, hogy kedvében járjanak a közönségnek.
Milyen finoman s ravaszul igyekszik mindegyikük megtalálni a tökélynek azt a rafinált változatát, amellyel kivethetné a nyeregből vetélytársát! De az állam nem törődik ezzel, az államnak nincs versenytársa. Minőség? - Miért törődjék vele, amikor nincs konkurencia - mondják nekünk.
Ezzel a túl könnyű magyarázattal okolják meg a Szovjetunióban a rossz minőséget, a közönség ízlésének hiányát. Ha volna "ízlésük", nem tudnák kielégíteni.
Nem, itt nem a vetélkedéstől várható a fejlődés, hanem az eljövendő követelődző szükséglettől, amelyet a kultúra fog fokozatosan kifejleszteni. Mindez Franciaországban

nyilván gyorsabban menne, mert ott már fennáll a szükséglet.

S hadd mondjam még el: minden szovjetállamnak volt népművészete, mi lett belőle? Az egyöntetűségre irányuló törekvés sokáig nem akart tudomást venni róluk. De most a regionális művészetek újra előtérbe nyomulnak, védik őket, támogatják, restaurálják "megértik pótolhatatlan értéküket. Az értelmes vezetésnek vajon nem volna-e kötelessége, hogy felhasználja a régi motívumokat, a szövetek nyomásánál például, s rákényszerítse a közönségre, vagy legalábbis felkínálja neki? Amit ma a Szovjetunióban termelnek, az a legostobábban polgári, sőt kispolgári. Moszkva kirakatai megdöbbentők. Holott milyen szépek voltak a sablonnal festett régi vásznak! De az népművészet volt, kézművesség.

Térjünk vissza Moszkva népére. Ami először szembetűnik, az rendkívüli nemtörődömsége. Lustaságról bizonyára túlzás volna beszélni... A sztahanovizmus kitűnő ötlet volt, azért találták ki, hogy véget vessenek a nemtörődömségnek (azelőtt kancsukát használtak erre). Azokban az országokban, ahol minden munkás dolgozik, nem volna szükség rá, de a Szovjetunióban, mihelyt magukra hagyják őket, az emberek többsége nyomban elengedi magát. Szinte csoda, hogy ennek ellenére elkészül minden. Hogy a vezetőknek milyen erőfeszítése árán, az persze alig elképzelhető. Ismerni kell az orosz nép "teljesítőképességét", hogy valamennyire is számot adhassunk magunknak a vezetők munkájáról.

Meglátogatunk egy minden tekintetben kiválóan működő üzemet; magam nem értek hozzá, de bizalommal bámulom a gépeket, s minden hátsó gondolat nélkül, még elragadtatottabban a kantint, a munkások klubját, lakásaikat, mindazt, amit egészségük, műveltségük, szórakozásuk érdekében teremtettek. Bemutatnak egy sztahanovistának; hatalmas arcképével már találkoztam a gyár falán. Elmondják, hogy öt óra alatt sikerült elvégeznie nyolc napi munkát. (Ha ugyan nem nyolc óra alatt öt napi munkát, nem emlékszem pontosan.) Megkérdem, vajon nem azt

jelenti-e ez, hogy azelőtt nyolc napot fordított öt órai munkára? Kérdésemet kedvetlenül fogadják, nem is felelnek.

Hallottam egy történetet arról, hogy francia bányászok egy kiránduló csoportja, amely a Szovjetunióban utazgatott s ott meglátogatott egy bányát, kollegialitásból egy időre felváltott egy lenn dolgozó orosz bányászcsoportot, s különösebb megerőltetés nélkül, mit sem sejtve, sztahanovista módszer szerint dolgozott.

Az ember önkéntelenül azt kérdezi magától, vajon francia vérmérséklettel, munkásaink lelkiismeretességével, szorgalmával és tanultságával mit lehetne kihozni egy szovjetrendszerből?

Az igazság kedvéért azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy e szürke háttér előtt - a sztahanovistákon kívül - még egy hatalmas, szenvedélyes fiatalság él, keen at work, (13) vidám élesztő, amelytől egyszer majd csak megkel a tészta.

A tömegnek ez a tehetetlensége, úgy látom, a legsúlyosabb

része volt - s ma is az még - annak a problémának, amelyet Sztálinnak meg kellett oldania. Ezért vannak az "élmunkások" (udarnik), ezért a sztahanovizmus. S ebben leli magyarázatát az egyenlőtlen munkabérek rendszere is.

Szukhumi környékén meglátogatunk egy mintakolhozt. Hat éve áll fenn. Eleinte nyomorúságosan tengődött, ma egyike a legvirágzóbbaknak. "Milliomosnak" nevezik. Itt minden a boldogságról beszél. Á kolhoz területe igen nagy, az éghajlat is segítségére van az embereknek, a növényzet délszakian buja. A faházak cölöpökre vannak építve, külsőleg is bájosak, vadregényesek: elég nagy kert veszi körül mindegyiket, tele gyümölcsfákkal, főzelékkel, virággal. Ez a kolhoz az elmúlt esztendőben hatalmas nyereséggel dolgozott, sokat tartalékolhatott, a napidíjat tizenhat és fél rubelre emelhették fel. Hogy állapították meg ezt a számot? Ugyanolyan számítás alapján, mintha a kolhoz kapitalista mezőgazdasági üzem volna, s meg kellene állapítania a részvényeseknek fizetendő osztalékot. Mert ennyit mindenesetre elértek : a Szovjetunióban a tömeget nem lehet többé néhány ember érdekében

kizsákmányolni. Ez óriási eredmény. A részvényes ismeretlen fogalom itt: maguk a dolgozók (a kolhoz dolgozói, természetesen) osztják szét maguk között a nyereséget, s még az állam sem kér belőle részesedést.* Ez tökéletesen rendjénis volna, ha nem volnának más, szegény kolhozok, amelyek a legszükségesebbet sem keresik meg. Ha jól értettem tudniillik "minden kolhoz önálló, s egymást nem segítik. Vagy tévednék? ... Bár úgy lenne." **
Meglátogattam e virágzó kolhoz egynéhány házát. ***
Éreztetni szeretném ezeknek az "enteriőröknek" különös, elszomorító hangulatát: a tökéletes elszemélytelenedést. Mindegyikben ugyanazok a csúf bútorok, Sztálinnak ugyanaz az arcképe, semmi egyéb; a legjelentéktelenebb személyes jellegű tárgy, emlék is hiányzik ezekből a szobákból. Egyik lakást észrevétlenül fel lehetne cserélni a másikkal, olyannyira, hogy a kolhozisták - akiket alighanem ugyancsak fel lehetne cserélni egymással - úgy költözhetnének át az egyik szállásról a másikra, hogy észre se vennék.**** Igaz, így könnyebb eljutni a boldogsághoz!
Talán azt is felhozzák majd ellenem, hogy a kolhozista

* Ezt több ízben is megerősítették. De én magam, csakúgy, mint a gyarmatokon, minden felvilágosítást, amelyet nem tudok ellenőrizni, gyanúsnak tartok. Nem tudom elhinni, hogy ez a kolhoz mentesítve volna a bruttótermelést sújtó 7 79-os adó alól, amit a többi kolhoz megfizet; nem beszélve a 25-29 rubelnyi fejadóról.

** A függelékben néhány pontosabb értesülésemről is beszámolok, Igyekeztem minél több felvilágosítást szerezni, de nem értek a számokhoz, sem a merőben gazdasági jellegű kérdésekhez. S ha pontosan adom is tovább, amit megtudtam, az adatok megbízhatóságáért nem vállalhatok felelősséget. Gyarmati tapasztalataim arra tanítottak, hogy gyanakodva fogadjak minden "felvilágosítást", Végül és elsősorban: a szakértők eleget foglalkoztak már ezekkel a kérdésekkel, nem az én dolgom, hogy visszatérjek rájuk.

*** Olyan is sok van közöttük, ahol az embereknek nincs külön lakóhelyük: közös helyiségekben, hálótermekben alszanak.

**** Az egyén elszemélytelenedéséből arra következtetek, hogy akik

hálótermekben alszanak, talán kevésbé szenvednek az állandó együttléttől, a magányos elmélkedés hiányától, mintha módjuk nyílna egyéniségük kibontakoztatásához. De a Szovjetunióban mindenütt tapasztalható folyamat, mely, úgy tűnik, az elszemélytelenedéshez vezet, vajon fejlődésnek tekinthető-e? Nem tudok ebben hinni.

amúgy is a közösségben találja meg minden örömét. Szobája fekvőhely csak, ahol éjszaka elpihen, minden érdeklődése a klub, a kultúrpark és a többi közös hely felé fordul. Lehet-e jobbat kívánni? Az egyetemes boldogság csak azon az áron valósítható meg, hogy az egyén elszemélytelenedik. A tömeg boldogságát az egyénnek kell megfizetnie. Ha boldogok akartok lenni, legyetek egyformák.

A Szovjetunióban elv, eleve adott és elfogadott tény, hogy mindenről csak egyetlen vélemény lehetséges, De az emberek gondolkozása egyébként is olyan jellegű már, hogy ez a konformizmus nem esik nehezükre, természetes, szinte észrevehetetlen, olyannyira az, hogy az álszentességnek talán semmi szerepe benne. Vajon ezek az emberek csinálták a forradalmat? Nem; ezek már csak haszonélvezői. Reggelente a Pravda megtanítja őket arra, amit tudni, gondolni, hinni kell. Ettől eltérni nem ajánlatos. Ezért valahányszor az ember egy orosszal beszélget, annyi, mintha valamennyivel beszélgetne. Nem állítom, hogy valamennyien jelszavaknak engedelmeskednek, de eleve úgy van elrendezve minden, hogy egyik se különbözhessék a másikától. Gondoljanak arra, hogy a szellemet már zsenge gyerekkorban alakítani kezdik... Innen az a különös készség a beletörődésre, amely téged, idegen, annyira meghökkent, és innét a boldogságnak bizonyos ismeretlen lehetősége, amely még jobban megdöbbent.

Sajnálod őket, mert órák hosszat sorban állnak, de ők természetesnek érzik, hogy várniuk kell. Nem ízlik neked a kenyér, a főzelék, a gyümölcs -, de nincs más! Csúnyának tartod a szöveteket, egyéb árucikkeket, amelyeket eléd raknak -, de nincs választék. S minthogy nincs összehasonlítási alap, hacsak nem a semmiképp sem kívánatos múlttal, vidáman megelégszel azzal, amivel kínálnak. Itt

az a fontos, hogy meggyőzzék az embereket arról, hogy olyan boldogok, amilyenek e pillanatban - a jobb jövő reményében - lehetnek, hogy meggyőzzék őket arról, hogy mindenütt másutt kevésbé boldogok. Ezt az eredményt csak akkor lehet elérni, ha gondosan megakadályozzák az embereket abban, hogy érintkezésbe jussanak a külvilággal (a határon túli külvilággal). S ennek köszönhető, hogy egyenlő, sőt jóval rosszabb életfeltételek mellett is, az orosz munkás boldogabbnak tartja magát, és sokkal boldogabb is, mint a francia. Boldogságuk reményből, bizalomból és tudatlanságból áll össze.

A problémák itt oly szorosan egybefonódnak, annyira egymásba vegyülnek, hogy rendkívül bajos rendet teremtenem gondolataimban. Nem vagyok műszaki ember, s a gazdasági kérdéseknek is csak lélektani visszhangjuk érdekel. S igen jól megértem, lélektanilag miért van szükség arra, hogy egy zárt edényben végezzék a kísérletet, átláthatatlanokká tegyék a határokat: amíg nem javul a helyzet, a Szovjetunió lakosainak boldogsága érdekében meg kell oltalmazni ezt a boldogságot.

Csodáljuk a Szovjetunióban a tanulás, a műveltség felé való hatalmas előretörést. De ez a kultúra csak olyasmiről világosítja fel a szellemet, ami elégedetté teszi a dolgok jelen állapotával, s azt a meggyőződést oltja belé: Ó, Szovjetunió!... Ave! Spes unica! (14) Ez a kultúra teljesen egyirányú, csak saját érdekeit nézi, önmagát gyarapítja, s a marxizmus ellenére szinte teljesen hiányzik belőle a bíráló szellem. Tudom jól, hogy odaát nagyra vannak azzal, amit "önkritikának" neveznek. Távolról én is csodáltam, s meg voltam győződve, hogy rendkívüli eredményekre vezethet, ha komolyan és őszintén élnek vele. De csakhamar azt kellett tapasztalnom, hogy feljelentéseken és kifogásolásokon túl (a kantin levese rossz, a klub olvasóterme nincs felsöpörve) ez a kritika abban merül ki, hogy ez vagy az megfelel-e, vagy nem felel meg a "vonalnak". A vonalat magát nem vitatják. Egyedüli gondjuk, hogy ez vagy az a mű, elmélet, magatartás megfelel-e ennek a szent vonalnak. S jaj annak, aki ezen túl akarna lépni! Ezen belül

72

annyit kritizálhatsz, amennyit akarsz, de a vonalon túl tilos minden bírálat. Volt már erre példa a történelemben.

Holott semmi sem veszélyezteti annyira a kultúrát, mint épp ez a szellemi magatartás. Később visszatérek majd rá.

A szovjet állampolgár bámulatraméltóan keveset tud a külföldről.* Sőt, meggyőzték arról, hogy külföldön minden tekintetben rosszabbul állnak a dolgok, mint a Szovjetunióban. Ezt az illúziót gondosan fenntartják, mert rendkívül fontos, hogy még azok is, akik kevésbé elégedettek sorsukkal, meg legyenek elégedve a rendszerrel, amely megóvja őket a nagyobb bajoktól.

Innét az a bizonyos fölény-komplexus, amelynek alább következik néhány példája.

Minden diák számára kötelező egy idegen nyelv elsajátítása. A franciát teljesen elhanyagolják. Legtöbben az angolt, de még inkább a németet vélik ismerni. Be kell vallanom, meglepett, milyen rosszul beszélik : nálunk egy második

osztályos diák többet tud.

Egyikük, akit megkérdeztünk, a következő felvilágosítást adja (oroszul, Jef Last fordítja) :

- Néhány évvel ezelőtt Németország és az Egyesült Államok egyben-másban még tanítómestereink lehettek. De ma már mit sem tanulhatunk a külföldiektől. Minek tanuljuk meg tehát nyelvüket? **

De ha figyelemmel kísérik is azt, ami külföldön történik, azzal, amit a külföld róluk gondol, sokkal többet törődnek. Legfontosabb számukra az, vajon eléggé csodáljuk-e őket, s legfőbb gondjuk, hogy talán nem vagyunk eléggé tájékozódva érdemeikről. Nem felvilágosítást várnak tőlünk, hanem bókot.

Az édes leánykák, akik itt, ebben a gyermekotthonban körülvesznek, kérdésekkel ostromolnak. (Az otthon egyébként tökéletesnek látszik, mint minden, amit az 1fjúság számára teremtettek.) Nem azt akarják tudni,

* Illetve csak azt tudja, ami megerősíti meggyőződésében.
** Igaz, hogy látván csodálkozásunkat, azonnal hozzátette: - Ma már értem, s a többiek is értik, hogy ez az okoskodás helytelen. Az idegen nyelv, ha tanulásra nem is használható már, tanításra alkalmas még."

vannak-e Franciaországban is gyermekotthonok, hanem azt, hogy mi, franciák, tudjuk-e, hogy ilyen szép gyermekotthonok működnek a Szovjetunióban?

Gyakran oly megdöbbentő kérdéseket intéztek hozzám, hogy csak habozva merek beszámolni róluk. Azt fogják hinni, az ujjamból szopom őket. Hitetlenül mosolyogtak például, amikor elmondtam, hogy Párizsban is van földalatti. De hát villamosunk van-e? És omnibuszunk? Akadt, aki megkérdezte (s ez már nem is gyerek volt, hanem szakmunkás), hogy Franciaországban egyáltalán vannak-e iskolák? Egy másik, valamivel tájékozottabb vállat vont: persze hogy a franciáknak vannak iskoláik, de ott verik a gyerekeket, biztos forrásból tudja. Az, hogy nálunk minden munkás rendkívül szerencsétlen, magától értetődő, hiszen mi még "nem csináltuk meg a forradalmat". Számukra mindaz, ami kívül esik a Szovjetunión, vaksötét éjszaka. Néhány elvetemült kapitalista kivételével sötétben küszködik az egész világ.

Az artyeki táborban, ahová csak kivételes képességű gyerekeket fogadnak be, néhány képzett és igen "disztingvált" lány rendkívül elcsodálkozik, amikor orosz filmekről beszélve megemlítem, hogy a Csapajev-nek és a Mi kronstadtiak-nak nagy sikere volt Párizsban. Ők úgy tudták, hogy Franciaországban tilos orosz filmeket játszani, S minthogy ezt a felvilágosítást tanítómestereiktől kapták, észreveszem, hogy most nem az ő szavukban kételkednek, inkább abban, amit én mondok. Hiszen a franciák annyit füllentenek!

Egy csatahajó fedélzetén (amelyet "teljes egészében a Szovjetunióban készítettek") tengerésztisztek társaságában annak a véleményemnek adok kifejezést, hogy úgy látom, sajnos a Szovjetunióban kevesebbet tudnak arról, mi történik Franciaországban, mint nálunk arról, ami a Szovjetunióban történik. Általános tiltakozás: "A Pravda mindenről hiánytalanul tájékoztat!" S az egyik tiszt, kiválva a csoportból, elérzékenyülten felkiált: "Az egész világon nincs annyi papiros, hogy meg lehessen írni mindazt az újat, szépet és hatalmasat, ami a Szovjetunióban történik!"

74

Az előbb említett artyeki mintatáborban csupa mintagyereket, csupa csodát, éremmel, oklevéllel kitüntetett csöppséget gyűjtöttek össze, aminek következtében sokkal szívesebben tartózkodtam más, szerényebb, kevésbé arisztokratikus úttörő-táborokban. Itt egy tizenhárom éves gyerek, aki, ha jól értettem, Németországba való, de már teljesen átalakult az Unió képére, mutatja nekem a parkot. Így szaval:

- Látja, itt nemrég még semmi sem volt! ... S egyszerre csak ez a lépcső! Ez mindenütt így van a Szovjetunióban: tegnap semmi, holnap minden. Nézze azokat a munkásokat, hogy dolgoznak! És a Szovjetunióban mindenütt ilyen iskolákat és táborokat fog látni. Természetesen nem mindegyik ilyen szép, mert az artyeki tábornak nincs párja a világon. Sztálin személyesen érdeklődik iránta. Ide csak tehetséges gyerekek jöhetnek.

- Nemsokára hallani fogja egy tizenhárom éves gyerek játékát, akiből a világ legnagyobb hegedűművésze lesz.

Olyan nagyra tartják nálunk a tehetségét, hogy megajándékozták egy történelmi hegedűvel, egy régi, nagyon híres hegedűkészítő hangszerével.*

- Emitt pedig... látja ezt a falat! Elhiszi, hogy tíz nap alatt építették?

A gyerek lelkesedése őszintének látszik, óvakodom tehát figyelmeztetni, hogy a túl gyorsan felhúzott alapfalon máris repedések láthatók. Nem hajlandó, de nem is tud mást meglátni, mint ami hízeleg büszkeségének. S elragadtatásában hozzáteszi:

- Még a gyerekek is csodálkoznak rajta!" **

* Később alkalmam volt hallani a csodagyereket. Stradivariusán Paganinit meg egy pot-pourrit játszott Gounod-tól, s el kell ismernem, hogy káprázatosan tehetséges.

* Amikor egy ízben Dabit-val beszélgettem erről a fölény-komplexusról, amelyre ő nagy szerénységénél fogva különösen érzékenyen reagált, felém nyújtotta a Holt telkek második kötetét (N. R. F.-kiadás): éppen azt olvasta. Gogol levelének egy szakaszára hívta fel a figyelmemet: "Sokan közülünk, főként a fiatalok közül, nem győzik magasztalni az orosz erényeket, ám ahelyett, hogy továbbfejlesztenék őket magukban, nincs más gondjuk, mint hogy hivalkodjanak velük, s azt kiáltsák Európa felé: Ide nézzetek, idegenek, mi különbek vagyunk nálatok! Ez a kérdés undorító és kártékony. Nemcsak hogy felbosszantja a többieket, de önmagunknak is árt. A hivalkodás a legnemesebb cselekedeteket is berondítja. Ami engem illet, még egy átmeneti elbátortalanodást is szívesebben látok az önteltségnél." - Ezt az orosz "kérkedést" "melyre Gogol panaszkodik, a mai nevelés továbbfejleszti, bátorítja.

A gyerek szavait (ha betanultak is) olyan jellemzőknek láttam, hogy még az este feljegyeztem, s most teljes egészükben közlöm őket.

Nem szeretném azonban, ha azt hinnék, hogy Artyekről nincs más emlékem. Való igaz, hogy ez a gyermektábor csodálatraméltó. Gyönyörűen fekszik, és leleményesen megépített teraszokban egész a tengerpartig nyúlik le. Ami szépet, jót a gyerekek egészsége, sportedzése, kényelme és mulatsága érdekében el lehet képzelni, az mind együtt van ezeken a szelíd lejtőkön és a folyosókon. Valamennyi gyerekről csak úgy sugárzik az egészség, a boldogság. Roppant csalódottnak látszottak, amikor közöltük, hogy nem maradhatunk náluk estére; már elkészítették volt a hagyományos tábori tüzet, tiszteletünkre fellobogózták az alsó kert fáit. Azt kértem, tegyék át öt órára az esti programot, az éneket meg a táncot, hosszú még az út; és estére Szevasztopolban akartunk lenni. S milyen jól tettem, mert Eugéne Dabit, aki elkísért Artyekbe, aznap este betegedett meg. Betegségének még semmi előjelét nem lehetett látni, még nagy örömét lelte a gyerekek előadásában, főleg az elbűvölő tadzsik leány táncában, akit, ha jól tudom, Támárnak hívnak: ő az, akit Sztálin karjaiban ábrázolnak azok a hatalmas falragaszok, melyek Moszkvát ellepik. Elmondhatatlan a gyerek táncának s mozdulatainak szívhez szóló kecsessége. - Ez lesz egyik legszebb emlékem a Szovjetunióból - mondta Dabit, s magam is így gondoltam. Utolsó boldog napja volt.

A szocsi szálloda tetszetős, kellemes. Kertjei gyönyörűek, strandja remek -, de a fürdőzők rögtön azt a vallomást szeretnék kicsikarni belőlünk, hogy Franciaországban nincs ehhez hasonlítható fürdőhely. Illendőségből elhallgatjuk, hogy ennél szebb, sokkal szebb fürdőhelyek is vannak Franciaországban.

Nem: itt az a bámulatra méltó, hogy ez a fél-luxus, ez a kényelem a nép rendelkezésére áll - ha ugyan nem kell

attól tartani, hogy akik itt laknak, megint csak, újra csak a kiváltságosak osztályához tartoznak. Általában azokat részesítik előnyben, akik valóban megérdemlik, de természetesen azzal a feltétellel, hogy konformisták, szigorúan követik a "vonalat"; előnyökben csak ezek részesülnek.

Bámulatra méltó Szocsiban a rengeteg szanatórium is, a város környékén épült, számtalan, tökéletesen berendezett üdülőotthon. S megragadó, hogy valamennyi a munkások számára létesült. De ugyanakkor fájdalmas látni, hogy az új színház építkezésénél alkalmazott munkásokat milyen rosszul fizetik, s a munkások nyomorúságos barakktáborokban laknak.

De a legbámulatra méltóbb Szocsiban mégiscsak Osztrovszkij. (15) (Lásd: Függelék.)

Ha már ennyi jót mondtam a szocsi szállodáról, mit mondjak a szinopiról (Szukhum mellett), mely jóval fölötte áll amannak, s bátran vetekedhetik a legkitűnőbb, legszebb, legkényelmesebb külföldi fürdőszállókkal. Csodálatos kertje még a cári időkből való, de a szállodát mostanában építették; ügyesen rendezték be, mind külsőleg, mind belsőleg szerencsés ízléssel, minden szobához fürdőszoba tartozik, terasz. A bútorzat is tökéletesen ízléses; a konyha kitűnő, a legjobb, amellyel a Szovjetunióban találkoztunk. Ez a szálloda egyike azoknak a helyeknek, ahol az ember csakugyan közel érzi magát a boldogsághoz.

A szálloda mellett egy szovhozt létesítettek annak ellátására. Csodálattal szemlélem minta-istállóját, minta-disznóhizlaldáját, minta-ököristállóját, s főként a legutolsó divat szerint berendezett tyúkfarmját. Minden tyúk számozott gyűrűt visel lábán, pontosan számontartják tojásait. Mindegyiknek megvan a maga külön kis ketrece, ahová bezárják, s ahonnét csak akkor szabadul, ha lerakta tojását (bár nem értem, hogy ennyi gondosság mellett miért olyan rosszak mégis a szállodában a tojások). Megemlítem még, hogy mindezekre a helyekre csak akkor lehet bejutni, ha az ember előzőleg egy sterilizáló folyadékkal átitatott szőnyegen fertőtleníti cipőjét. Az állatokat erre nem kötelezik ; de annyi baj legyen!

Ha az ember a szovhoz határát jelző patakot átlépi, egy sor nyomorúságos kunyhót pillant meg. Itt négyesével laknak az emberek, kétszer két és fél méter méretű szobákban, személyenként havi két rubelért. A szovhoz vendéglőjében két rubelbe kerül egy étkezés, amire természetesen nemigen futja azoknak, akiknek 75 rubel a havi fizetésük. Ezek kenyéren és szárított halon kénytelenek élni

Nem tiltakozom a bérek egyenlőtlensége ellen: belátom, hogy szükség van rá. De azt hiszem, volna rá mód hogy az életvitelben mutatkozó különbségeken enyhítsenek. Attól félek, rövidesen egy megelégedett (s ennél fogva természetszerűleg konzervatív!) munkásburzsoázia fog kialakulni, amely túlságosan is hasonlít majd a mi kispolgárságunkhoz.

Mindenütt ennek az előjeleit látom.* S minthogy - sajnos - nem kételkedhetünk abban, hogy a polgári ösztönök, az elpuhultság, élvhajhászás, a embertársaink iránti közömbösség minden forradalom ellenére is ott szunnyadozik nem egy ember szívében (mert az embert csak kívülről nem lehet átalakítani), felettébb nyugtalanít, hogy mai a Szovjetunióban épp ezeket a polgári ösztönöket bátorítják, ha csak közvetve is, a legújabb határozatok - amelyeket egyébként nálunk ijesztő módon helyeselnek. A családi életnek (mint "a társadalom sejtjének"), az örökösödési

* Az abortusz ellen hozott új törvény megdöbbentette mindazokat, akik kevesebbet keresnek, semhogy családot alapíthassanak, felnevelhessék gyerekeiket. Másokat is meghökkentett a törvény, bár más okból: - vajon nem ígérték-e, hogy megszavaztatják, megkérdik a népet, mielőtt elfogadják és életbe léptetik? Hatalmas többség ellenezte (igaz, többé-kevésbé leplezetten) a javaslatot. De ezzel nem törődtek, s a javaslat, általános megdöbbenésre, törvényerőre emelkedett. Á lapok természetesen csak e helyeslő leveleket közölték. Viszont valahányszor alkalmam nyílt beszélni munkásokkal, félénk ellenvetéseket hallottam, s panaszos beletörődést.

De ez a törvény bizonyos szempontból még igazolható is: sajnálatos visszaélésekre felel. Ám mit szóljunk marxista szempontból ahhoz a másik, régebbi törvényhez, mely a homoszexuálisok ellen fordul, az ellenforradalmárokkal azonosítja őket (mert a nonkonformizmus még a nemi kérdések területén is üldözendő), s ötévi száműzetéssel bünteti őket, továbbá a büntetés megismétlésével, ha nem javultak meg száműzetésük idején!

jognak, a legátumnak a helyreállításával együtt egyre nagyobb térhez jut a nyerészkedési hajlam, a magántulajdon szeretete, s egyre jobban háttérbe szorul az elvtársiasság, a kollektivitás, a közös élet vágya. Nem mindenkinél, ez nyilvánvaló - de sokaknál. S máris új társadalmi rétegek alakulnak ki, ha ugyan nem új osztályok: egyfajta arisztokrácia. Nem az érdem és a személyes érték arisztokráciájáról beszélek itt, hanem az alkalmazkodók, a konformizmus arisztokráciájáról, amelyből az elkövetkezendő nemzedékben a pénz arisztokráciája fog kifejlődni.

Túlzottak a félelmeim?... Bár úgy volna. Egyébként Szovjetunió már nemegyszer bebizonyította, hogy van ereje a váratlan fordulatokhoz. De attól tartok, ha elejét akarják venni annak az általános elpolgáriasodásnak, amelyet

a kormányon levők ma helyeselnek és támogatnak,
csakhamar olyan erélyes átnyergelésre lesz szükség, mint
amilyen nyersen egykor a NEP-nek vetettek véget.

Hogy is ne ütköznék meg az ember azon a megvetése:
vagy legalábbis közönyön, amellyel azok, akik "a napi
oldalon" állnak és ott is érzik magukat, "alantasaikkal" ,
cselédekkel,* a napszámosokkal, majdnem azt mondtam,
a szegényekkel szemben viseltetnek. Rendben van,
Szovjetunióban nincsenek többé osztályok. De szegények
vannak. Sokan vannak, túlságosan is sokan, holott azt reméltem,
hogy nem fogok több szegény embert látni, illetve:
épp azért jöttem a Szovjetunióba, hogy ne lássak
többet.

Ehhez járul, hogy ma már nem divat a filantrópia, sőt :
egyszerű jótékonyság sem.** Mindkettőt az állam vállalta

* S ami mintegy kiegészítése ennek: mennyi szolgalelkűség, alázatoskodás
a cselédeknél! Nem a szállodák személyzeténél, akik szinte
kivétel nélkül megőrzik emberi méltóságukat - bár rendkívül
szívélyesek -, hanem azoknál, akiknek a vezetőkkel, a "felelősökkel" van
dolguk.

** Sietek azonban ide jegyezni, hogy mit láttam Szevasztopolban.
A nyilvános parkban egy mankón járó gyerek koldul. Sokáig figyelem,
amint végigjárja a padokat. Húsz megszólított ember közül tizennyolcan
adnak; de nyilvánvalóan a nyomorék fiú állapota teszi, hogy
megkönyörülnek rajta.

magára. Az állam mindent magára vállal, tehát nincs szükség mások segítségére; ez rendjén is volna. Csakhogy ennek következtében az emberek érintkezésében az elvtársiasság ellenére némi ridegség kapott lábra. Természetesen nem a társadalmilag egyenlők közti viszonyra gondolok: a fölénykomplexus csak azokkal az "alantasokkal" szemben érvényesül, akikről az imént szóltam.

Az a kispolgári lelkiállapot, amely, attól tartok, egyre nagyobb rétegekben kifejlődik, véleményem szerint eredendően és mélységesen ellenforradalmi.

Amit azonban a Szovjetunióban "ellenforradalminak" neveznek, éppenséggel nem ez. Sőt, úgyszólván az ellenkezője.

Az a szellem, amit ma "ellenforradalminak" mondanak, nem más, mint maga a forradalmi szellem, az az erjesztő erő, amely elsőként repesztette meg a régi, cári világ rothadó dongáit. Az ember szeretné azt hinni, hogy a szíveket túláradó emberszeretet, vagy legalábbis az igazság követelődző igénye tölti be. De most, hogy győzött a forradalom s nyugvópontra jutott, erről szó sincs többé: azok az érzelmek, amelyek a hajdani forradalmárokat hevítették, ma már fölöslegesek és zavarók, mint mindaz, ami elvégezte feladatát. Leginkább azokhoz a gyámfákhoz s hasonlíthatnám ezeket az érzelmeket, amelyekkel az épülő boltozatot támasztják alá, de amelyeket nyomban eltávolítanak, mihelyt a boltív utolsó kövét is felrakták. S most, hogy diadalmaskodott a forradalom, hogy nyugvópontra jutott és megszelídül, megalkuszik, vagy ahogy mások mondják, megokosodik, azok, akikben ez a forradalmi kovász tovább dolgozik, s akik megalkuvásnak tekintik a folytonos engedményeket -, azok ma zavaróan hatnak, azokat kiátkozzák, elteszik láb alól. Nem volna akkor jobb, ha nem játszanának a szavakkal, hanem nyíltan elismernék, hogy a forradalmi szellem (sőt, egyszerűen a bíráló szellem) ma már nem divat, hogy nincs többé szükség rá? Mire van ma szükség? Belenyugvásra, megbízhatóságra, konformizmusra. Mit kívánnak, mit követelnek az emberektől? Hogy helyeseljék mindazt, ami a Szovjet

unióban

80
történik, s mindenekfölött, hogy ez a helyeslés ne egyszerű beletörődés legyen, hanem őszinte, sőt lelkes igenlés. Bármilyen megdöbbentő, ez sikerül is nekik. Ezzel szemben a legkisebb tiltakozást, a leghalványabb bírálatot is szigorúan büntetik, azonnal elfojtják. Kétlem, hogy napjainkban egyetlen országban is, akár Hitler Németországában, ily kevéssé volna szabad a szellem, ennyire megaláznák, terrorizálnák, ennyire szolgaságba süllyesztenék.

81

A Szukhum melletti petróleumfinomítóban, ahol nagy elismeréssel szemléljük a munkások kantinját, lakásait; klubját (az üzemhez nem értek, bámulatomat csak a bizalom fűti), majd megtekintjük a "faliújságot" is, mely a szokásnak megfelelően a klub egyik termében van kifüggesztve. Annyi időnk nincs, hogy valamennyi cikket végigolvassuk, de megütközve állapítjuk meg, hogy a "Vörös Segély" rovatban, mely a külföldi tudósításokat szokta közölni, Spanyolországról szó sem esik, holott néhány nap óta rendkívül nyugtalanító hírek érkeztek a spanyol köztársaságról. Nem rejtjük el kedvetlen megdöbbenésünket. Az arcokon zavar tükröződik. Köszönettel fogadják megjegyzésünket: figyelembe fogják venni.

Aznap este bankett. Szokás szerint rengeteg pohárköszöntő. S amikor már minden jelenlevő, minden vendég tiszteletére ürítettük poharunkat, fölállt Jef Last, s oroszul azt javasolja, emeljük poharunkat a spanyol Vörös Front győzelmére. Lelkes taps, de az arcokon, úgy tűnik, újra némi zavar... s nyomban, mintegy feleletképpen: tószt Sztálinra. Felállok én is, Németország, Jugoszlávia, Magyarország politikai foglyaira emelem poharam... Ezúttal zavartalan lelkesedéssel éljeneznek, tapsolnak, koccintanak, isznak. S rögtön utána újra: tószt Sztálinra. Ami a fasizmus németországi és többi áldozatát illeti, mindenki tudta, mi legyen a magatartása, a spanyol zavargásokra és

82

háborúra vonatkozólag azonban mind a magán-, mind a közvélemény a Pravda útmutatására várt, amely eddig még nem érkezett meg. Nem mertek kockázatot vállalni, míg nem tudták, mit kell gondolniok. S csak néhány nappal később (időközben Szevasztopolba érünk) zúgott fel az újságokban a rokonszenvnek az a hatalmas hulláma, amely a Vörös térről indult útjára, s azon nyomban mindenfelé önkéntes gyűjtések kezdődtek a kormánypártiak segélyezésére.

Ennek a gyárnak irodájában egy hatalmas, jelképes festményen akad meg szemünk: a kép közepén Sztálin beszél, jobbról és balról a kormány tagjai tapsolnak.

Sztálin képével mindenütt találkozni, neve ott forog mindenki nyelvén, minden beszédben őt ünneplik. Különösképp Grúziában nem láttam olyan nagy vagy kicsiny, szerény, sőt nyomorúságos szobát, ahol Sztálin arcképe ne függött volna a falon, nyilván azon a helyen, ahol azelőtt az ikon. Rajongás, szeretet vagy félelem teszi-e, nem tudom: Sztálin mindenütt jelen van.

A tiflisz-batumi úton megállunk Goriban, Sztálin szülővárosában. Úgy gondoltam, illő volna üdvözletet küldeni neki innét, s megköszönni fogadtatásunkat a Szovjetunióban, ahol annyit ünnepeltek, kényeztettek. Soha ennél jobb alkalmat! Megállítom az autót a posta előtt, egy sürgönyt nyújtok be az ablakon. Szövege nagyjából a következő: "Gorin átutaztamban, csodálatos utunk alkalmából szükségét érzem, hogy Önnek..." Ide érve a fordító megtorpan. Így nem lehet írni, mondja. Az "Ön" nem elég, ha ez az "Ön" Sztálin. Udvariasabbnak kell lenni, hozzá kell tenni valami! Amikor meglátják csodálkozásomat, tanakodni kezdenek. Ezt a megszólítást ajánlják: "Ön, a munkások vezére", vagy "a népek ura", vagy... már nem tudom, mit.* Képtelenségnek tartom, s

* Azt hiszik, ugye, az ujjamból szopom? Sajnos nem így van. S nehogy azt higgyék, hogy ezúttal valamilyen alárendelt s ostobán buzgólkodó kishivatalnokkal volt dolgom. Több magasállású ember vett részt a vitában, akik valamennyien jól ismerték a "szokásokat".

tiltakozom, ez az otromba talpnyalás nem méltó Sztálinhoz.

Hiába tiltakozom. Nincs mit tenni. Sürgönyömet akkor veszik fel, ha beleegyezem a változtatásba. S minthogy fordításról van szó, melyet amúgy sem tudnék ellenőrizni, belenyugszom, belefáradva a vitába, de minden felelősséget elhárítok magamtól, szomorúan gondolva arra, milyen szörnyű, áthághatatlan falat emel ez Sztálin és a nép közé. S mivel már több ízben észlelnem kellett, hogy a Szovjetunióban tartott beszédeim fordítását átcsiszolják, "kiigazítják",* nyomban kijelentettem, hogy nem fogok magaménak elismerni egyetlen ittlétem alatt megjelent orosz szöveget sem,** s ezt közzé is fogom tenni. Ami ezennel megtörténik.

Nem, szó sincs róla, a rosszakaratnak semmi része se volt ezekben az apró, igen gyakran önkénytelen ferdítésekben, ellenkezőleg, segítségére akartak sietni egy embernek, aki nem ismeri a szokásokat, s akinek nyilván nincs is egyéb vágya, minthogy megismerje őket, s mind. kifejezéseiben, mind gondolataiban hozzájuk idomuljon.

Sztálin az első és második ötéves terv megalkotásában olyan bölcsességről tesz tanúságot, olyan okos hajlékonyságról az eredeti tervek folyamatos kiigazításában, hogy az ember szinte azt kérdezi magától, vajon lehetséges-e ennél nagyobb következetesség, vajon nem elkerülhetetlen-e az első elképzeléstől való lassú eltávolodás, a leninizmustól való eltérés, vajon nagyobb makacsság nem kívánna-e a néptől emberfölötti erőfeszítéseket? Akárhogy van, az embernek rossz a szája íze. Lehet, hogy nem Sztálin

* X. elmagyarázta, hogy a "sors" szót jelzővel illik ellátni, ha a Szovjetunió sorsáról van szó. Végül a "dicső" jelzőt javasoltam, amely X. szerint mindenkinek meg fogja nyerni a szívét. Ezzel szemben arra kért, hagyjam el a "nagy" jelzőt az "uralkodó" elől. Uralkodó nem lehet nagy. (Lásd. Függelék, TI.)

** Mert nem adták-e a számba azt, hogy a francia ifjúság nem ért meg, nem szeret? hogy elhatároztam, ezentúl csak a népnek fogok írni? és így tovább!

az, aki kiábrándít bennünket, hanem maga az ember, az emberi szellem. Vajon máris ott tartunk-e, hogy az, amit akartunk, amit már olyannyira megközelítettünk, az annyi harc, annyi kiontott vér és könny után "elérhetetlen az ember számára"? Tovább kell-e várnunk, vagy lemondanunk, vagy pedig elhalasztanunk a reményt? Ezt kérdi magától az ember a Szovjetunióban, szorongással a szívében. S már az is tűrhetetlen, hogy ez a kérdés egyáltalán felmerülhet.

Annyi hónap, annyi év erőfeszítése után az ember joggal kérdezheti magától: felemelik-e végre a fejüket? Soha még nem horgasztották le ennyire.

Mindenképp kétségtelen, hogy eltértek az eredeti eszménytől. De egyúttal kételkednünk kell-e abban is, hogy annak, amit akartak, lehetetlen a rögtöni megvalósítása? Csőddel állunk-e szemben, vagy hasznos és szükséges alkuval, mely alkalmazkodik az előre nem látott nehézségekhez?

Vajon a "misztikumból" a "politikumba" való átmenet mindenképp lealacsonyodást von-e magával? Mert most már, íme, nem elméletekről van szó; gyakorlati téren mozgunk, és számot kell vetnünk a menschliches, allzumenschliches-szel...(16) Számot kell vetni az ellenséggel.

Sztálin valamennyi elhatározása - az utóbbi időben szinte valamennyi - a Németországgal való számolás jegyében született. A család, a magántulajdon, az örökösödési jog fokozatos helyreállításának igazolható magyarázata van: a szovjet polgárt meg kell ismertetni azzal az érzéssel, hogy személyes tulajdona van, amit érdemes megvédenie. De ennek következménye aztán, hogy az első lendület elrenyhül, hogy a tekintet már nem előre irányul, Azt mondják, szükség van minderre, mégpedig most, azonnal, mert egy esetleges oldaltámadás csődbe döntheti az egész vállalkozást. Ám a folytonos megalkuvások következtében maga a vállalkozás kompromittálódik.

Másmilyen félelem is uralkodik a lelkeken, a "trockizmustól" való félelem, attól, amit ma odaát ellenforradalmi szellemnek neveznek. Mert vannak, akik nem ismerik el,

hogy szükség volt a megalkuvásra, s az engedményeket megannyi vereségnek tekintik. Elismerik, hogy az eredeti elvektől való eltérésre talán találni magyarázatot, mentséget, de szerintük csak ez az eltérés számít. A Szovjetunióban azonban ma engedelmességet, konformizmust követelnek az emberektől. Aki kijelenti, hogy elégedetlen, azt "trockistának" mondják. Olyannyira, hogy az emberben szinte felvetődik a kérdés, vajon maga Lenin hajlandó volna-e ma visszatérni a földre? ...

Hogy Sztálinnak mindig igaza van, az más szóval annyit jelent, hogy mindenkire ráerőszakolja a maga igazát.

Proletárdiktatúrát ígértek. Hol vagyunk attól? Igen, van diktatúra, de ez nem az egyesült proletárok, a szovjetek, hanem egy ember diktatúrája. Ne csaljuk önmagunkat; kénytelenek vagyunk nyíltan elismerni: nem ez az, amit akartunk. Sőt, még egy lépés, és azt fogjuk mondani: éppen ez az, amit nem akartunk.

Súlyos hiba, mert a terrorizmusra való felhívás, ha megsemmisítik egy államban az ellenzéket, vagy ha csak meg is akadályozzák, hogy szavát hallassa, működjék. Ha az állam valamennyi polgára egyformán gondolkodnék, a kormányon levőknek valóban könnyű dolguk volna. De az ilyen elszegényedés közepette ki merne még "kultúráról" beszélni? A szellem, ha nincs ellensúlya, teljes egészében egy irányban dől el... Úgy gondolom, nagy bölcsességről tesz tanúságot, aki meghallgatja az ellenfél pártjait, mi több, szükség esetén bátorítja is őket, vigyázva, hogy ne árthassanak. Küzdeni kell velük, igen, de megsemmisíteni őket! Megsemmisíteni az ellenzéket... még szerencse, hogy ez oly kevéssé sikerült Sztálinnak.

"Tudomásul kell vennünk, hogy az emberiség nem egysíkú, s minden kísérlet, mely egyszerűsítésére, egységesítésére, kívülről jövő erőszakos megcsonkítására irányul, gyűlöletes, pusztító, ijesztően groteszk. Mert bármennyire dühíti is Atáliát, mindig Elijakim az, aki megmenekül, bármennyire kínos is Heródesnek, mindig a Szent Család menekül meg" - írtam 1910-ben.*

* Nouveaux Prétextes, 168. o.

Mielőtt a Szovjetunióba utaztam, ezt írtam:

Azt hiszem, az író értéke a benne élő forradalmi erőtől, pontosabban ellenzéki erejétől függ. (Nem vagyok olyan őrült, hogy csak a baloldali íróknak ismerjem el művészi értéküket.) Ez az erő ugyanúgy dolgozik Bossuet-ben, Chateaubriand-ban vagy ma Claudelben, mint Moliéreben, Voltaire-ben, Hugóban és annyi másban. A mai társadalmi formák között a nagy író, a nagy művész lényében szükségszerűen antikonformista. Az ár ellen úszik. Ez egyképp áll Dantéra, Cervantesre, Ibsenre, Gogolra. .. Nem áll azonban, úgy látszik, Shakespeare-re és kortársaira, akikről John Addington Symonds (17) azt mondja: "What made the play wrigths of that epoch so great... was that they (the authors) lived and wrote in fullest sympathy with the whole people." * S nem állt valószínűleg Szophoklészre sem, és semmiképp sem állt Homéroszra, akinek szájával, úgy tűnik, maga Görögország dalolt. S talán nem fog többé állni attól a naptól kezdve, hogy... Ezért vetünk oly aggodalmas, kérdő pillantást a Szovjetunióra: vajon a forradalom győzelme lehetővé teszi-e majd művészeinek, hogy az árral ússzanak? Mert felvetődik a kérdés: mi

* Ennek a kornak drámái azért voltak olyan kitűnőek ... mert az írók teljes egyetértésben éltek és írtak az egész néppel. (General Introduction, to the Mermaid Series.)

történik, ha az átalakult szociális állam megfosztja a művészt a tiltakozás minden okától? Mi történik a művésszel, ha nem lesz, ami ellen ki kell állnia, ha elringatózhatik az áramban? Amíg folyik a küzdelem, amíg a végső diadal nincs biztosítva, természetesen leírhatja a küzdelmet maga is küzdvén, hozzájárulhat a győzelemhez. De azután... Ezen tűnődtem, mielőtt a Szovjetunióba indultam.

- Értse meg, magyarázta X..., a közönségnek egyáltalában nem erre van szüksége, mi sem ezt akarjuk már. Nemrég egy igen figyelemreméltó és sikeres balettet írt (Sosztakovicsra gondolt, akiről sokan úgy beszéltek, ahogyan csak zsenikről szokás.) De kérdem én, mihez kezdjen a nép egy operával, amelynek egyetlen dallamát sem tudja eldúdolni, amikor vége az előadásnak?

(Hogyan, hát ide jutottak! Holott X...-től, aki maga is rendkívül művelt művész, mindaddig csak okos dolgokat hallottam.)

- Ma olyan művekre van szükségünk, amelyeket mindenki azonnal megért. Ha Sosztakovics ezt nem érzi, magától, úgy meg fogják értetni vele, mégpedig oly módon, hogy nem hallgatják meg többé.

Tiltakoztam, mondván, hogy olykor a legjobb műveket; s épp azokat, amelyek később rendkívül népszerűek lettek, csak igen kisszámú közönség értette meg; hogy magát Beethovent... S ezzel átnyújtottam neki egy könyvet, amely éppen nálam volt. Olvassa, mondtam:

"In Berlin gab ich auch (ezt Beethoven mondja) vor mehreren Jahren ein Konzert, ich griff mich an und glaubte, was Recht's zu leisten, und hoffte auf einen tüchtigen Beifall; aber sieh da, als ich meine höchste Begeisterung ausgesprochen hatte, kein geringstes Zeichen des Beifalls

ertönte..."*

* Én is adtam egy hangversenyt, évekkel ezelőtt, Berlinben. Minden erőmet összeszedtem, s azt hittem, sikerült valami jót nyújtanom, komoly sikerre számítottam hát; de amikor ihletem legjavát adtam, a siker legkisebb jelét sem tapasztaltam. (Goethes Briefe mit lebensgeschichtlichen Verbindungen, II. k., 287. o.).

X... elismerte, hogy Beethoven a Szovjetunióban nem egykönnyen heverne ki egy ilyen balsikert. - Lássa, nálunk u művész első dolga, hogy a vonalhoz igazodjék. Ha nem teszi meg, legkitűnőbb képességeit is "formalizmusnak" fogják tekinteni. Úgy van, ezzel a szóval jelöljük azokat a műveket, amelyeket nem szívesen hallunk vagy látunk. Új művészetet akarunk teremteni, amely méltó hozzánk, méltó egy nagy néphez. A művészet vagy legyen népszerű, vagy ne legyen.

- Önök konformizmusra fogják kényszeríteni minden művészüket - mondtam -, a legjobbakat pedig, azokat, akik nem tűrik, hogy megnyomorítsák művészetüket, vagy csak el is torzítsák, hallgatásra ítélik. A kultúra, melyet Önök állítólag szolgálni, védeni és felemelni kívánnak, gyalázattal fogja Önöket illetni.

Amire X. azt felelte, hogy burzsuj módjára gondolkodom. Ami őt illeti, meggyőződése, hogy a marxizmus, mely más területeken már oly sok nagy eredményt ért el, művészi alkotásokban is termékeny lesz. S hozzátette: az új művek létrejöttét egyelőre csak az akadályozza, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítunk egy elvirágzott múlt műveinek.

Egyre hangosabban beszélt, mintha csak előadást tartana, vagy leckét mondana fel. Beszélgetésünk a szocsi szálloda halljában folyt le. Felelet nélkül faképnél hagytam, de néhány perc múlva felkeresett szobámban, s most már jóval halkabb hangon közölte:

- Hát persze, tudom... De az előbb figyeltek bennünket, és... rövidesen megnyílik a kiállításom.

X. festő, s új munkáit készült bemutatni.

Amikor a Szovjetunióba érkeztünk, a közvéleményt erősen foglalkoztatta a formalizmus nagy vitája. Igyekeztem megérteni a szó pontos jelentését, s körülbelül a következő eredményre jutottam: formalizmussal vádolnak minden művészt, aki nagyobb érdeklődéssel fordul a forma, mint a tartalom felé. Tegyük hozzá, hogy érdeklődésre csak az a tartalom számíthat (pontosabban: csak azt tűrik el), amely egy bizonyos irányba hajlik. Formalistának

számít a mű, ha semmilyen irányba sem hajlik, azaz nincs "iránya", ami itt annyit jelent, hogy nincs is "értelme". Bevallom, a "forma és tartalom" szavakat nem tudom mosoly nélkül leírni. Holott inkább sírni kellene, amikor azt látjuk, hogy ez a képtelen kettéválasztás határozza meg a bírálatot. Lehet, hogy ez politikailag hasznos de akkor ne kultúráról beszéljünk. Ha a bírálat nem szabad, a kultúra léte is veszélyben forog.
A Szovjetunióban minden munkát kiátkoznak, bármilyen szép is, ha nem igazodik a vonalhoz. A szépséget polgári értéknek tekintik. Bármilyen lángész is a művész, ha nem tartja magát a vonalhoz, elfordul tőle a figyelem, vagy elfordíttatik. A művésztől, az írótól csak azt kívánják; hogy konformista legyen, minden egyebet ráadásnak tekintenek.

Tifliszben láttam egy modern kiállítást, amelyről talán könyörületesebb volna hallgatnom. Igaz ugyan, hogy ezek a művészek elérték céljukat (ezúttal képekkel): az okulást, a felemelést, a meggyőzést. (Sztálin életének epizódjait dolgozták fel festményeiken.) Bizony, ezek nem formalisták! Nagyobb baj, hogy nem is festők. Eszembe juttatták Apollót, akinek Admetosz szolgálatában összes sugarait el kellett oltania, s ettől a pillanattól kezdve nem teremtett több értéket... illetve semmi olyat, ami fontos volna szemünkben. De minthogy a Szovjetunió képzőművészeti téren sem a forradalom előtt, sem utána nem tűnt ki, helyesebb lesz, ha az irodalomra szorítkozunk.

- Fiatalságomban - mondta X. -, voltak könyvek, amelyeket figyelmünkbe ajánlottak, másoktól eltiltottak bennünket; érdeklődésünk természetszerűleg ez utóbbiak felé fordult. A két korszak között az a különbség, hogy ma a fiatalok csak azt olvassák, amit ajánlanak nekik, s mást nem is akarnak olvasni.

Talán ezzel magyarázható, hogy például Dosztojevszkijt alig olvassák már, ha nem is lehet pontosan megállapítani, hogy a fiatalság fordult el tőle, vagy hogy elfordították tőle a fiatalságot... - olyannyira alakítják itt az emberek agyát.

90

Ha a szellemnek jelszavak szerint kell igazodnia, legalább érezheti és tudhatja, hogy nem szabad. De ha annyira átformálták, hogy be sem várja a jelszavakat, s máris szerintük gondolkodik, tudatára sem ébred szolgaságának. Azt hiszem, sok fiatal szovjetpolgár megdöbbenne és hevesen tiltakozna, ha elmondanók nekik, hogy nem gondolkodnak szabadon.

S mint ahogy mindig is történik, vagyis hogy bizonyos értékeket csak akkor tudunk megbecsülni, ha már elvesztettük őket, egy utazás a Szovjetunióban (vagy Németországban, természetesen) mindennél jobban megbecsülteti velünk azt a megbecsülhetetlen gondolatszabadságot, amellyel ma megélhetünk Franciaországban... és gyakran vissza is élünk.

Leningrádban fölkértek, hogy tartsak rövid előadást íróknak és diákoknak. Még csak egy hete érkeztem a Szovjetunióba, hangom bizonytalan volt még, kéziratomat tehát megmutattam X.-nek és Y.-nak. Azonnal értésemre

adták, hogy hangom "rossz", "vonalvezetésem" rossz, s beszédem fölötte alkalmatlan. Bizony, a továbbiakban meggyőződtem róla, hogy igazuk volt. A beszédet egyébként nem volt alkalmam elmondani. Itt közlöm:

"Többször megkérdezték, mi a véleményem a Szovjetunió irodalmáról. Szeretném megmagyarázni, miért tagadtam meg a feleletet. Ez a magyarázat arra is alkalmat fog adni, hogy visszatérjek a Gorkij temetésekor, a Vörös téren tartott beszédemre. 'Új problémákról' beszéltem akkor, a Szovjetunió győzelme által teremtett új problémákról, amelyekről azt mondtam, nem kis dicsőségére fog válni a forradalomnak, hogy világra segítette és gondolkodásunk elé tárta őket. Minthogy nézetem szerint a kultúra jövője szorosan kapcsolódik ezeknek a problémáknak esetleges megoldásához, azt gondolom, nem lesz hasztalan, ha újra felvetem őket, s megkísérlem tüzetesebb tárgyalásukat.

91

A tömeg, még ha a legjobb elemekből áll is össze, sohasem azt helyesli, ami egy műben új, ami lehetőségként benne rejlik, ami döbbenetes és megdöbbentő benne, hanem annak, amit fel tud ismerni: a banalitásnak. Mint ahogy voltak polgári banalitások, forradalmi banalitások is vannak, ne tévesszük ezt szem elől. Tudomásul kell vennünk, hogy nem az teszi egy műalkotás igazi becsét, nem az biztosítja a maradandóságát, ami egy elméletnek megfelel benne, bármilyen egészséges és megalapozott is az az elmélet; életerejét azok az új kérdések adják, amelyeket a jövőt is megelőzve - feltesz, s azok a feleletek, amelyeket még fel sem vetett kérdésekre ad. Tartok attól, hogy igen sok, a legtisztább marxi szellemben írt mű, amely épp ennek a szellemnek köszönheti ma sikerét, elviselhetetlen műtőszobai szaggal fogja facsarni az eljövendő nemzedék orrát; meggyőződésem szerint csak azok a művek lehetnek igazán értékesek, amelyek meg tudnak szabadulni ezektől a gondoktól.

Abban a pillanatban, amikor a forradalom diadalmaskodik, berendezkedik és megállapodik, a művészet szörnyű veszéllyel néz szembe, majdnem ugyanolyan fenyegető veszéllyel, mint amilyennel a fasizmus iszonyatos elnyomása sújtja: az ortodoxia veszélyével. Az a művészet, amely aláveti magát valamilyen ortodoxiának - bármilyen egészséges legyen is annak elmélete -, el van veszve. Konformizmusba süllyed. A győzelmes forradalom legfőbb joga és kötelessége, hogy szabadságot biztosítson a művésznek. Szabadság nélkül a művészet elveszti értelmét és értékét.

Walt Whitman Lincoln elnök halálakor írta egyik legszebb versét. De ha ezt a szabad éneket kényszer csikarta volna ki, ha Whitman rendeletre írta volna, valamilyen hivatalos kánon szabályai szerint, naeniája (gyászdala) minden értékét, szépségét elvesztette volna; pontosabban szólva: Whitman nem tudta volna megírni.

S minthogy a tömeg tetszése, tapsa, a siker, a szeretet afelé fordul, amit a közönség azonnal felismer és megért, tehát a konformizmus felé, szorongva kérdem magamtól,

vajon a mi dicső Szovjetuniónkban nem sínylődik-e valahol,

92
ismeretlenül, egy Baudelaire, egy Keats, egy Rimbaud, aki épp értékei miatt nem talál meghallgatásra. Holott engem csak ők érdekelnek, ők, akiket kezdetben megvetettek, a Rimbaud-k, Keatsek, Baudelaire-ek, sőt a Stendhalok, mert ők azok, akiket holnap a legnagyobbaknak fognak tartani.*

* De mihez kezdjünk ma, fogják ellenem vetni, a Keatsekkel, Baudelaire-ekkel, Rimbaud-kkal, akár a Stendhalokkal is? Ezeknek csak annyira van értékük számunkra, amennyire visszatükrözik azt a haldokló, rothadó társadalmat, amelynek ők maguk is szomorú termékei. Ha ma, az új társadalomban nem tudnak létezni, annyi baj legyen, ne bánjuk, hiszen mit is tanulhatnánk már tőlük és a hasonszőrűektől? Ma csak az az író taníthat bennünket, aki tökéletesen jól érzi magát az új társadalomban, s akit lelkesít mindaz, ami amazokat, épp ellenkezőleg, viszolyogtatná. Más szavakkal: az az író, aki egyetért, ujjong és tapsol.

Nos, én meg azt gondolom, hogy ezeknek a tapsolóknak művei igen kevés oktató értéket tartalmaznak, s hogy a népnek, ha növelni akarja műveltségét, nem rájuk kell hallgatnia. Nevelésünket csak az szolgálja, ami gondolkodásra kényszerít.

Ámi az ún. tükör-irodalmat illeti, amely megelégszik azzal, hogy tükörképe legyen valaminek (egy társadalomnak, egy eseménynek, egy korszaknak), már elmondtam, mit gondolok róla.

Lehet, hogy egy nagyon fiatal társadalomnak első és legfőbb gondja az, hogy megszemlélje (és megbámulja) magát, ám roppant sajnálatos volna, ha ez lenne egyben az egyetlen és utolsó gondja is.

Szevasztopol utunk utolsó állomása. Bizonyára vannak a Szovjetunióban szebb, érdekesebb városok, de sehol sem éreztem annyira, mint itt, hogy mennyire rabul ejtett ez az ország. Szevasztopolban újra találkoztam, ha nem is oly választékos, oly kiválasztott keretek között, mint Szukhumban vagy Szocsiban, az egész orosz társadalommal, az egész orosz élettel, minden hibájával, szenvedésével - sajnos! -, de minden győzelmével és sikerével is, amely több boldogságot ad vagy ígér az embernek. S ahogy múltak a napok, a fény hol meglágyította, hol, ellenkezőleg, megvastagította az árnyékokat. De a legragyogóbb fény, csakúgy, mint a legsötétebb sötétség, idekötött - fájdalmasan néha -, ehhez a földhöz, ezekhez az egységbe tömörült népekhez, az új éghajlathoz, amely a jövőt táplálja, s ahol kivirágozhat az, amiben soha nem reménykedtünk... Mindezt el kellett hagynom.

S máris fojtogatni kezdte torkomat egy eddig nem ismert félelem: Párizsba hazatérve mit fogok mondani? Mit feleljek a már előre sejtett kérdésekre? Bizonyára egyértelmű ítéleteket várnak tőlem. Hogy magyarázzam meg, hogy a Szovjetunióban hol fáztam, hol meg melegem volt (erkölcsi értelemben)? Amikor ismét kijelentem majd, mennyire szeretem, elhallgassam kifogásaimat, s hazudjak-e, mindent helyeselve? Nem; érzem, ha így cselekedném, rossz szolgálatot tenném mind a Szovjetuniónak,

mind az ügynek, amelyet szemünkben képvisel. De igen súlyos hiba volna, ha túlontúl szorosan összekapcsolnánk a kettőt, s az ügyet tennénk felelőssé azért, amit a Szovjetunióban kifogásolunk.

Az a támogatás, amelyben a Szovjetunió Spanyolországot részesíti, bizonyítja, hogy milyen nagy megújulásra képes.

A Szovjetunió ezentúl is tanítani fog bennünket, és megdöbbenteni.

Függelék

I.

BESZÉD A MOSZKVAI VÖRÖS TÉREN, GORKIJ TEMETÉSEKOR (1936. június 20.)

Makszim Gorkij halála nemcsak a Szovjetuniót, de az egész világot is gyászba borítja. Az orosz nép hatalmas hangja, melyet Gorkij közvetített el hozzánk, a legtávolabbi országokban is visszhangra talált. Nemcsak személyes gyászom nevében szólok tehát - a francia irodalom, az európai kultúra, az egész világ kultúrájának fájdalmát tolmácsolom.

A kultúra hosszú ideig egy kiváltságos réteg osztályrésze volt. Az embereknek, hogy hozzájussanak a műveltséghez, szabad időre van szükségük, s egy egész réteg fáradozott azon, hogy módot adjon néhány, kevés embernek az élet örömeinek élvezetére, a tanulásra. A kultúra, az irodalom, a művészetek kertje magántulajdon volt, ahová nem a legértelmesebbeknek, a legtehetségesebbeknek volt szabad bejárásuk, hanem azoknak, akiket gyermekkoruk óta megoltalmaztak a szükségtől. Pedig kétségtelenül megállapítható, hogy a gazdagságnak nem elmaradhatatlan kísérője az értelem: a francia irodalom Moliére-je, Diderot-ja, Rousseau-ja a népből származott - olvasóik azonban azoknak köréből kerültek ki, akiknek volt ráérő idejük.

Amikor az októberi nagy forradalom megindította az orosz nép tömegeit, azt mondták, azt hajtogatták, sőt azt is hitték Nyugaton, hogy ez a hatalmas hullám el fogja önteni

a kultúrát. Veszélybe sodródik, mondták, már azzal is,
hogy elveszti kiváltságos jellegét.
Feleletképpen erre a kérdésre, egyszersmind világosan
és pontosan felismerve sürgős kötelességüket, az írók a
világ minden táján tömörülni kezdtek: igen, veszély fenyegeti
a kultúrát, de ez a veszély nem a forradalmi, a felszabadító
erők táborából leselkedik rá, hanem azoknak a pártoknak
részéről, amelyek le akarják gyűrni, meg akarják
törni a forradalmi erőt, sötétségbe akarják taszítani a szellemet.
Mert igazából a fasizmusok veszélyeztetik a kultúrát, a szűk, a
gerjesztett nacionalizmusok, amelyeknek
semmi közük az igazi hazafisághoz, a haza mély szeretetéhez.
Igazából a háború veszélyezteti a kultúrát, a háború, a
gyűlölködő nacionalizmusok szükségszerű, elkerülhetetlen
következménye.
Meghívtak, hogy elnököljek a kultúra védelmére ősszel
hívott nemzetközi konferencián, mely e pillanatban Londonban
ülésezik. A Gorkij betegségéről szóló riasztó hírek
hallatára sürgősen Moszkvába jöttem. És itt, a Vörös
téren, amely már annyi dicső és tragikus eseménynek volt
tanúja, itt, Lenin mauzóleuma előtt, amely felé oly sok tekintet
irányul, hadd jelentsem ki fennhangon a Londonban
egybegyűlt írók nevében és a magam nevében: a nagy
nemzetközi forradalmi erők gondja és kötelessége a kultúra
védelme, megsegítése, újjáalakítása. Szemünkben a
kultúra sorsa egy a Szovjetunió sorsával. Meg fogjuk védeni!

Mint ahogy az egyes népek különálló érdekein túl él egy
közös, nagy igény, mely kapcsolatot teremt az egész világ
proletariátusai között, az egyes nemzeti irodalmak fölött is
kivirágzik egy közös kultúra mindannak termőtalajából,
ami csakugyan eleven és emberi egy-egy nemzet irodalmában.
"Nemzeti a formában, szocialista a tartalomban";
mondta Sztálin.

Többször megírtam már, hogy az író akkor szól a legegyetemesebb
kérdésekről, amikor a legegyénibb, mert
épp legegyénibb tulajdonságai révén bizonyul a legegyetemesebbnek.
Nincs orosz író, aki oroszabb volna Gorkijnál.
S nincs orosz író, aki egyetemesebb meghallgatásra talált
volna.

100

Elnéztem tegnap a népet, amint elvonul ravatala előtt.
Nem tudtam betelni azoknak az asszonyoknak, gyerekeknek,
azoknak a legkülönbözőbb fajta dolgozóknak látványával,
akiknek Gorkij a szószólójuk és barátjuk volt. Szomorú
szívvel gondoltam arra, hogy minden más országban
éppen ezt a tömeget tiltották volna el ettől a ravataltól és
ettől a teremtől, a tömeget, amely a kultúra kertje előtt egy
irtózatos tilalomba ütközik: "Magántulajdon, tilos a bejárás!"
És szemem könnybe lábadt arra a gondolatra, hogy
ami ezeknek az embereknek ma már oly természetesnek
tűnik, nekem, nyugati embernek még oly kivételes.

S arra gondoltam, hogy egy másik meglepő újdonsággal
is találkoztam a Szovjetunióban. Mindeddig az értékes író
az egész világon csaknem mindig többé-kevésbé forradalmár
és harcos volt. Többé-kevésbé öntudatosan, többé-kevésbé
leplezetten mindig valami ellen írt és gondolkodott.
Nem volt hajlandó helyeselni. Az engedetlenség, a
lázadás kovászát oltotta a szívekbe és elmékbe. A gazdagok,

a hatalmasok, a hatóságok, a hagyományőrzők, ha
jobb a szemük, habozás nélkül ellenségnek kiáltják ki.

Ma először történik meg, itt, a Szovjetunióban, hogy a
kérdés új alakba öltözik: a forradalmár író nem szorul ellenzékbe.*
Ellenkezőleg, a tömeg, az egész nép, s ami még
ennél is bámulatosabb, a nép vezetőinek kívánságát fejezi
ki. Ilyenképp mintha a kérdés maga is elhalványulna, jobban
mondva olyan új szemszögből merül fel, hogy a szellem
egyelőre tájékozatlanul szemléli. A Szovjetuniónak és
azoknak a csodálatos napoknak, amelyek még ma is megrázkódtatják
régi világunkat, talán az egyik legnagyobb
dicsőségük, hogy az új égre az új csillagokkal együtt eddig
nem ismert, de nem is sejtett új problémákat futtattak fel.

Gorkijnak jutott az a különleges és dicsőséges sors,
hogy ezt az új világot mind a múlttal, mind a jövővel
összeköthesse. Ismerte a tegnapelőtti elnyomást, a tegnapi
tragikus harcot, s hatalmasan kivette részét a mai csendes,
nagyszerű diadalból. Hangját kölcsönadta azoknak,

* Ebben aztán nem volt igazam: sajnos csakhamar fel kellett ismernem,
hogy tévedtem.

aki

ket némaságra kényszerítettek, s akiket ezentúl, hála az ő segítségének, meg fognak hallgatni. Gorkij ma már történelemé. A legnagyobbak között van a helye.

II.

BESZÉD A MOSZKVAI DIÁKOKHOZ
(1936. június 27.)

Elvtársak, a szovjet fiatalság képviselői - szeretném megmagyarázni nektek, miért fog el megindultság, hogy köztetek lehetek. Hogy ezt megértsétek, előbb néhány szóval önmagamról kell szólnom; erre kötelez az a rokonszenv is, amelyet irányomban tanúsíttok. Azt hiszen megérdemlem valamennyire ezt a rokonszenvet, s talán nem önhittség ezt hinnem és mondanom. Érdemem, hogy meg tudtalak várni benneteket. Sokáig vártam, de bizakodva, s azzal a meggyőződéssel, hogy egy szép nap el fogtok jönni. S most megérkeztetek, és a fogadtatás bőségesen kárpótol a hosszú csendért, a magányért és értetlenségért, amelyben eddig éltem. Igen, legnagyobb jutalmamnak a ti rokonszenveteket érzem.

Amikor Párizsban Louis Aragon elvtárs merész kezdeményezésére és szerkesztésében megindult a Commune, a folyóirat ankétot rendezett: azt a kérdést intézte a francia írókhoz, hogy kinek a számára írnak ? Nem feleltem erre a kérdésre, s meg is magyaráztam Aragonnak, miért nem. Azért, mert az elbizakodottság látszata nélkül nem mondhattam volna meg az igazat: azt, hogy mindig csak az eljövendőknek írtam.

A sikerrel sohasem törődtem, hiszen csak onnan érkezhetett volna, abból a polgári osztályból, amelyből magam is származom, s amelyet - bár tagja voltam - mélységesen megvetek, abból az osztályból, amely ellen, éppen mert oly jól ismertem, minden nemesebb részem fellázadt. Minthogy egészségem gyenge lábon állt, s nem remélhettem, hogy sokáig fogok élni, beletörődtem abba a gondolatba, hogy a földön nem fogom megismerni a sikert.

102

Posztumusz írónak tekintettem magam, akárcsak azokat, akiket tiszta diadalukért irigyelhettem, akik szinte ismeretlenül haltak meg, mert a jövőnek írtak, mint Stendhal, Baudelaire, Keats vagy Rimbaud. Azt gondoltam, hogy azok, akikhez könyveim szólnak, még nem születtek meg; az a fájdalmas, de mámorító érzés élt bennem, hogy a pusztába kiáltok. Az ember jól beszél a pusztában, mert nincs visszhang, ami eltorzíthatná hangját, mert nem kell törődnie szavainak hatásával: csakis az őszinteség vágya irányítja mondanivalóját. De megfigyelhetjük, hogy amikor a közönség ízlése elcsenevészesedik, amikor a szokványos elfojtja az igazságot, az írói őszinteséget szenvelgésnek tekintik. Szenvelgő írónak számítottam. S ezt azzal éreztették velem, hogy nem olvastak.

De az előbb említett nagy művészek példája, akiket mindenekfölött csodáltam, megnyugtatott. Belenyugodtam abba, hogy életemben nem fogom megismerni a sikert, csak a jövő igazol majd. Mint ahogy mások babérkoszorúikat őrzik, úgy tettem el emlékbe Földi táplálékok

című könyvem kiadói elszámolását. Húsz év alatt (1897-1917) ötszázan vásárolták meg. Sem a közönség, sem a kritika nem méltatta figyelemre. Egyetlen cikk sem jelent meg róla, jobban mondva mindössze két bírálat, azt is barátok írták. Mindez csak azért érdekes, mert később ez a könyv rendkívüli sikert aratott, és nagy befolyással van a mai fiatalságra.

Nemcsak a Földi táplálékoknak volt ez a sorsa. Könyveim kezdeti sikertelensége általában egyenes arányban állt értékükkel, újdonságukkal.

Nem akarom ebből azt a paradox következtetést levonni, hogy azonnali sikerre csak közepes könyvek számíthatnak. Nem, nem ezt gondolom. De meggyőződésem, hogy egy könyv, egy műalkotás mélyebb értékét nem mindig ismerik fel megjelenése pillanatában. A műalkotás azonban nem is csak a jelenhez szól. A csakugyan értékes mű üzenet, amelyet gyakorta csak később értenek meg; az a munka pedig, amely kizárólag és nagyon is hiánytalanul azonnali szükségletet elégít ki, többnyire jelentéktelennek bizonyul.

Oroszország új fiatalsága, megértitek-e most, miért küldtem el nektek oly vidám szívvel az Új táplálék-ot?... Azért, mert a jövőt hordjátok magatokban. A jövő nem kívülről jön, a jövő bennetek van. És nemcsak a Szovjetunió jövője, de az egész világ sorsa, amely ettől az országtól függ. Ti kovácsoljátok ezt a jövőt.

Vigyázzatok! Jól nyissátok ki szemeteket! Félelmetes felelősség nyugszik vállatokon. Ne pihenjetek a győzelmeken, amelyekért idősebb elvtársaitok oly sok vért és erőt áldoztak. Vastag felhők sötétítik el még sok ország egét, ők elkergették fejetek felől a felhőket. Ne legyetek tétlenek! Ne feledjétek, hogy tekintetünk, telve szeretettel, várakozással és mondhatatlan reménységgel, Nyugat felől rajtatok nyugszik.

III.

BESZÉD A LENINGRÁDI ÍRÓKHOZ

(1936. július 2.) .

Leningrád varázsa, szépsége, beszédes történelme azonnal elbűvölt. Természetesen Moszkva is lenyűgözte szívemet és agyamat, hiszen a Szovjetunió (dicső) jövője* nagy erővel mutatkozik meg ebben a városban. De Moszkvában más történeti emlékkel, mint a napóleoni hódítás, e balsikerű, hiú erőfeszítés emlékeivel nem találkoztam, míg Leningrádban sok épület emlékeztetett azokra a baráti, termékeny szellemi kapcsolatokra, amelyek Oroszországot és Franciaországot összekapcsolták. A múltnak ezekben az emlékeiben és kapcsolataiban, mindannak a szellemi felsorakoztatásában, amit a kultúra akkor gazdagságban, egyetemességben, újszerűségben és merészségben nyújthatott, örömmel ismerek rá az előkészületre, az öntudatlan ígéretre: igen, annak ígéretére, amit most a forradalmi internacionalizmusnak kell megvalósítania. Meg kell említenem azonban, hogy e régi kapcsolatok

* Figyelmeztettek, hogy itt helyénvaló a "dicső" szó használata.

személyes kapcsolatok voltak, nagy szellemek egymás közti viszonylatai, vagy egy nagy szellem és egy (nagy)" uralkodó kapcsolata. Azok a kapcsolatok viszont, amelyek napjainkban alakulnak ki és amelyeknek keletkezésén munkálkodunk, merőben másként mélyek; egész népek vesznek részt bennük, s nagy ölelésükben válogatás nélkül fognak össze munkásokat és értelmiségieket. Soha ez még nem fordult elő eddig! Épp ezért, amikor kifejezem Önök előtt a Szovjetunió iránti szeretetemet, nemcsak a magam nevében, hanem egy hatalmas, dolgozó francia tömeg nevében beszélek.

Nagy örömömre szolgál, ha itteni látogatásunk a szellemi érintkezés új lehetőségeit nyitja meg. Mindig ellene voltam azoknak a faji válaszfalaknak, amelyekről a nacionalisták azt hiszik, hogy áthághatatlanok, amelyek szerintük örökre lehetetlenné fogják tenni, hogy a népek megértsék egymást, lefordíthatatlanná teszik egy-egy nép szellemét, érthetetlenné a többi nép számára. Hadd mondjam el önöknek, hogy kora fiatalságomtól kezdve nagy, testvéri szeretettel fordultam afelé, amit akkor a szláv lélek érthetetlen titkának neveztek, hogy szívemben összeolvadtam az önök irodalmának nagy alakjaival, akiket, alighogy elhagytam az iskolapadot, megtanultam tisztelni és szeretni. Gogol, Turgenyev, Dosztojevszkij, Puskin, Tolsztoj, később pedig Szologub, Scsedrin, Csehov, Gorkij, hogy csak a halottakat említsem, milyen szenvedélyesen olvastalak benneteket, milyen hálával, mert egyéni művészeteteket nemcsak az általános emberi lélekben, de a magaméban is meglepő felfedezésekre vezetett! Olyan tájait jártátok be a léleknek, amelyeket a többi irodalom, úgy tűnt nekem, nem fedezett fel; egyszerre, erőteljesen és mégis gyöngéden, de azzal a tapintatlansággal, amelyre csak a szeretet jogosít fel, az ember legmélyébe hatoltatok be, legegyénibb és épp ezért leghitelesebben emberi tulajdonságaiba. Minden tőlem telhetőt megtettem, hogy megismertessem és megszerettessem Franciaországgal a múlt és

: Arra kértek, hagyjam el a "nagy" jelzőt, mely egyetlen "uralkodó"-t sem illet meg.

a jelen orosz irodalmát. Magunk is gyakran rosszul tájékozódunk a népek között, súlyos hibákat, mulasztásokat követünk el, de higgyék el, kíváncsiságunk izzó és őszinte, s elvtársaink, akik elkísértek utamra, Pierre Herbart, Jef Last, Schiffrin, Dabit és Guilloux, akik közül ketten tagjai a pártnak, éppoly szenvedélyesen igyekszenek tájékozódni a Szovjetunióban, mint én, ugyanattól a vágytól vezéreltetve, hogy hazatértünkkor felvilágosítsuk a ma különösen mohó érdeklődésű francia közönséget mindarról, ami újjal a Szovjetunió meg fogja ajándékozni a mi régi világunkat. Az a rokonszenv, amellyel Önök fogadtak, bátorságot önt belém, és nagy örömmel mondok köszönetet érte azoknak a nevében is, akik Franciaországban maradtak.

IV.
A VALLÁSELLENES HARC

Moszkva vallásellenes múzeumait nem láttam, de Leningrádét meglátogattam, a Szent Izsák katedrálist, amelynek aranykupolája oly gyönyörűen fénylik a város fölötti
A katedrális kívülről szép, belülről visszataszító. A nagy,

vallásos festmények, amelyeket megőriztek benne, valóságos ugródeszkái az istenkáromlásnak: valóban undorítóak. A múzeum azonban nem olyan kihívó, mint tartottam tőle. A feladat az volt, hogy felvonultassa a tudományt a vallási mítosz ellen. Vezetők sietnek segítségére azoknak a lustább elméknek, amelyeket a különböző optikai műszerek, a csillagászati, természettudományos, anatómiai vagy statisztikai táblázatok nem tudnak egymagukban meggyőzni. Az egész kiállítás általában tapintatos, nem sértő. Közelebb áll Reclus-hez (18) és Flammarionhoz, (19) mint Léo Taxilhoz.(20) Igaz, a pópákkal alaposan elbánnak. De néhány nappal előbb Leningrád környékén, a peterhofi úton találkoztam egy igazi pópával, akinek külseje beszédesebb és meggyőzőbb volt, mint a Szovjetunió valamennyi valláselles múzeuma. Nem vállalkozom rá, hogy részletesen leírjam. Visszataszító és nevetséges

106

szörnyetegségében mintha csak a bolsevizmus találta volna ki, hogy madárijesztőként örökre elriassza vele a falvak. kegyes érzelmeit.

De éppily kevéssé tudom elfelejteni annak a szerzetesnek csodálatosan szép alakját, akit az X. környékén fekvő, gyönyörű templomban pillantottam meg... Milyen méltóságteljes volt a magatartása, milyen nemesek arcvonásai, milyen szomorú és megadó a büszkesége! Egyetlen szót, egyetlen jelt sem intézett hozzánk, még csak pillantást sem váltottunk, s mialatt figyeltem - ő észre sem vette -, az evangélium "tradebat autem"-jére" (21) ((Jézust) pedig kezükbe adta) kellett gondolnom, mely Bossuet-t oly hatalmas szónoki lendületre lelkesítette.

Szevasztopol közelében van egy régészeti múzeum, amelyet ugyancsak templomban helyeztek el.* Ott is megőrizték a falfestményeket, valószínűleg kihívó rútságuk miatt. Magyarázó szöveggel vannak ellátva. Krisztus képe fölött ezt a szöveget pillantottam meg: "Mondabeli alak, aki sohasem élt."

Nem hiszem, hogy a Szovjetunió okosan viselte valláselles háborúját. Miért nem szorítkoztak a marxisták arra, hogy a történelemhez ragaszkodva tagadják Krisztus istenségét, sőt akár létezését is, ha úgy tetszik, miért nem elégedtek meg azzal, hogy elvessék az egyház dogmáit, hitelét vegyék a kinyilatkoztatásnak, s egyszerű emberi szinten, kritikailag megtárgyalják a tanítást, amely mégiscsak új reménységgel, az akkor lehetséges leghatalmasabb forradalmi kovásszal ajándékozta meg a világot? Elmondhatták volna, miben árulta el az egyház Krisztust, s hogy az evangélium felszabadító tanítása az egyház sajnálatos segítségével a hatalom milyen visszaéléseire adott alkalmat. Mindez többet ért volna, mint az agyonhallgatás, a teljes tagadás. Az eseményeket nem lehet meg nem történtté tenni, s a vallási tudatlanság, amelyre a Szovjetunió népeit

* Egy másik templomban, Szocsi környékén, tánctanfolyamot rendeztek: magam láttam. A párok foxtrottot vagy tangót járnak az oltár helyén.

107

kényszerítik, megfosztja őket a kritikai védelem lehetőségétől, be nem ojtott prédaként odadobja őket egy mindenkor feltámadásra kész misztikus járványnak.

De súlyosabb ellenvetéseim is vannak. Kifogásaimat
eddig csak alacsonyabb oldalukról, a gyakorlat oldaláról
adtam elő. Meg kell azonban állapítanom, hogy az evangélium
és minden történelmi következményének egyszerű
tagadásával az emberiség és kultúrája szánalmasan elszegényedik.
Nem szeretném, ha azzal gyanúsítanának, hogy
neveltetésem, gyermekkori hitem hatása alatt beszélek.
Ugyanezt mondanám a görög mítoszokról, amelyekben
meggyőződésem szerint ugyancsak mély, örök tanítás rejlik.
A bennük való hitet képtelenségnek tartom, de ugyanilyen
képtelenségnek azt is, ha nem ismerik el, hogy az
igazság egy része rejlik bennük, s ha azt gondolják, hogy egy
mosollyal, vállrándítással el lehet intézni őket. Ami az
akadályokat illeti, amelyeket a vallás a szellem fejlődései
elé állíthat, a sebet, amelyet a hit üthet rajta, jól ismerem
őket, s magam is azt vélem, hogy helyes volt megszabadítani
tőlük az új embert. Elismerem azt is, hogy a babona - a
pópák segítségével - ijesztő erkölcsi mocskot halmozott
fel a falvakban éppúgy, mint a cárnő lakosztályában (ahol,
jártam), s megértem, miért érezték szükségét annak, hogy
egyszer s mindenkorra eltakarítsák a szemetet. Azonban...
A németeknek van egy kitűnő szójárásuk, amelynek
francia megfelelőjét hiába keresem, hogy kifejezzem,
amit másként bajosan tudok elmondani: a fürdővízzel
együtt kiöntötték a gyereket. Annak következménye ez,
hogy nem tudták megkülönböztetni a dolgokat, s hogy elsiették
feladatukat. Hogy piszkos és büdös volt a fürdővíz,
elhiszem, könnyű meggyőződnöm róla; olyan piszkos
volt, hogy a gyerekre ügyet se vetettek ; egyszerre mindent
kiöntöttek, gondolkodás nélkül.

5 ha most azt hallom, hogy a megegyezést keresve és toleranciából
újraöntik a harangokat, nagy aggodalom fog
el, vajon nem kezdődik-e újra valami, vajon nem telik-e
meg újra piszkos vízzel a fürdőkád... gyerek nélkül?

V.
OSZTROVSZKIJ

Csak a legmélyebb tisztelettel beszélhetek róla. Ha nem a Szovjetunióban volnánk, azt mondanám, hogy szent.
A vallás sem alkotott ennél szebb alakokat; Osztrovszkij annak bizonyítéka, hogy nemcsak a vallás alkalmas ilyen emberek formálására. Elég egy szenvedélyes meggyőződés, mely nem remél jutalmat, nem remél egyéb jutalmat, mint amit a szigorú kötelességteljesítés öntudata ad.

Osztrovszkij egy baleset következtében megvakult és teljesen megbénult... Mintha lelke, amely már semmilyen érintkezést nem tud találni a külvilággal, semmilyen alapot, amelyen megnyugodhatna, most csak a magasság felé nyújtózna.

Az ágy körül forgolódunk, amelyet oly régen nem hagyott el. Leülök az ágy fejéhez, felé nyújtom kezemet, s ő megfogja, jobban mondva birtokába veszi, mintha általa az élettel találná meg a kapcsolatot. Egy óra hosszat ültem mellette, és sovány ujjai egész idő alatt szünet nélkül cirógatták kezemet, beléfogództak, átömlesztették belém megható rokonszenvének áramlatait.

Osztrovszkij nem lát, de beszél, hall. Gondolatai talán azért oly feszültek és erőteljesek, mert soha semmi sem zavarja őket, hacsak nem a testi fájdalom. De nem panaszkodik, és kiaszott, szép arca még e lassú haláküzdelem közepette is mosolyog.

A szoba, melyben fekszik, világos. A nyitott ablakon beárad a madarak éneke, a kert virágillata. Milyen nyugalmas itt minden! Osztrovszkij anyja, nővére, barátai, látogatói szótlanul üldögélnek az ágy mellett; egyikük feljegyzi beszélgetésünket. Elmondom Osztrovszkijnak, hogy állhatatossága milyen hatalmas vigasz számomra; de dicséretem, úgy látszik, zavarja: a Szovjetunió az, amit meg kell bámulni, csak az érdekli! Önmaga iránt elvesztette érdeklődését. Háromszor is elbúcsúzom tőle, attól félvén, hogy kifárasztom, hisz alig hihető, hogy szenvedélyessége ellenére ne merülne ki ; de mindannyiszor arra kér, maradjak.

109

Érezni, szüksége van arra, hogy beszéljen. Ha már elmentünk, akkor is tovább fog beszélni, azaz diktálni. Így írta meg (illetve mondta tollba) azt a könyvét, amelyben elbeszéli életét. Most egy másikat diktál, mondja. Reggeltől estig dolgozik, késő éjjelig, megállás nélkül.

Végül felállok, elbúcsúzom. Arra kér, csókoljam meg. Ajkamat homlokára nyomom, s alig tudom visszatartani könnyeimet; az az érzésem, hogy nagyon rég ismertem már, hogy egy barátot hagyok el, vagy inkább, hogy ő az, aki elhagy bennünket, egy haldoklótól búcsúzom... De azt mondják, már hosszú hónapok óta áll ily közel a halálhoz, csak a szenvedély éleszti gyenge testében a kialvó lángot.

VI.
EGY KOLHOZ

Tehát tizenhat és fél rubelt fizetnek egy napra. Ami nem

hatalmas összeg. De a kolhoz brigádvezetője, akivel hosszasan elbeszélgetek, mialatt társaim fürödnek (mert ez a kolhoz a tengerparton fekszik), elmagyarázza, hogy a "munkanap" náluk egy bizonyos egységet jelent, s hogy egy jó munkás két-három ilyen "munkanap" -ot is elvégez egy nap.* Megmutatja a munkások elszámolásait, a nyugtákat, amelyek mind az ő kezén mennek át. Nemcsak a végzett munka mennyiségét, hanem minőségét is figyelembe veszik elszámoláskor. Az adatokat a munkáscsoportok vezetőitől kapja, ezek alapján számítja ki a munkások keresetét. Elég bonyolult könyvelésre van tehát szükség: nem is tagadja, hogy agyondolgozza magát. Mindazonáltal elégedett, mert személyes kontóján máris 300 munkanap ellenértékét könyvelhette el az év kezdete óta (augusztus 3-at írunk). Ötvenhét ember dolgozik a keze alatt, a munkáscsoportok vezetőit beleszámítva. Hierarchikus rendszer szerint dolgoznak tehát, de a "munkanap" egysége mindenki számára egyforma. Az embereknek,

* Törtrésznyi pontossággal számolják ki a "munkanapok" értékét.

külön-külön mindenkinek, kis kertjük is van, amelyet a kolhozmunka elvégzése után saját haszonélvezetükre dolgoznak meg.

Ami a kolhozmunkát illeti, nincs megállapított időhöz, órához kötve: ha nem sürgős a munka, akkor végzik, amikor akarják.

Megkérdem, vajon nem fordul-e elő, hogy valaki kevesebbet dolgozik a munkanap egységénél. Nem, ez nem történik meg, feleli. A "munkanap" természetesen nem az átlagos teljesítmény mértékegysége, hanem egy könnyen elérhető minimum. Arról nem is beszélve, hogy a megrögzött lustákat rövidesen kizárnák a kolhozból, ám annak olyan nagyok az előnyei, hogy, épp ellenkezőleg, mindenki azon igyekszik, hogy beléphessen, részt vehessen benne. Erre azonban nincs mód: a kolhoztagok száma korlátozott.

Ezek a kiváltságos kolhoztagok tehát átlagosan háromszáz rubelt keresnek havonta. A szakképzett munkások néha ennél is többet. A szakképzetlenek, a hatalmas többség azonban öt-hat rubel napibérrel kénytelen megelégedni.* Az egyszerű napszámos ennél is kevesebbel.

Az államnak valószínűleg megvolna a lehetősége, hogy nagyobb béreket adjon, de amíg nem áll több élelmiszer a fogyasztóközönség rendelkezésére, a fizetésemelések csak az árakat drágítanák. Legalábbis így magyarázták nekem.

Egyelőre a fizetések közti különbségek következménye, hogy kénytelenek minősíteni a munkásokat. Rengeteg a napszámos, de nem elég a specialista, a szakember, a vezető. Mindent megtesznek, hogy pótolják ezt a hiányt. Talán az a legbámulatosabb a Szovjetunióban, hogy ma már szinte mindenütt a legalacsonyabb sorsú munkásoknak is módot adnak a tanulásra, így csak rajtuk áll, hogy kiemelkedjenek sanyarú helyzetükből.

* Ebből az alkalomból megemlítem, hogy a rubel elméletben három francia frankot ér, tehát az idegen a Szovjetunióban minden rubelért három frankot ad. De a rubel vásárlóértéke alig haladja meg a frankét; sőt sok élelmiszer, köztük elsőrendűek is (tej, tojás, hús, főképp a vaj stb.) még meglehetősen drága. Ami pedig a ruházatot illeti! ...

VII.
BOLSEVO *

Bolsevóban is jártam. Kezdetben kicsi falu volt, amely hat évvel ezelőtt - azt hiszem, Gorkij kezdeményezésére - szinte a földből nőtt ki; ma jelentős várossá fejlődött.

Külön érdekessége, hogy minden lakója volt gonosztevő: tolvaj, sőt gyilkos... A város annak a gondolatnak köszönheti alapítását, hogy a gonosztevők a társadalom áldozatai, tévelygők, akikből értelmes nevelés kitűnő szovjetpolgárokat teremthet. A város virágzik. Gyárakat alapítottak, amelyekből hamarosan mintaüzemek lettek.

Bolsevo megtért lakossága buzgó, rendszeres, nyugodt munkát végez, önnönmaga felügyelete alatt; szigorúan erkölcsös életet élnek, és szenvedélyesen tanulnak, amire minden lehetőséget biztosítanak is számukra. Nemcsak gyáraikat láttam, de társadalmi életük gyülekezőhelyeit is, klubjukat, könyvtárukat stb., melyek valóban mind kitűnőek. Az ember hiába keresné a régi bűnözők arcán, megjelenésükben, beszédjükben múlt életük nyomait. Alig tudok megnyugtatóbb, bátorítóbb, épületesebb élményt elképzelni, mint ennek a városnak megtekintését. Milyen kézenfekvő a gondolat, hogy a bűn okát nem az emberben kell keresni, hanem a társadalomban, mely bűnre kényszerítette. Ott-tartózkodásom alatt elmondatták Bolsevo egyik-másik polgárával régi bűneit, elmondatták vele, mint tért meg, mint ismerte fel az új rendszer előnyeit, s milyen elégedettséggel tölti el, hogy alárendeli magát követelményeinek. Egy-két év előtti élményemre emlékeztem különösképp ebből az alkalomból, amikor Thounban meglátogattam az oxfordi mozgalom híveinek egy gyűlését. - Bűnös voltam és szerencsétlen - mondták ott -, hibáztam, rosszul éltem, de most már beláttam hibáimat,

* Később tudtam meg, hogy ebbe a mintavárosba, Bolsevóba, csak olyan gonosztevőket fogadtak be, akik hajlandók voltak besúgni társaikat. -

meg vagyok mentve, boldog vagyok. - Mindez durva kissé, egy kissé túl egyszerű, és a pszichológus szomjúságát nem elégíti ki. Mégsem lehet tagadni, hogy Bolsevo az új szovjetállam egyik legnagyobb sikere. Nem tudom, hogy más országokban is ennyire alakítható-e az ember?

VIII.
A BEZPRIZORNYIK

Azt reméltem, nem fogok több bezprizornyik-ot* látni. De Szevasztopolban még tömegével vannak, s azt mondják, Odesszában még többet látni. Nem azok már, mint az első időkben. A maiaknak talán még élnek a szüleik, s kalandvágyból szöktek meg szülőfalujukból, bár legtöbbször alighanem abban a hitben, hogy másutt az élet kevésbé lesz nyomorúságos, mint náluk odabaza. Vannak köztük tíz évnél fiatalabbak is; abban különböznek a többi gyerektől, hogy sokkal több ruhát viselnek (nem jobbat, csak többet). Ez érthető: minden vagyonuk a hátukon. A többi gyerek gyakran csak egy fürdőnadrágot kap magára (nyár van, tűrhetetlen a forróság), s meztelen felsőtesttel, mezítláb szaladgál az utcákon. Ez nem okvetlenül a szegénység jele, fürödni indulnak, hazamennek a fürdőből, mert van

otthonuk is, más ruhájuk is az esős napokra, télre. A bezprizornyiknak azonban nincs otthona. Fürdőnadrágja fölött többnyire egy rongyos szvettert visel.

Miből él a bezprizornyik? Nem tudom. Csak annyit tudok, hogy ha van miből vennie egy darab kenyeret, farkasként falja. Ennek ellenére legtöbbjük vidám, vannak azonban közöttük, akik alig bírják magukat. Elbeszélgettünk néhánnyal, megnyertük bizalmukat. Megmutatják, hol töltik az éjszakát, ha az idő nem elég jó ahhoz, hogy a szabadban aludhassanak: a Lenin-szoborral ékesített tér közelében van ez a hely, a rakpartnak egy szép oszlopcsar

nokában.

* Elhagyott gyerek.

Bal kéz felől, a tenger felé menet, a csarnok egy mélyedésében van egy kis faajtó, amely nem befelé, hanem kifelé nyílik - itt szoktam őket olykor reggelenként meglátogatni, ha nem jár arra sok ember, mert nem szeretném elárulni rejtekhelyüket, nem szeretném, ha kilakoltatnák őket. Egy kis odúban, akkora, mint egy alkóv, takaró nélkül, összekuporodva, mint egy macska, egy éhes kis lény fekszik egy zsákon. Beteszem az ajtót, aludjék tovább!

Valamelyik reggel a bezprizornyikok, akiket már ismertünk, eltűntek (rendszerint a nagy nyilvános park körül ólálkodnak). Később mégis találkoztunk az egyikkel; megtudjuk tőle, hogy a rendőrség razziázott, s elfogta barátait. Társaim közül ketten egyébként maguk is részt vettek a razzián. Kérdésükre azt a felvilágosítást kapták egy milicistától, hogy a gyerekeket állami intézményekben fogják elhelyezni. De másnap újra itt vannak valamennyien. Mi történt? - Nem kértek belőlünk, felelik kölykök. De nem kézenfekvőbb-e a feltevés, hogy ők szöktek meg, mert annak a kis fegyelemnek sem akarták alávetni magukat, amelyre rászorították őket? A rendőrség könnyen elfoghatná valamennyit. A gyerekeknek voltaképp örülniök kellene, gondolná az ember, hogy megszabadulhatnak a nyomortól. De annál, amit kaphatnának, talán jobban szeretik a szabadságot, még ha nyomorral jár is együtt.

Láttam köztük egy egészen kicsi gyereket, alig lehetett nyolcéves, két civil ruhás rendőr fogta közre. Ketten voltak, mert a kölyök úgy fickándozott, mint egy foglyul ejtett vad, zokogott, ordított, rúgkapált, harapni próbált... Egy órával később, visszajövet, teljesen megnyugodva láttam viszont. A kövezeten ült, már csak egy rendőr állt mellette, s beszélt hozzá. A gyerek már nem igyekezett megszökni, mosolyogva nézett a rendőrre. Egy nagy teherautó érkezett, megállt előttük, s a rendőr segédkezett a felszállásnál a gyereknek. Hová vitték? Nem tudom. Csak azért mondom el ezt a kis emlékemet, mert kevés dolgot láttam a Szovjetunióban, ami annyira megindított volna, mint

en

nek az embernek viselkedése a gyerekkel: hangjának meggyőző kedvessége (be szerettem volna érteni, mit mond!), a szeretet, ami mosolyából áradt, a cirógató gyöngédség, amellyel a kocsiba emelve karjába szorította... Dosztojevszkij Marej muzsikjára* gondoltam - és arra, hogy érdemes volt eljönnöm a Szovjetunióba, hogy ezt láthassam.

* Egy író naplója.

Amit még el kellett mondanom
(1937. június)

Amikor megjelent a Visszatérés a Szovjetunióból, többben
is rám rontottak. Romain Rolland támadása fájdalmasan
érintett. Írásait sohasem kedveltem túlságosan, erkölcsi
személyiségét azonban igen sokra becsülöm. Ezért bántott,
amit írt: milyen kevesen is vannak, akik előbb érnek
életük végére, mintsem megmutatkoznának nagyságuk
korlátai! Azt hiszem, az Au-dessus de la mélée (22) (a dulakodás fölött)
írója elítélné a megöregedett Rolland-t. A sas fészket rakott;
most elpihen benne.

A sértegetők mellett néhány jóhiszemű bíráló. Nekik
akarok válaszolni ezzel a könyvvel.

Paul Nizan, (23) aki pedig általában rendkívül értelmesnek
mutatkozik, különös szemrehányással illet: "Olyan
világnak ábrázolja a Szovjetuniót, amely nem változik
többé." Nem tudom, hol olvasta ezt. A Szovjetunió hónapról
hónapra változik, írtam. És éppen ez az ijesztő.
A Szovjetunióban hónapról hónapra rosszabb a helyzet.
A Szovjetunió egyre messzebbre távolodik attól, amilyennek
látni reméltük a jelenben - és a jövőben.

Persze hogy csodálom a bizalmukat, szeretetük állhatatosságát
(és ezt csöppet sem gúnyosan mondom), de, vallják
be, elvtársak, most már mégiscsak nyugtalankodni
kezdenek, s növekvő aggodalommal kérdezik maguktól
(például a moszkvai perek olvastán): vajon mi mindent

kell még helyeselnünk? Előbb vagy utóbb, de ki fog nyílni a szemük; kénytelenek lesznek kinyitni. És akkor, minthogy becsületes emberek, ezen fognak töprengeni: hogyan is lehettem ilyen sokáig vak? *

Egyébként a tájékozottabb becsületes emberek nem tagadják, hogy amit mondok, igaz; beérik azzal, hogy magyarázatot keressenek és eszeljenek ki a történtekre. Igen, magyarázatot, mely egyszersmind a siralmas helyzet igazolása volna. Mert nemcsak meg akarják mutatni, hogyan jutott ide az ország (amit voltaképp eléggé könnyű megérteni), hanem azt is be akarják bizonyítani, hogy helyes volt idejutni, vagy legalábbis átesni ezen a helyzeten, míg az jobbra nem fordul; s hogy az út, amelyen járva hátat fordítanak a szocializmusnak és az októberi forradalom eszményeinek, mégiscsak a kommunizmushoz vezet; hogy nincs más út; és hogy én vagyok az, aki mit sem ért az egészből.

Felületes benyomások, elsietett ítélkezés, mondták könyvemről. Mintha nem éppen a látszat bűvölt volna el bennünket a Szovjetunióban! Mintha tekintetünk nem akkor fedezte volna fel a rosszat, amikor mind mélyebbre hatolt.

A féreg a gyümölcs mélyén búvik meg. De amikor azt mondtam, hogy férges az alma, azzal vádoltak, hogy nem látok tisztán - avagy nem szeretem az almát.

Ha megelégedtem volna a bámulattal, nem vetették volna a szemememre, hogy felületes vagyok. Pedig épp akkor érdemeltem volna meg a vádat.

* Ó, milyen sok becsületes ember van, aki mostanában kezdett el nyugtalankodni, s egyre jobban nyugtalankodni is fognak, míg végül kénytelenek lesznek elismerni, hogy tévedtek.
"Régi kommunista pártmunkás vagyok, szovjet tisztviselő, aki több mint három évig a Szovjetunióban dolgozott, a sajtóban, a propagandagépezetben, a vállalatokat ellenőrző hivatalban, s nagy lelki harcok után, életem legélesebb konfliktusai után ugyanazokra a következtetésekre jutottam, mint Ön", írta nekem A. Rudolf, (24) az Abschied von Sowjetrussland szerzője.

Ismerem, felismerem bírálataikat: lényegében ugyanezt hallottam, amikor Kongói utazás és Visszatérés a Csád-vidékről című könyveim megjelentek. Akkor is szememre vetették, hogy:

1. - a visszaélések, amiket megírtam, kivételesek, nem következik belőlük semmi (tagadni ugyanis nem lehetett őket);

2. - a jelenlegi helyzet csodálatához elégséges összehasonlítani azt a múlttal, a hódítás előtti állapottal (majdnem azt mondtam: a forradalom előtti állapottal) ;

3. - mindannak, amit helytelenítek, komoly oka van, s én ezt az okot nem tudtam megérteni: átmeneti nehézség minden, a ragyogó jövő érdekében.

Akkor minden bírálat, támadás, sértés a jobboldalról ért, önöknek, baloldaliaknak, eszükbe sem jutott, hogy szememre vessék nyíltan bevallott "illetéktelenség"-emet,

hanem boldogan rávetették magukat arra, amit mondtam, hiszen az az önök malmára hajtotta a vizet, hiszen felhasználhatták. Hasonlóképpen most sem kifogásolnák ezt az illetéktelenséget, ha kizárólag magasztaltam volna a Szovjetuniót, ha kijelentettem volna, hogy a Szovjetunióban minden pompás.

Ennek ellenére (és számomra egyedül ez a lényeges) a kongói vizsgálóbizottságok később igazolták mindazt, amit jeleztem. Hasonlóképpen a hozzám érkezett sok-sok tanúbizonyság, azok a jelentések, melyek eljutottak hozzám, a pártatlan megfigyelők beszámolói (bármilyen "Nagy barátai" is a Szovjetuniónak, vagy bármennyire is azok voltak, mielőtt ott jártak), alátámasztották a jelenlegi állapotokra vonatkozó állításaimat, megerősítették félelmemet.

Kongói utazás-om nagy gyengesége, melynek következtében beszámolóm igencsak sebezhető is volt, abban rejlett, hogy nem nevezhettem meg azokat, akiktől értesüléseimet szereztem, azaz nem tehettem ki megtorlásnak azokat, akikkel beszéltem, sőt akik olyan dokumentumokba engedtek betekintést, amelyeket általában titokban szokás tartani: ezért nem is volt szabad idéznem őket.

121

Szememre vetették, hogy szűk alapokra hatalmas ítéleteket építek, hogy túl gyakran vonok le részleges megállapításokat, meggondolatlan következtetéseket. A tények, amelyeket leírok, amelyeket megfigyeltem, meglehet, hitelesek, de kivételesek, ezért nem is bizonyítanak semmit.

Megfigyeléseim közül csak a legtipikusabbakról számoltam be. (A továbbiakban megírom majd néhány egyéb megfigyelésemet.) Szükségtelennek tartottam, hogy jelentésekkel, számokkal, statisztikai adatokkal zsúfoljam agyon könyvemet; először is azért, mert szabálynak tekintettem, hogy csakis arra hivatkozzam, amit saját szememmel láttam, saját fülemmel! hallottam, másrészt mert nem nagyon bízom a hivatalos számadatokban, s kivált azért, mert ezeket a számokat, táblázatokat (amelyeket egyébként magam is tanulmányoztam) másutt is meg lehet találni.

De ha már felszólítanak, szolgálok néhány adattal:

Fernand Grenier (25), Jean Puns (26) és Alessandri tanár úr (27) ha jól tudom, százötvenkilenc társukkal együtt utazott a Szovjetunióba, akik valamennyien, akárcsak ők, "a Szovjetunió barátai" elnevezésű társaság tagjai. Mi sem természetesebb, mint hogy e három vádló tanúsága (a vádlott én vagyok) egyezik. A számok, amelyekre hivatkozva

122

meg akarnak győzni tévedésemről, azonosak: kapták ezeket az adatokat, s nyomban el is fogadták őket, ellenőrzés nélkül,

Igyekszem megmagyarázni, hogy miért nem egyeznek meg ezek a számok más adatokkal, melyekkel olyan szemtanúk szolgálnak, akik minden bizonnyal jóval tájékozottabbak, hiszen hosszú évekig dolgoztak a Szovjetunióban, így tehát volt idejük a felszín mögé hatolni - míg a százhatvankét barát épp csak átutazott az országon. Utazásuk

húsz napig tartott, ebből tizennégy napot - augusztus 14. és 28. között - töltöttek Oroszországban. Ilyen rövid idő alatt is sokat láthattak - de csak azt, amit megmutattak nekik. Egyikük sem (értsd : három vádlóm), egyikük sem tud oroszul. Remélem, ezek után megengedik, hogy kijelentéseiket én is kissé felületesnek tartsam.

Mint már megírtam, amíg "kísérő" -vel jártam be a Francia Egyenlítői-Afrikát, jóformán csodálatosnak láttam mindent. Csak akkor nyílt fel a szemem, amikor már nem a kormányzók gépkocsijain utaztam, s elhatároztam, hogy egyedül és gyalogszerrel járom be az országot, hogy hat hónapon át közvetlen kapcsolatot létesíthessek a bennszülöttekkel.

Hát persze, láttam én is a Szovjetunióban mintaüzemeket, klubokat, iskolákat, kultúrparkokat, napközi otthonokat - elkápráztattak engem is; s akárcsak Grenier, Pons és Alessandri, szerettem volna, hogy mindez elbűvöljön, majd magam is elbűvöljek másokat. S minthogy roppant kellemes, ha elbűvöljük embertársainkat és ha elbűvölnek bennünket, az említett urak igazán elhihetik: ha egyszer tiltakozom ez ellen a bűvölés ellen, bizonyára nyomós okom van rá, s amit teszek, azt semmiképp sem teszem, mint ők mondják, "meggondolatlanul" .

Jean Pons jóhiszeműsége tiszteletreméltó; bizalma megható,* mint minden, ami gyermekes. Mindent elhisz, amit mondanak neki, mint ahogy kezdetben elhittem én is, minden ellenőrzés, kétely, bírálat nélkül.

Azokra a számokra vonatkozólag, amiket közöl (vagy amiket Alessandri és Grenier közöl), például egy gyár termelésével kapcsolatosan, s amiket magam is elképesztőnek tartok, azt javaslom, tűnődjenek el az elvtársak a Pravda 1936. november 12-i számának vallomásán:

"A második negyedévben a jaroszlavi üzemben gyártott gépkocsi-alkatrészek közül 4000 volt selejtes, a harmadik negyedévben pedig 27 270." (A dicsőségesen felnagyított hivatalos statisztikák egyelőre ezeket a számokat adják meg.)

December 14-i számában, a némelyik üzemben gyártott acélról szólva, így ír a Pravda:

"Míg februárban és márciusban 4,6 %-ot kellett kiselejtezni, szeptemberben-októberben 16,2 % volt a selejt."

"Szabotázs" - mondják. A nemrég megrendezett nagy pörök mintegy ezt bizonyítják (és fordítva). De engedjék meg, hogy ebben a selejtben a termelés túlzott és erőszakos fokozásának árát lássuk.

A tervek persze nagyszerűek, ám úgy tűnik, hogy a "munkakultúra" jelenlegi szintjén csak rettenetes áron lehet fokozni a termelékenységet.

Az izsevszki gyár termékeinek selejtje az április-augusztus közti időszakban 416 000 rubelre rúgott, s egyedül novemberben 176 000 rubelre emelkedett.

A tehergépkocsi-balesetek azért oly gyakoriak, mert a sofőrök túl vannak terhelve, de azért is, mert a gépkocsik minősége rossz; 9992 1936-ban megvizsgált gépkocsi

* Legalábbis amikor nem kacagtatja meg az embert. Azt írja például: A fogadóteremben... egy Minerva-, egy Jupiter-, egy Diana-szobrot látok. A munkások csak egyetlen módosítást végeztek: melléjük helyezték Lenin bronzszobrát. Minerva és Lenin egymásmellé helyezése először érthetetlennek tetszik. Pedig saját szemünkkel láttuk. Ami is azt. bizonyítja, hogy a kommunizmus az emberi történelem korszakainak természetes, logikus és szükségszerű beteljesülése, a legmagasztosabb és legtestvéribb kultúra örököse." (Journées soviétigues, 66. o.)

közül 1958-at találtak hibásnak. Egy szállítási vállalatnál 24 gépkocsiból 23-at nem lehetett munkába állítani; egy másiknál 52-ből 44-et. (Pravda, 1936. augusztus 8.)

A noginszki üzemnek kellett volna legyártania az 1935re tervezett ötvenmillió hanglemez tetemes részét, 4 000 000 darabot, de csak 1 999 200 darab készült el; ebből 309 800 volt a selejt. (Pravda, 1936. november 18.) 1936 első negyedévében a termelés a tervezettnek 49 ,89 %-a volt, a másodikban 32,8 %, a harmadik negyedévben mindössze 26 %.

A termelés tehát fokozatosan csökken, a selejt viszont növekszik:

1. negyedév 156 200 selejtes termék,
2. negyedév 259 400 selejtes termék,
3. negyedév 614 000 selejtes termék.

A negyedik negyedévről még nincsenek teljes adatok, de még rosszabb eredmény várható, hiszen egyedül októberben 607 600 a selejtes termékek száma! Számítsák ki, mennyi lehet egy-egy használható termék "önköltségi ára".

A moszkvai diákoknak gyártott kétmillió irkából, amelyeket A munka hőse üzem állított elő, 9990 használhatatlan. (Izvesztyija, 1936. november 4.) Rosztovban nyolcmillió füzetet kellett a szemétbe hajítani. (Pravda, 1936. december 12.)

150 székből, amit egy bútor-artyel (szövetkezet) állított elő, 46 eltörik, amint ráül a vásárló. 2345 székből 1300 használhatatlan. (Pravda, 1936. szeptember 23.) Hasonló a selejt aránya a sebészeti műszereknél. Burdenka professzor, a híres szovjet sebész, főként a bonyolult műtéteknél használatos műszerek minőségét panaszolja; a sebvarrótűk műtét közben elgörbülnek vagy eltörnek (Pravda, 1936. november 15.) stb.

Ezeknek az adatoknak óvatosságra kellene inteniök a lelkesedőket. A propaganda azonban fütyül a számokra.

Hadd jegyezzük meg azonban, hogy a késések és selejtes gyártmányok miatt sok a panasz, sőt olykor fegyelmi

eljárásokat is indítanak, amelyeknek szigorú büntetés a végük; az újságok, ha leleplezik őket, ezt javító szándékkal teszik.

Az önbírálat, amely elméleti és elvi kérdésekben olyannyira fogyatékos, nagy erővel folyik, ha az elfogadott terv teljesítéséről van szó; az Izvesztyija 1936. július 3-i számából értesülünk arról, hogy Moszkva némelyik kerületében 65 000 lakosra egyetlen gyógyszertár jut, más kerületekben pedig csupán 79 000 lakosra jut egy, s az egész városban mindössze 102 patika működik.

Az Izvesztyija 1937. január 15-i számában a következőket olvashatjuk:

"Az abortuszellenes törvény óta Moszkvában egy hónap alatt mintegy 10 000 csecsemő születik, ami is 65 %-os növekedés a törvény előtti időhöz képest. A szülések számának növekedése ellenére a szülőotthoni ágyak száma csak 13 %-kal nőtt."

A csecsemőotthonok és bölcsődék jó része nagyszerű intézmény. Mindazonáltal sir Walter Citrine (28) becslése szerint* csak minden nyolcadik gyerek kerül csecsemőotthonba, illetve bölcsődébe..." Az új tervek szerint, ha ugyan ezek maradéktalanul megvalósulnak, a szám megkettőződik, tehát minden negyedik gyereknek lesz helye. Ez sem elégséges, de kétségtelen a fejlődés. Viszont: attól tartok, hogy a munkások lakásviszonyai romlani fognak. Az új építkezési tervek messze elmaradnak az igényektől, figyelembe véve a népszaporulatot. Ahol most hárman laknak egy szobában, félő, hogy rövidesen négyen vagy öten fognak lakni. Tegyük hozzá, hogy a legtöbb új

*... The should be 2.000.000 places if every child had been acommondated. There were, howewer... only one child in eight of those eligible (who) was accommodated. What will be the position in 1937, when the number of workers is expected to be 28.000.000? Again, taking the town cherches only, there will be accommodation for 700.000 children, whereas there should be accommodation for 2.800.000 if all are to be catered for. So that there will be room for one child in every four, assuming that the plan is carried out to the full. (Sir Walter Citrine: I search for truth in U.R.S.S., 296. o.)

munkásházat oly sietve, vagy inkább oly hanyagul és olyan silány anyagokból húzták föl, hogy előreláthatólag hamarosan lakhatatlanok lesznek.

Sir Walter Citrine-t mindenekelőtt a rossz lakásviszonyok keserítették el. Baku környékén a hivatalos kísérő elterelő kísérletei ellenére meglátogatta az olajbányászok lakásait: "Noha sok nyomorúságos szállást láttam az országban, írja, itt különösen siralmas odúkban jártam... Ocsmány volt minden." Kísérője hiába igyekezett meggyőzni arról, hogy ezt a "cárizmus maradványá"-nak kell tekintenie. "Ma, tiltakozik Citrine, az olajkutak nem a milliomosok birtokában vannak... Tizennyolc évvel a forradalom után eltűrik, hogy munkásaik ilyen odúkban éljenek! ... Nem szörnyűséges-e elgondolni, hogy tizennyolc évig száz- és százezer munkást hagytak ezekben a slumokban tengődni?"

Mi lett az orosz forradalomból? című füzetében Yvon (29) más példákkal szolgál ennek a siralmas nyomorúságnak bizonyítására, majd ezt írja: "A lakáshiány oka az, hogy a forradalomnak, amikor túl akarta szárnyalni a kapitalizmust, jóval nagyobb gondja volt az óriásgyárak felépítésére és az embereknek a termelés érdekében történő megszervezésére, mint jólétükre. Távolból ez talán nagyszabásúnak és nagyszerűnek látszik... közelről pokolian fájdalmas."

A Visszatérés a Szovjetunióból című könyvemmel kapcsolatos

ellenvetések közül talán egy sem volt annyira jogos, mint az, mely szerint túl nagy jelentőséget látszom tulajdonítani a szellemi kérdéseknek, noha tudomásul kell venni, hogy azok, míg sok más, sürgősebb feladatot meg nem oldanak, háttérbe szorulnak. Ez abból is következik hogy szükségesnek láttam néhány beszéd közlését, melyeknek elmondására odaát rábeszéltek : ezek ellen merült fel az észrevétel. Egy ilyen kis könyvben túlontúl nagy helyet foglaltak el a beszédek, magukra vonták a figyelmet. Emellett: utazásom kezdetén mondtam el őket, amikor még azt hittem (igen, ilyen naiv voltam), hogy a Szovjetunióban komolyan lehet beszélni a kultúráról, őszintén vitatkozhatok róla, s amikor még nem tudtam, hogy a társadalmi kérdések megoldása mennyire elmaradott, mennyire megakadt.

De ha abban, amit mondtam, mindössze egy irodalmár követelődzését akarják látni, mégiscsak tiltakozom!

Amikor a szellem szabadságáról beszéltem, egészen másról volt szó. A tudomány is kompromittálja magát, ha kiszolgál.

Egy híres tudós kénytelen megtagadni elméletét, mert azt nem tartják elég ortodoxnak. A Tudományos Akadémia egyik tagja visszavonja "korábbi tévedései" -t, hogy "a fasizmus fel ne használja őket", mint maga jelenti ki

nyil

vánosan. (Izvesztyija, 1936. december 28.) Kényszerítik, hogy ismerje el jogosnak azokat a támadásokat, amelyeket az Izvesztyija parancsra indított ellene, s amelyek "az ellenforradalmi téboly" ocsmány tüneteit szimatolják kutatásaiban. (Lásd: Függelék, az Orvostudományi Egyetem jelentése.)

Eizensteinnel" félbeszakíttatják munkáját. Be kell vallania "tévedéseit", el kell ismernie, hogy hibázott, s hogy új filmje, melyen két éve dolgozik, és amelyre már kétmillió rubelt költöttek, nem felel meg a tan követelményeinek - tehát jól tették, hogy betiltották.

És az igazságszolgáltatás! Azt gondolják vajon, a legutóbbi moszkvai és novoszibirszki perek hatására megbánom, hogy leírtam azt a mondatot, mely olyannyira felháborítja Önöket: "Kétlem, hogy napjainkban egyetlen országban is, akár Hitler Németországában, ily kevéssé volna szabad a szellem, ennyire megaláznák, terrorizálnák, ennyire szolgaságba süllyesztenék"?

Ezután - mert ellenfeleim nem akarnak egykönnyen kiengedni markukból - az "elért eredmények"-be kapaszkodnak: felszámolták a munkanélküliséget, prostitúciót, a nők egyenjogúak lettek, az ember visszanyerte méltóságát, az egész országban elterjedt az oktatás... De ha közelebbről megvizsgáljuk őket, ezek a nagyszerű eredmények mind semmivé foszlanak.

Részletesebben itt csak az oktatásra fogok kitérni; a többi kérdéssel bőségesen találkozunk majd a továbbiakban.

Igaz, az utazó a Szovjetunióban sok fiatallal találkozik, aki mohón szomjazik ismeretekre, kultúrára ; mi sem meghatóbb, mint buzgalmuk. Alaposan megcsodáltatták velünk a tanulnivágyók rendelkezésére álló sokféle lehetőséget. Lelkesen helyeseltük a kormány rendeletét, mely 1936 februárjában előírta, hogy "1936-1937-ben teljesen fel kell számolni a sem írni, sem olvasni nem tudó négymillió munkás és a fogyatékosan író-olvasó kétmillió munkás analfabetizmusát". Csakhogy...

"Az analfabetizmus felszámolásáról" már 1923-ban is

szó esett. Ennek az úgymond "történelmi" felszámolásnak
egybe kellett volna esnie az októberi forradalom tizedik
évfordulójával (1927). De Lunacsarszkij (31) már 1924-ben
"katasztrófáról" beszélt: 50 000 elemi iskolát sem
tudtak létesíteni, noha a régi rendszerben a jóval kisebb lakosság
62 000 elemi iskolával rendelkezett.
Mert ha már folyton azt kívánják tőlünk, hogy a jelenlegi
szovjet viszonyokat vessük össze a forradalom előtti
állapotokkal, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a
szenvedő rétegek helyzete sok területen mit sem javult.

De térjünk vissza az oktatás kérdésére.
Lunacsarszkij megállapítja (1924-ben), hogy a falusi
tanítók gyakorta hathónapos késéssel kapják meg fizetésüket,
olykor pedig egyáltalán nem kapják meg. Ez a
fizetés olykor kevesebb, mint havi 10 rubel (!). Igaz, a rubel
akkor még többet ért. De, mondja Krupszkaja (31), Lenin
özvegye: "A kenyér ára felment, s egy tanító 10-12 rubeles
fizetéséért ma kevesebb vásárolható, mint azelőtt 4
rubelért. (Ennyi volt a tanítók fizetése 1923 novemberéig.)
1927-ben, amikorra fel akarták számolni az analfabetizmust,
az írástudatlanság még mindig igen nagy; 1928.
szeptember 29-i számában a Pravda megállapítja, hogy
"az írástudatlanság stabilizálódott".

De történt-e haladás legalább azóta?

Az Izvesztyija 1936. november 16-i számában ezt olvassuk:
"Az új tanév első napjaitól kezdve több iskolából
is a diákok elképesztő írástudatlanságáról érkeznek hírek."

Az új iskolákban a gyenge tanulók aránya különösen
magas, a 75 %-ot is eléri (az Izvesztyija adatai). Egyedül
Moszkva városában 64 000 diákot buktatnak el, Leningrádban
52 000-et, 15 000-en pedig háromszor járják
ugyanazt az osztályt. Bakuban 45 000 orosz tanulóból
20000 bukik meg, 21000 türkmén tanulóból 7000
(Bakinszki Rabocsi, 1937. január 15.). Sok diák megszökik
az iskolából. "Az utóbbi három esztendőben az
Orosz Szocialista Szovjet Köztársaság egyik műszaki iskolájából
a diákok 80 %-a szökött meg. A Kabardino-Balkar-i

pedagógiai intézet hallgatói közül 24 % iskolakerülő,
a csuvacsi intézetben 30 %." Az újság hozzáfűzi:
"A pedagógiai intézmények diákjai között ijesztően magas
az analfabéták száma."

Ezenfelül azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezek a tanintézetek
az Orosz Szocialista Szovjet Köztársaságban a
tankötelezetteknek csak 54 %-át, Fehéroroszországban
42 %-át, Tadzsikisztánban 48 %-át, Azerbajdzsánban 40-60
%-át tudják beiskolázni.

A Pravda 1936. december 26-i számából megtudjuk,
hogy Gorkij körzetében 5000 gyerek egyáltalán nem jár
iskolába. Mi több, az első évben 5984, a második évben
2362, a harmadik évben 3012 diák maradt ki az iskolából.
Aki kitart, kétségkívül éltanuló.

Megakadályozandó az iskolakerülést, egy tanonciskola
igazgatója azt javasolja, hogy a kimaradókat sújtsák személyenként
400 rubel bírsággal! (Pravda Vosztoka, december 23.)

Az újság nem közli, vajon egyszerre kell-e kifizetni a büntetést, de ez nem látszik könnyűnek, minthogy az apák fizetése mindössze 100-150 rubel.

Alig lehet tankönyvhöz jutni. A forgalomban levő tankönyvekben hemzsegnek a hibák. A Pravda 1937. január 11-i száma felháborodva írja, hogy a moszkvai és 1eningrádi tartományi könyvkiadók használhatatlan tankönyveket jelentetnek meg. A Pedagógiai Intézet olyan térképet ad ki, amelyen Írország az Aral-tó mellett terül el, a skót szigetek a Kaszpi-tengerben találhatók, Szaratov a Volga mellékfolyójaként a Fekete-tengerbe ömlik, és így tovább.

Az irkák fedelén szorzótábla, melytől megtudható, hogy

8x3=18;7x6=72;8x6=78;5x9=43 stb. (Pravda, 1936. szeptember 17.)

Így hát teljességgel érthető, hogy a Szovjetunióban a könyvelők folyton számológépük golyóit csattogtatják.

De az írástudatlanság olyannyira magasztalt, híres-nevezetes felszámolása azért is késlekedik, mert a szerencsétlen, teljességgel magukra hagyott tanítók olykor még roppant alacsony fizetésüket sem kapják meg, s megélhetésük

érdekében kénytelenek merőben mással foglalkozni, mint az iskolával. Az Izvesztyija március 1-jei száma a bürokrácia lassúságának (vagy sikkasztásnak) tulajdonítja a fizetések elmaradását; az állam több mint félmillió rubellel tartozik a tanítóknak - egyedül Kujbisev tartományban. Kharkov tartományban ez a tartozás 724 000 rubelre rúg, stb. Ilyen adatok olvastán azon töpreng az ember, hogyan lehetséges, hogy a tanítók egyáltalán élnek még, s mielőtt megtörténne az írástudatlanság felszámolása, nem leszünk-e a pedagógusok felszámolásának szemtanúi? *
Nem szeretném, ha félreértenének: elkeseredetten másolom ide ezeket a rettenetes számokat. Ha ilyen siralmas a helyzet, azon csak szánakozni lehet; tiltakozom azonban, ha az Önök vaksága vagy rosszhiszeműsége csodálatraméltónak igyekszik feltüntetni egyértelműen szánalmas eredményeket.

* A Pravda Vosztoka 1936. december 20-i cikke sajnálattal kénytelen megállapítani, hogy az írástudatlanság felszámolásának terve nem hozta meg a várt sikert. 700 000 teljesen vagy részlegesen analfabéta lakosból csupán 30-40% járt el a tanfolyamra, "minek következtében az egy főre eső költség 800 rubel a tervezett 25 rubel helyett". Abban a városban (Kokand), ahol a vezetők azzal kecsegtették magukat, hogy 1936 végéig teljesen felszámolják az írástudatlanságot, az analfabéták száma májusban 8023 volt, augusztusban 9567, szeptember 15-én 11 014 és október 1-jén 11 645. (Reméljük, hogy a város lakossága a falvakból felköltözők következtében egyre szaporodik, mert ha nem, azt kell hinnünk, hogy aki tudott, az is elfelejtett írni-olvasni.) Taskentben, ebben a nagy városban, 60 000 az analfabéta, de 757 beiratkozottból csak 60 jár tanfolyamra: őket bámulják meg az utazók.

Az Önök gőgös blöffje teszi, hogy bizalmam, csodálatom, lelkesedésem oly fájdalmasan szétfoszlott. Amit a Szovjetunió szemére vetek, az elsősorban nem is az, hogy eredményei nem nagyobbak. (Ki is oktatnak, hogy gyorsabban nem érhettek volna el szebb eredményeket, hiszen el sem tudom képzelni, milyen mélyről indult az ország, s a régi rendszer sok-sok elnyomottja reménytelenül sóvárgott arra a nyomorúságos helyzetre, amelyben ma ezer és ezer munkás tengődik. Egyébként azt hiszem, ez némileg túlzás.) Nem: mindenekelőtt azt vetem a Szovjetunió szemére, hogy félrevezetett bennünket, amikor munkásainak helyzetét irigylésre méltónak tüntette fel. Hazai kommunistáinknak pedig azt vetem a szemükre (ó, nem a félrevezetett elvtársakról beszélek, hanem azokról, akik tudták, mi a helyzet, vagy legalábbis tudniok kellett volna), hogy öntudatlanul vagy tudatosan hazudtak a munkásoknak mégpedig politikából.

A szovjet munkás úgy oda van kötözve gyárához, mint a földműves kolhozához vagy szovhozához, mint Ixion a kerekéhez. Ha bármilyen meggondolásból, például azért, mért azt hiszi, hogy másutt jobb dolga lesz (vagy nem ilyen rossz), munkahelyet akar változtatni, magára vessen! Figyelnek rá, számon tartják, gúzsba van kötve: kockáztatja, hogy sehová sem veszik fel többé. Ha nem költözik más

városba, de kilép a gyárból, elveszti oly nehezen szerzett lakását (amely egyébként nem ingyenes), mert arra csak munkája jogosította fel. Ha munkás, azt tapasztalja, hogy amikor kilép, bérének tetemes részét visszatartják ; ha kolhozparaszt, elveszíti kollektivizált munkájának minden hasznát. Másfelől viszont a munkás nem tagadhatja meg, hogy oda költöztessék, ahová akarják. Nem döntheti szabadon, hogy elköltözzék-e vagy maradjon, ahogyan kívánja, mert ide vagy oda hívja vagy köti a szerelem avagy a barátság. *

Ha nem tagja a pártnak, a párttag elvtársak mindenben megelőzik. Jelentkezni a pártba, kivívni, hogy fölvegyék (ami csöppet sem könnyű, bizonyos ismereteken túl tökéletes hithűséget kíván, valamint azt, hogy hajlékonyan alkalmazkodjék) -, a párttagság az érvényesülés legfontosabb, elengedhetetlen előfeltétele.

Aki egyszer belépett a pártba, csak úgy szabadulhat, ** ha nyomban elveszti állását és az addigi munkájával szerzett előnyöket, egyszersmind számolnia kell a megtorlással, de a többiek gyanakvásával is. Miért lépett ki a pártból, amelyhez oly jó tartozni? Kitől várhatnánk ennyi előnyt! S a párt cserébe csupán annyit kér, hogy helyeselj mindent, és ne a saját fejeddel gondolkodj. Minek gondolkodni (ráadásul a saját fejeddel!), ha egyszer napnál világosabb, hogy minden nagyszerűen megy? Aki a saját fejével gondolkodik, abból nyomban "ellenforradalmár" lesz. Megérett Szibériára. ***

* Az állam, ahogyan feltétel nélkül rendelkezik az anyagi javakkal és a gazdasági folyamattal, diktatórikus módon rendelkezik az emberekkel is. A munkás immár nem adhatja el munkaerejét ott, ahol akarja, ahogyan akarja; nem közlekedhet szabadon a Szovjetunió területén (belső útlevél!) ; a sztrájkjogot megszüntették, s aki megpróbál ellenállni a sztahanovista módszereknek, arra rendkívül szigorú büntetés vár. (Lucien Laurat:(32) Pillantás az orosz gazdaságra; in: L'Homme Reel, 38. sz., 1937. február.)

** Viszont igen gyakori, hogy tisztogatás során kizárnak valakit, majd Szibériába száműzik.

*** Ahogy találóan mondja Yvon: "Ha belépsz a pártba, egyszerre szolgálod a hatalmat, a hazát és önnön érdekeidet." Tökéletes a harmónia - ezentúl ettől függ boldogságod.

Az érvényesülés legjobb módszere a besúgás. Jó viszonyba kerülsz a rendőrséggel, mely rögtön pártfogásába vesz, igaz, fel is használ: mert ha egyszer elkezdted, nincs többé becsület, barátság - mindent meg kell tenned, amire utasítanak. Egyébként egy-kettőre belejön az ember. És a spicli védett helyzetben van.

Ha Franciaországban egy pártlap politikai okokból le akar járatni valakit, annak ellenségét kéri fel a piszkos munkára. A Szovjetunióban legjobb barátjához fordulnak. És ilyenkor nem kérnek: követelnek. Nem lehet jobban kizsigerelni egy embert, mint ha ezt az akciót a megtagadása támasztja alá. Az is lényeges, hogy a barát szakítson azzal, akit el akarnak veszejteni, s hogy ennek tanújelét is adja. (Zinovjev, (33) Kamenyev,(34) Szmirnov (35) ellen tegnapi barátaikat állították csatasorba, Pjatakovot (36) és Radeket (37); fontosnak tartották, hogy megfosszák őket becsületüktől, mielőtt őket is agyonlövik.) Aki nem hajlandó erre az árulásra, erre a gyávaságra, önmagát is elveszejti

barátjával együtt, akit meg akart menteni.

Végül az emberek mindenre és mindenkire gyanakodni kezdenek. Egy gyerek ártatlan szavai is vesztedet okozhatják: az emberek már nem is mernek beszélni előttük. Mindenki megfigyeli felebarátját, önmagát; mindenkit megfigyelnek. Nem engedheted el magad, senkivel sem beszélhetsz őszintén, hacsak nem talán feleségeddel az ágyban - ha ugyan megbízol benne. X. tréfásan azt mondta, hogy ez önmagában is megmagyarázza, miért olyan sok a házasság. A vadházasságban élő férfi vagy nő nem lehetett ilyen nyugodt. Gondolják csak meg: megesett, hogy egy férfit tíz esztendővel korábbi szavaiért ítéltek el! Az egész napi, a mindennapi elviselhetetlen nyomás után óriási a belső kényszer, hogy az ágyban végre kiönthesse a szívét az ember: ez az igény egyre erősebb lett.

Ha ki akarsz védeni egy feljelentést, legcélszerűbb elébe vágnod. Egyébként is börtönnel vagy száműzetéssel büntethető, ha gyanús kijelentést hallottál, s nem jelentetted

nyomban. A besúgás állampolgári erény. Zsenge ifjúkorukban kezdik el gyakorolni, és a gyereket, aki "jelent", megdicsérik.

Ahhoz például, hogy bekerülj a bolsevói kis mintaparadicsomba, nem elegendő megbánnod, hogy gonosztevő voltál: be kell súgnod egykori cinkosaid. A besúgásért osztogatott jutalom szerves része a GPU (38) nyomozási módszereinek.

Kirov (39) meggyilkolása után a rendőrség még szorosabbra húzta a hálót. Ma már lehetetlen volna, hogy fiatal emberek átnyújtsanak egy kérelmet valakinek (ahogyan Emile Verhaerennek nyújtották át folyamodványukat, közvetlenül a háború előtt, mint Vildrae (40) lelkesen és kedvesen elbeszéli), de Gorkij gyönyörű regényének hősnője, az Anya és fia sem folytathatná forradalmi (ha úgy tetszik: ellenforradalmi) tevékenységét: ahol tegnap segítségre, támogatásra, oltalomra, összetartásra számíthatott valaki, ott ma nem talál mást, csak bizalmatlanságot és besúgást.

Az átalakított társadalmi létra minden fokán, a legmagasabbtól le a legalacsonyabbig, mindenütt a legszolgalelkűbb, leggyávább, leggerinctelenebb, leghitványabb emberek kapják a legjobb minősítést. Aki nem hajlítja meg gerincét, azt tönkreteszik vagy deportálják, az egyiket a másik után. Vajon a Vörös Hadsereg katonáit megóvja-e némileg helyzetük? * Reménykedjünk benne: mert ebből a hősies és csodálatos népből, mely olyannyira kiérdemelte szeretetünket, rövidesen nem marad egyéb, mint csupa hóhér, haszonélvező és áldozat.

* Szevasztopolban sok haditengerésszel találkoztam, tisztekkel és egyszerű matrózokkal. A tisztek és a legénység, valamint a legénység egymás közti kapcsolatát oly barátinak, testvérinek, egyszerűnek láttam, hogy meghatódtam rajta. Azt írták a lapok, hogy amikor egy nagy moszkvai étterembe néhány tiszt lépett be, azt láttam, hogy valamennyi vendég föláll és tiszteleg; ez a történet oly képtelen koholmány, hogy nem is tartottam szükségesnek megcáfolni.

136

Vajon meglepő-e, ha az a szerencsétlen, üldözött ember, akivé a szovjet munkás süllyedt, amennyiben már nem tartozik a kiváltságosok közé, ez az éhező, kizsigerelt, meggyötört ember; aki már tiltakozni sem mer, sőt fennhangon panaszkodni sem - meglepő-e, ha újra kitalál egy Istent, és az imában keres menedéket? Ugyan milyen emberi erőhöz fordulhatna?...

Amikor azt olvassuk, hogy tavaly karácsonykor zsúfolva voltak a templomok, nincs miért meglepődnünk: a kisemmizettek szívják ezt az "ópium" -ot.

Nemrég észrevettem, hogy annak a fészkéből kipottyant galambfiókának kalitkájában, amelyet három hónapja itt, Cuverville-ben nevelek, két búzamag, ami eledeléből kihullott a madár kis itatója mellé, kicsírázott; az itatóból a kalitka oldala és alja közti keskeny résbe csordult néhány vízcsöpp elegendő nedvességnek bizonyult, a két búzamag hirtelen (vagyis én vettem észre hirtelen) vékony, halványzöld szuronyt növesztett, mely máris négy-öt centiméter, Ez a jelenség, jóllehet teljességgel természetes, olyannyira bámulatba ejtett, hogy hosszú ideig nem tudtam másra gondolni. Igen, a magokat megszámoljuk,

megmérjük, s e többé-kevésbé gömbölyded, kemény, kényünk-kedvünk szerint gördíthető kis tárgyak engedelmesen pörögnek ide-oda. De íme, az egyik mag nagyhirtelen bizonyítani akarja, hogy mégis csak eleven anyag! Teszi ezt a kalitka rácsai fölé hajló gondozójának elképedésére, akinek eszébe sem jutott, hogy ilyesmi lehetséges volna.

Úgy tetszik, olyik marxista teoretikusból* mintha furcsamód hiányozna az a nedv, mely elősegíti a magok sarjadását. Az érzelmeknek persze nincs mit keresniök itt: nem való a könyörülethez fordulni annak érdekében, amit az igazságnak kell megvalósítania. Szánakozni a nyomoron, könnyekkel öntözni a nyomort annyi, mint biztosítani fennmaradását, noha éppenhogy meg kellene szüntetni.

* Marx és Engels életművét rendkívüli nemeslelkűség mondta tollba - ám legalább annyira az igazság parancsoló igénye is.

(No meg az is fontos, hogy szárazon tartsuk a puskaport, amire a forradalomnak szüksége lesz.)

Az, amit szívnek nevezünk, hadd "haljon el", mondják, hiszen már semmire se jó. Ebből az elméletből némi ridegség következik, s ezt a ridegséget túlontúl könnyen fogadják el, ebből pedig részleges elszegényedés ered az általános jobbulás eredményeképpen (vagy reményében)... De ezek az elmélkedések túl messze vezetnének; abba is hagyom.

" A kifejezést a marxizmus szótárából kölcsönöztem, mint ahogy Lenin tette, amikor ezt írta az Állam és forradalom-ban: "Az állam elhalása igen szerencsés kifejezés, mert egyszerre fejezi ki a folyamat lassúságát és spontaneitását."

138

Fernand Grenier egyetértően idézi a Visszatérés a Szovjetunióból egy mondatát: "Mert ennyit mindenesetre elértek: a Szovjetunióban a tömeget nem lehet többé néhány ember érdekében kizsákmányolni. Ez óriási eredmény." És Grenier a hallgatóság tapsa közepette hozzáfűzi: "Csakugyan, elvtársak, ez óriási eredmény!"

Csakugyan az. Az volt. De most már kezd nem az lenni. Azért térek ki erre, mert alapvető kérdés. Yvon teljes joggal írja: "A kapitalizmus eltűnése nem hozza meg szükségszerűen a munkás felszabadulását." A francia proletárnak meg kell ezt értenie. Vagy, pontosabban: jó volna, ha megértené. Ami a szovjet munkást illeti: kezdi elveszteni azt az illúzióját, mely szerint végre önmagának dolgozik, s ezáltal visszanyeri emberi méltóságát. Igaz, munkáját már nem zsákmányolják ki a részvényvagdosó tőkések, de mégis kizsákmányolják, mégpedig olyan agyafúrt, körmönfont, burkolt módon, hogy nem tudja, kit tegyen felelőssé érte. Az éhbérek teszik lehetővé, hogy némelyek aránytalanul nagy béreket kapjanak. Nem ő élvezi munkája, "többletmunkája" gyümölcsét, hanem a kiváltságosak, az ügyeskedők, a simulékonyak; azzal, amit sovány béréből elvesznek, a havi tízezer rubeles és még magasabb, hatalmas fizetéseket hizlalják meg.

A pontos tájékoztatás érdekében ide másolom Yvon

ékesen szóló táblázatát.* Megbízhatóságát aligha meri bárki is kétségbe vonni. :

....	SZÉLSŐSÉGES BÉREK..	SZOKÁSOS BÉREK :
munkás.........	70-400 rubel	125-200 rubel
kistisztviselő......	80-250 rubel	130-180 rubel
cseléd.........	50-60 rubel, s természetesen szállás és koszt	
közepes képesítésű tisztviselő és technikus............	300-800 rubel	
káder, — szakember, főtisztviselő, némelyik egyetemi tanár, művész, író.........	1500-10 000 rubel, sőt több; az adatok szerint akadnak 20-30 000 rubeles havi jövedelmek. .... is	

Beszédes a nyugdíjasok összehasonlító táblázata is:

munkásnyugdíj: havi 25-80 rubel, minden kiváltság nélkül;

főtisztviselők, magasan képzett szakemberek özvegyeinek nyugdíja: 250-1000 rubel, ezenfelül ingyenes villa vagy lakás, ösztöndíj a gyerekek, nem ritkán az unokák számára is.

Ezután a bérek levonásai következnek (a havi 150 rubelnél alacsonyabb bérek egy része mentesül): 15-21%.
Nem idézhetem itt az egész fejezetet, de Yvon füzetét érdemes az első betűtől az utolsóig elolvasni.

Ötrubeles napibér, gyakran még kevesebb: vessék csak össze a mi béreinkkel, vagy akár a munkanélküli segéllyel. Igaz, a kenyér olcsóbb, mint Franciaországban (1936-ban egy kiló rozskenyér 0,85, egy kiló fehérkenyér 1,70 rubelbe kerül), de a legközönségesebb ruházati cikkek, a

* M. Yvon: Mi lett az orosz forradalomból?

nélkülözhetetlen közszükségleti cikkek ára igen magas. A rubel vásárlóereje valamivel kisebb volt, mint a mi frankunké, mielőtt "összhangba hozták"*. És ne emlegessék a különböző juttatásokat, amelyekben a munkás bére mellett részesül: ezek a kiváltságok többnyire csak a magas fizetésekkel járnak együtt.

Az ember eltűnődik: vajon miért ilyen drágák az ipari termékek, sőt a mezőgazdasági termékek is (tej, vaj, tojás, hús stb.), ha egyszer az állam az eladó? De amíg nem lesz elég áru, amíg a kínálat siralmasan alatta marad a keresletnek, nem olyan nagy baj gyöngíteni az utóbbit. Csak az vehesse meg az árut, aki meg tudja fizetni a magas árakat; a hiány csak a tömeget sújtja.

És megeshet, hogy ez a tömeg nem lelkesedik a rendszerért: nem szabad engedni tehát, hogy kinyissa a száját.**

Jean Pons lelkesen említi, hogy az átlagbérek folyamatosan

emelkednek :***

1934-ben 180 rubel (átlag),
1935-ben 260 rubel (átlag),
1936-ban 360 rubel (átlag).

Kérem, figyeljék meg azonban, hogy az egyszerű munkások alacsony bérei nem változnak, s az átlag növekedése annak tudható be, hogy emelkedik a kiváltságosok száma, s ezeknek jövedelme is nő.

* 1936-ban a havi átlagkeresetből 225 kg rozskenyeret lehet vásárolni. 1914-ben egy átlagmunkás havi keresetéből, 30 rubelből 600 kg kenyeret lehetett venni.

** Ez az oka az iszonyatos újabb represszziónak. Pedig néhány évvel ezelőtt maga Sztálin mondta: "Két lehetőségünk van. Vagy lemondunk az optimizmusról és a bürokratikus módszerekről, s engedjük, hogy a hibáink terhét viselő pártonkívüli munkások és parasztok megbírálјanak bennünket, vagy felhalmozódik az elégedetlenség, s a bírálat felkelés alakjában nyilatkozik meg." (Sztálin beszédét Souvarine (41) idézi Sztálin című könyvében, 350. o.)

*** Friedmann (42) a sztahanovizmust igyekszik a béremelés ügyes módszerének beállítani. Attól tartok, elsősorban olyan módszernek kell tekintenünk, melynek segítségével nagyobb teljesítményt lehet követelni az átlagmunkástól.

Egyébként az átlagkereset nem emelkedik olyan ütemben, mint az általános megélhetési költségek, s amilyen ütemben csökken a rubel vásárlóereje. * Ekkor a paradox jelenség lép fel: az 5 rubeles vagy még alacsonyabb napibér súlyos nyomorba taszítja a munkások jó részét, hogy néhány kiváltságos még hatalmasabb jövedelemhez jut hasson** - és hogy legyen pénz arra az intenzív propagandára, mely el akarja hitetni munkásainkkal, hogy az orosz munkások jól élnek. Bár egy kicsit kevesebbet tudnánk erről: ez lehetővé tenné, hogy egy kicsit jobban éljenek!

* Mint a hivatalos statisztikákból tudjuk, 1923-tól 1925-ig a nehézipari munkások bére 52 %-kal emelkedett; de ugyanebben az időben a hivatalnokok fizetése 94.8%-kal, a kereskedelmi alkalmazottaké 103,3 %-kal nőtt. Egyébként a rubel vásárlóértékének csökkenése következtében ez a béremelés nem vonta magával az életszínvonal emelkedését.

** Arról szó sincs, hogy a munkás munkájának teljes ellenértékét megkapja: ezt sem Marx, sem Engels nem tervezte.

A társadalom egy részének "többletmunkáját", mely a kapitalizmusban lehetővé teszi a társadalom másik, elenyésző részének semmittevését, s magával vonja az így kialakult osztályok kibékíthetetlen ellentétét - ezt a többletmunkát, mondja Marx, nem lehet megszüntetni (amivel Marx arra utal, hogy a munkás nem remélheti, hogy személy szerint egész munkájának ellenértékét élvezheti).

"A többletmunka egy bizonyos részét, mondja, a balesetek elleni biztosításra... stb. kell fordítani." A felsorolás természetesen hiányos. Helyt kell kapnia benne a felhalmozásnak, mely a gépek karbantartása mellett lehetővé teszi "olyan elemek kialakítását, amelyek a további fejlődést segítik elő". Mivel a szomszédos országok nem szocialista volta kényszerítő erő (s ez az "egy országban" győzedelmeskedő szocializmus szükségszerű következménye), toldjuk ezt meg a Vörös Hadsereg fenntartásának költségeivel. Azt hiszem, ezt Marx is helyeselné. Azt azonban szörnyűségesnek tartaná, hogy a társadalom egy részének, a tömegnek többletmunkája a többiek többletjövedelmét tegye lehetővé. Ily módon a kiváltságos osztály kialakulásához vezet az út, semmiképpen sem "a termelő munkára fordított idő egyre nagyobb csökkenéséhez" , (A tőke, XIV. fej.)

Érezni, hogy már nem zsákmányolják ki az embert, óriási dolog. De ráeszmélni, hogy még mindig kizsákmányolják, s nem tudni, hogy ki a kizsákmányoló, nem tudni, ki a felelős nyomorunkért, kit kell vádolnunk!... Attól tartok, igaza van Céline-nek,(43) amikor a panasz elnémulását tartja a legnagyobb szörnyűségnek. Nagy erővel fejezi ki ezt a gondolatot:

"Megint mi vagyunk azok, akik marha jól mulatnak! Az ember nem köteles követelődzni! 'Elnyomottak' vagyunk most is! A Végzet minden rontását ezeknek a piócáknak számlájára írhatjuk: a 'Kizsákmányolókéra', a rákos daganatéra! Aztán úgy teszünk, mint a ringyók: nem láttam semmit, nem hallottam semmit! ... De amikor már rombolni sincs jogunk? Amikor már hörögni sem szabad? Akkor csak igazán elviselhetetlen az élet!..." (Mea culpa).

Ma reggel (1937. február 8.) X. diadalmasan kezembe nyomja a tegnap esti Le Temps-t: o

"A két ötéves terv alatt Ukrajna költségvetése mint hétszeresére növekedett.* Az új költségvetés kiadásainak jó részét szociális És művelődési célokra fordítják,

* Ami nem vonta magával az alacsony bérek emelését. A "felhalmozási alap" mindig az ő rovásukra növekszik.

143

2564 millió rubelt közoktatásra, 1227 millió rubelt közegészségügyre." - Nos, ebben mi kívánnivalót talál?

Kinyitom Louis Fischernek" egyébként a Szovjetunióval rokonszenvező könyvét, s válaszképpen X.-nek ezt olvasom fel a 196. oldalról:

" Az a benyomásom, hogy az uralmon levő proletariátus átadja a terepet konkurenseinek: a most épülő tizenhat szanatórium közül (Kiszlodovszkban, 'a világ legnagyobb fürdőhelyén') csaknem mindet kormányhivatalok építik az Állami Bank, a Nehézipari Népbiztosság, a Posta- és Távíróügyek Népbiztossága, a Pravda stb. Persze ezek a hivatalok is munkásokkal dolgoztatnak, de gyanítom, hogy a tisztviselők könnyebben bejutnak majd a szanatórium szobáiba és fürdőszobáiba, mint a munkások." *

Louis Fischer roppant elnéző, amikor "a szakszervezetek nemtörődömségé"-ről beszél. Ha hihetünk neki, egyedül a szakszervezeteken múlik, hogy "megakadályozzák a kormánytisztviselőket, mérnököket és más kiváltságos helyzetű csoportokat, hogy megkaparintsák a legjobb lakásokat, hogy többet kapjanak a szanatóriumokból, mint amennyi megilleti őket stb." Nem, dehogy is! Ahol a bürokrácia uralkodik, a szakszervezet tehetetlen. Proletárdiktatúra, ugye, azt mondják? Egyre messzebbre távolodnak tőle. Ami ott létrejött, mindinkább "a bürokrácia diktatúrája a proletariátus fölött".**

Mert a proletariátusnak már arra sincs lehetősége, hogy képviselőt válasszon, aki megvédené semmibe vett érdekeit. A nyílt vagy titkos szavazások: tiszta komédia,

* Louis Fischernek a Szovjetunióról írt könyve rendkívül érdekes munka. Igencsak kedvez a Szovjetuniónak ; amikor bírál, halk és tapintatos,

de aki figyelmesen olvassa, mégis rábukkan a kritikára. A kis kaukázusi országokról adott elragadó leírásai alapján feltételezhetjük, hogy a szovjet fa jónéhány ága zölden virágzik még, egészséges. Maga a törzs az, mely rohad.

** A szakszervezetek, akárcsak a szovjetek, a valóságban 1924-ben megszűntek létezni. A munkások sem védelmet, sem segítséget nem várnak ettől a költséges gépezettől, melyet a pártirodáknak szigorúan alárendelt 25 000 tisztviselő tart a kezében. (Souvarine: Sztálin, 347. o.)

cirkusz; minden kinevezést odafönt döntenek el, felülről lefelé hajtanak végre mindent. A népnek csak azokat áll jogában megválasztania, akiket előre kiválasztottak számára. Kijátszották a proletariátust. Megkötözték, megbéklyózták minden tagját, az ellenállás jóformán lehetetlen.

Ó, Sztálin ügyesen irányította, meg ís nyerte a játszmát, amelyhez most az egész világon tapsolnak a kommunisták, mert még mindig azt hiszik, és sokáig azt is fogják hinni, hogy a Szovjetunióban, legalább ott, győzelmet arattak, s ezért ellenségnek, árulónak tartanak mindenkit, aki nem tapsol velük.

A bürokrácia, mely a NEP vége óta jelentősen megerősödött, a szovhozok és kolhozok ügyeibe is beleártja magát. Az 1936. szeptember 16-i Pravda egy felmérés nyomán több mint 14 %-ra becsüli például a gépállomásokon dolgozó teljességgel felesleges személyzetet.*

Némelyek úgy vélik, hogy maga Sztálin is rabszolgája lett a bürokráciának, melyet kezdetben az ügyintézésre létesítettek, amely azonban utóbb uralkodni kezdett. Mi sem nehezebb, mint kibillenteni szinekúrájából a mit sem értő semmittevőket. Ordzsonikidze (45) már 1929-ben elborzadt a "haszontalan emberek légiójá"-tól, akik tudni sem akarnak az igazi szocializmusról, s azon dolgoznak, hogy megakadályozzák eredményeit! "Ha nem tudnak mit kezdeni egy emberrel, ha senkinek sincs szüksége rá, "beteszik egy ellenőrző bizottságba" "mondta. De minél alkalmatlanabb egy ember, annál inkább számíthat Sztálin a konformista hűségére, hiszen előnyös helyzetét egyedül az ő kegyének köszönheti. Mondanunk sem kell, mind lelkes hívei a rendszernek. Ámikor Sztálin javát szolgálják, a magukén dolgoznak.

Abból a három feltételből, amit Lenin elengedhetetlennek tartott annak megakadályozására, hogy a tisztviselőből

* A bürokrácia költségei a háború előtt a nemzeti jövedelem 8,5 %-át emésztették fel, 1927-ben 10%-át. Újabb adatok nem állnak rendelkezésemre.

bürokrata legyen: 1. mindenkori visszahívhatóság és választhatóság; 2. az átlagmunkás jövedelmével azonos jövedelem; 3. az egész lakosság részvétele az ellenőrzésben, oly módon - ezt különösen kiemelte -, hogy egy ideig mindenki tisztviselő legyen, de senkiből se válhassék "bürokrata" - e három feltételből egyik sem teljesült.

Aki a Szovjetunióból tér vissza, Lenin kis könyvét az Állam és forradalom-ról nem olvashatja el úgy, hogy el ne szorulna a torka. Mert a Szovjetunióban ma távolabb vannak a megálmodott kommunista társadalomtól, sőt a szocializmushoz vezető átmeneti szakasztól is, mint amilyen messze tegnap voltak.

Ezt olvassuk továbbá Lenin kis könyvében:

"Kautskynál a dolog így fest: ha megmaradnak a választott tisztviselők, akkor a szocializmusban is megmaradnak a hivatalnokok, megmarad a bürokrácia! Épp ez az, ami nem igaz. Éppen a Kommün példáján mutatta meg Marx, hogy a szocializmusban a tisztviselők megszűnnek 'bürokraták', 'hivatalnokok' lenni, mégpedig abban a mértékben, amilyen mértékben a választás elve mellett bevezetjük azt is, hogy a tisztviselők bármikor elmozdíthatók, emellett fizetésüket a munkás átlagbérére csökkentjük, s a parlamentáris testületeket dolgozó testületekkel helyettesítjük, vagyis olyan testületekkel, amelyek végrehajtó és egyszersmind törvényhozó testületek." *

Az ember eltűnődik, vajon nem vagyunk-e manapság szemtanúi Kautsky visszavágásának, - s vajon melyiküket, Lenint vagy őt börtönözné-e be vagy lövetné agyon Sztálin?

* A munkásforradalom első lépése a proletariátusnak uralkodó osztállyá való alakítása (emelése), a demokrácia meghódítása" "mondta. híres Kiáltvány-ában Marx és Engels. "A demokrácia meghódítása", persze; de nem a demokrácia hódított, hanem a demokráciát hódították meg.

Az új alkotmány több pontja eleve igyekszik válaszolni a bírálatokra, eleve igyekszik kivédeni a támadásokat, mert tisztában van vele, hogy azok jogosak. A vezetők jól tudják, hogy az államgépezet irányítása nincs a nép kezében; hogy a nép, illetve a nép állítólagos vezetői között minden valóságos kapcsolat megszűnt. Csakhogy éppen ezt akarják. Tehát, vélik, annál fontosabb elhitetni, hogy ez a kapcsolat sohasem volt szorosabb, mint most; hogy "a tömegek egyre erőteljesebben fogják ellenőrizni a szovjet szerveket, s a szovjet szervek felelőssége megnő a tömegek iránt", ahogy a l'Humanité március 13-i számában olvashatjuk. A lap így folytatja: "Az új választási rendszer meg fogja szilárdítani a népképviselők és a választó tömegek kapcsolatát". Nagyszerű! Ez olyan csodálatos, hogy a cikk a továbbiakban nem tudja elpalástolni a szándékot: "a választásokat irányítani kell", "bírálni kell a személyek hibás kijelölését, nem kell megvárni, míg a titkos szavazás során megbuknak",

Bámulatraméltó óvatosság, bámulatraméltó elővigyázat! Képzeljük csak el, milyen kínos volna, ha megismételnék az 1934. október 19-i hibát, amikor hagyták, hogy a nép olyanokat válasszon (például a kievi tartományi bizottságba), akiket később mint "a nép ellenségei" -t lepleztek le. Ebből következik, hogy gyorsan, még a választások előtt "meg kell semmisíteni mindent, ami akadályozza a

párt cselekvő magvának fejlődését", A választások csak
ezután lehetnek "szabadok".
Tartok is tőle, hogy a fejére ütnek annak a lapszerkesztőnek
- a lapot óvakodom megnevezni, nem akarok ártani
neki -, aki, bármilyen odaadó híve is a Szovjetuniónak,
Sztálinnak és az új alkotmánynak, dicshimnusza közepette
a következő bátortalan kijelentést kockáztatja meg
(1937. február 27.): "Pontosan attól félünk, hogy a jelenlegi
rendszerben az állami szervek éppenhogy nem olvadnak
össze a dolgozók tömegével, ahogyan ez a szovjet
rendszerben történt; a veszély, épp ellenkezőleg, az elszakadás
tőle.
- Miért?
- Mert igen nagy a távolság az egyik választó és a másik
választó, a választó és képviselője között."
És az óvatlan bíráló emlékeztetni meri olvasóit, hogy "a
legutóbbi statisztikák szerint minden hatvanadik állampolgár
küldött volt valamelyik szovjetben", s hogy "ez a
szovjet, bármelyik lett légyen is, egy köve volt a piramisnak,
s mint ilyen, befolyásolta az ország általános politikáját".
Nos, éppen ez bizonyult zavarónak. Ennek kellett véget
vetni. "Nincs többé folyamatosan működő politikai.
alapsejt".*

Kénytelenek vagyunk egyetérteni sir Walter Citrine
megállapításával: "Meggyőződésem, hogy a Szovjetuniót,
akárcsak a többi diktatúrát, maroknyi ember kormányozza,
S a tömegnek semmi, vagy legalábbis igen kis rész jut"**.
az ország kormányzásában."

Végül mindig a nép fizeti ki a számlát, ha csak közvetetten
is. Ilyen vagy olyan módon, a legszükségesebb élelmiszerek
exportja, a mezőgazdasági cikkek felvásárlási és

* Egyáltalán nem hiszem, hogy a tömeg bölcsebb volna, mint az
egyén - csakhogy itt nem erről van szó. Arról van szó, hogy meg kell engedni
a tömegnek, ha szenved, hogy panaszát hallathassa, s a képviselőnek,
aki továbbítja azt, hogy meghallhassa a panaszt.

** Igen kis rész jut", írja Citrine, de amit 1935-ben mondott,
bízvást megismételheti az új alkotmány életbelépése után, sőt még
határozottabban
mondhatja.

gyasztói ára közti óriási különbség, vagy a különféle közvetlen levonások következtében mindig a munkás vagy paraszti osztály rovására, az ő fogyasztói alapjuk rovására jön létre az egyébként állandóan elégtelen felhalmozási alap. Így volt ez már az első ötéves terv idején is, így van ma is. Amikor a felhalmozási alapot, amellett, hogy elősegítik vele az egész gépezet lendületes működését, gyakorlati, hasznos, emberbaráti célokra fordítják, még megjárja. Feltehető, hogy a kórházakat, üdülőket, művelődési házakat a nép használja, vagy remélhető, hogy az fogja használni. De mit gondoljunk arról, hogy ínség idején ebből a felhalmozási alapból fogják felépíteni a Szovjetek Palotáját (a néhai szovjetek Palotáját), Jean Pons elvtárs nagy örömére? Képzeljék csak el! 415 méter magas épület lesz a palota ("a New-York-iakat, mondja Pons, megüti majd a guta"), a tetején 70-80 méteres, rozsdamentes acélból készült Lenin-szoborral, amelynek egy-egy ujja tíz méter hosszú.* No igen, a munkás legalább tudni fogja, miért éhezik. Sőt, azt gondolhatja magában: ezért megéri. Ha már nincs kenyér, legalább dagadhat a keble. (Akinek a hasa is dagadhat, aligha ő lesz). A legszebb azonban az, hogy - meglátják! - meg is fogják szavaztatni velük ennek a Palotának a felépítését; és egyhangúan fogják megszavazni! Meg fogják kérdezni az orosz népet, mit akar inkább: egy kis életszínvonal-emelkedést, vagy a palotát? és egyetlen ember sem lesz, aki ne azt válaszolná, aki ne érezné, hogy azt kell válaszolnia: előbb a palotát!

"Valahányszor azt látom, hogy új palota épül a fővárosban, látni vélem, hogy egy egész országot kalyibákba telepítenek", írta Jean-Jacgues (Társadalmi szerződés, II, 13.). "Kalyibákba" a szovjet munkásokat? Ha egyszer Sztálin így akarja! Legalább be vannak zárva odúikba.

* Sem ebben a vonatkozásban, sem másban nem merem kétségbevonni Jean Pons adatait. De egy 10 méteres ujj egy 70-80 méteres szobron?... Reméljük legalább, hogy Lenin ülni fog.

Minderről mit sem tudtam, amikor a Szovjetunióban jártam, mint ahogy kongói utazásom idején sem tudtam, hogyan működnek a nagy Engedményes Társaságok. Láttam a szörnyűséges okozatokat itt is, ott is, de okuk még nem volt világos előttem. Értesüléseimet csak azután bővítettem, hogy megírtam könyvemet a Szovjetunióról
Citrine, Trockij, Mercier, (46) Yvon, Victor Serge, (47) Legay, Rudolf és sokan mások újabb adatokkal szolgáltak. Mindaz, amit megtudtam tőlük, s amit addig csak sejtettem, igazolta, megerősítette aggodalmaimat. Legfőbb ideje, hogy a francia kommunista párt hajlandó legyen kinyitni a szemét ; legfőbb ideje, hogy ne hazudjanak neki többé, S ha ez nem történne meg, értsék meg a dolgozók, hogy a kommunisták éppúgy félrevezetik, mint ahogyan őket Moszkva vezeti félre.

Három éven át eleget bifláztam marxista szövegeket, így hát nem voltam egészen elveszett ember a Szovjetunióban. Másrészt egy sor lelkes útirajzot, leírást, apológiát olvastam. Óriási tévedés volt, hogy hittem a dicshimnuszoknak. Igaz, mindazt, ami figyelmeztethetett volna, olyan dühödt hangon mondták... A szeretetnek mindig előbb hiszek, mint a gyűlöletnek. Igen, bíztam, hitelt adtam olvasmányaimnak. Olyannyira, hogy ami aztán visszatetszett a Szovjetunióban, nem is annyira a tökéletlenség volt, inkább az, hogy ilyen gyorsan ismét felbukkannak mindazok a kiváltságok, amelyek elől menekülni akartam, azok a személyes előnyök, amelyeknek megszűnését reméltem. Természetesnek tartottam, hogy tejben-vajban fürösztik a vendéget, hogy mindenütt a legjobbat akarják mutatni neki. De meghökkentett, hogy oly óriási a különbség a legjobb és az átlagos között; hogy a kiváltságok oly nagyok, a mindennapi pedig oly gyönge, vagy egyenesen rossz.

Talán gondolkodásom és protestáns neveltetésem hibája, hogy óvakodom azoktól az eszméktől, amelyek hasznára válnak hirdetőjüknek, a "kényelmes" nézetektől, vagyis azoktól, amelyektől előnyt kovácsol, aki vallja őket.

És azt tapasztalom - de mennyire! -, hogy noha közvetlen megvesztegetésről nem beszélhetünk, a szovjet kormány igen sok kiváltságban részesíti a művészeket és

151

írókat, vagyis mindazokat, akik dicshimnuszt zenghetnek róla; látom azt is, hogy az írónak igen sok előnye származik abból, ha lelkesedik a kormányért meg az alkotmányért (mely egyébként kedvez is neki). És nyomban azt gondolom: légy résen! Attól félek ugyanis, hogy félrevezetnek. A hatalmas honorárium, amit a Szovjetunióban felkínáltak, megrémít. Nem avégett mentem a Szovjetunióba, hogy ott is kiváltságokban legyen részem. De azok a kiváltságok, amelyek ott vártak rám, igencsak feltűnőek.

Miért is ne mondjam ezt meg?

Mint a moszkvai lapokból megtudtam, néhány hónap alatt több, mint 400 000 példányban keltek el a könyveim: ebből kiszámíthatják jogdíjaimat. És a bőkezűen megfizetett cikkek! Ha magasztalást írtam volna a Szovjetunióról és Sztálinról, valóságos vagyonhoz jutottam volna! ..

Ezek a megfontolások nem tartották volna vissza a dicsérettől, de bírálatomat sem fogják meggátolni. Bevallom azonban, hogy mindazoknak roppant kiváltságos helyzete (kiváltságosabb, mint bármelyik más európai országban), akik tollat tartanak kezükben, persze csak ha "jó irányban" írnak, - igen, ez a helyzet nagy szerepet játszott abban, hogy felfigyeljek bizonyos jelenségekre. A Szovjetunió valamennyi munkása és kézművese közül kiemelkedően az irodalmárok a legkiváltságosabbak. Két útitársam (mindkettőjüknek egy-egy könyve volt nyomdában, orosz fordításban) végigjárta a régiségkereskedéseket, ritkaságok közt keresgélt, mert nem tudta, mire költse el azt a többezer rubel előleget, amit felvett, s amit nem vihetett ki az országból. Ami engem illet: alig tudtam elkölteni valamit a hatalmas összegből, mert a Szovjetunióban ingyen kaptam mindent. Igen, mindent: az utazástól kezdve a cigarettáig. Valahányszor elővettem pénztárcámat, hogy

rendezzem a vendéglői vagy szállodai számlát, vagy bármi mást, hogy bélyeget vegyek, újságot, kísérőnk kedves mosolya és parancsoló mozdulata állított meg: "Ne tréfáljon! Ön a mi vendégünk, akárcsak öt társa!"

Igen, utazásom során nem volt miért panaszkodnom, s valamennyi rosszindulatú magyarázat közül, melyeket

avégett találtak. ki, hogy hitelét vegyék bírálatomnak, az a legképtelenebb, amely személyes elégedetlenségnek igyekezett feltüntetni ezt a kritikát. Életemben nem utaztam ilyen fényűző körülmények között. Különvonaton, remek luxus-gépkocsikon utaztunk, a legjobb szállodákban a legjobb szobákat kaptuk, bőséges és ízletes kosztot. És hogy fogadtak! Milyen kedvesen! Milyen előzékenyen! Mindenütt megéljeneztek, bálványoztak, kényeztettek, ünnepeltek. Semmi sem volt elég jó, elég szép, hogy elém tárják. Bárdolatlanság lett volna visszautasítani ezt a szívélyességet, semmiképp sem tehettem; most is csodálatos emléket őrzök róla, hálát érzek érte. Csakhogy a megkülönböztetett juttatások is folyton a kiváltságokra, különbségekre figyelmeztettek abban az országban, ahová azért utaztam, hogy egyenlőséget találjak.

Amikor nagynehezen megszöktem a hivatalos ünneplés, az ellenőrzés elől, olyan szakmunkásokkal beszélgettem, akiknek napi bére mindössze négy-öt rubel volt, majd részt vettem a tiszteletemre adott banketten, amelyről nem maradhattam el - vajon mit kellett volna gondolnom akkor? Csaknem minden nap olyan bankettet rendeztek, ahol már az előételek oly bőségesek voltak, hogy az ember torkig jóllakott, mielőtt a főételekre került sor; két óra hosszat tartott a lakoma, hat fogást szolgáltak fel, vacsora végén mozdulni sem tudtunk. Mibe kerülhetett! Mivel számlát egyszer sem láttam, nem tudom megmondani, de egyik társam becslése szerint, aki jól ismeri az árakat, a likőrökkel és borokkal együtt egy főre alighanem több mint 300 rubel esett. Márpedig hatan voltunk, kísérőnkkel együtt heten, s gyakran ugyanannyi vendéglátó volt, mint vendég, olykor több is.*

* Idemásolok egy oldalt útinaplómból, ahová minden nap feljegyeztem, mi történt.
: "A nyolc órára tervezett vacsora fél kilenckor kezdődik. Negyed tíz, és még be se hozták az összes előételt.
. (Herbart, Dabit, Kolcov meg én fürödni voltunk a kultúrpark uszodájában, így hát farkasétvággyal ülünk asztalhoz.) Egy rakás húsos aprósüteményt falok. Minthogy várnak a szanatóriumban, szeretnék indulni, de fél tíz felé látom, hogy hozzák a levest, zöldséglevest, csirkehússal, majd bejelentik a gombás rákfarkat, halat, különféle sülteket, körítéssel... Fölállok, hogy szobámba menjek,összecsomagoljak, és "néhány sor"-t írjak a Pravdá-nak az aznapi ceremóniáról. Épp idejében érkezem vissza a hatalmas fagylaltbombához. Nemcsak irtózom az efféle bankettektől, de helytelenítem is őket. (Beszélnem kellene erről Kolcovval). Nemcsak képtelenség ez, hanem erkölcstelen is - antiszociális."

Utazásunk alatt voltaképp nem is a kormány vendégei voltunk, hanem a dúsgazdag szovjet írószövetségé. Ha arra gondolok, mennyit költhettek ránk, kételkednem kell benne, vajon rájuk ruházott jogdíjaim aranybányája elégséges ellenérték volt-e.

Nyilvánvaló, hogy a busás előlegtől merőben más eredményt vártak. S azt hiszem, a Pravdá-ban jelzett csalódás egy része abból eredt, hogy nem bizonyultam "rentábilis"-nak.

Biztosíthatom önöket, hogy szovjet "kalandom"-ban van valami tragikus. Lelkesen, meggyőződéstől fűtve utaztam oda, hogy megcsodáljam az új világot -, s hogy elkápráztassanak, azokkal a kiváltságokkal halmoztak el, amelyeket utáltam a régi világban.

- Ön mit sem ért az egészből, mondja egy kiváló marxista. A kommunizmus csak az embernek ember által való kizsákmányolását ellenzi: hányszor ismételjem még? Miután ennek véget vetettek, ön olyan gazdag lehet, mint Alexej Tolsztoj, (49) mint egy nagy operaénekes, ha egyszer munkájával kereste a pénzt. Hogy ennyire megveti és gyűlöli a pénzt, a magántulajdont, ifjúkori keresztény gondolatainak csökevénye, azt hiszem.

- Lehetséges.

- Ismerje el, hogy ezeknek a gondolatoknak semmi közük a marxizmushoz.

- Sajnos, semmi...

Tisztában vagyok vele, és sokszor figyelmeztetnek is rá, hogy bizonyos jellemvonások, rendkívül kedves vonások is, mint az azonnali szívélyesség, a minden hátsógondolat

nélküli nagylelkűség, amely nyomban levett a lábamról, de az eredményeket beárnyaló szembeszökő hibák is az orosz ember félig-meddig keleti vérmérsékletének tudhatók be, nem az új rendszernek; hogy ugyanezekkel, vagy csaknem ugyanezekkel a hibákkal és erényekkel találkoztam volna a cárok idejében. Azt hiszem továbbá, hogy tévedés egyedül az új társadalmi körülményekről az emberi természet alapvető megváltozását várni és remélni. Értsük meg egymást: már az is eredmény, ha az új körülmények lehetővé teszik ezt a változást: ez igen nagy dolog. Csakhogy ezek a körülmények nem fogják maguktól kiváltani az átalakulást. Ezen a téren ugyanis semmi sem történik gépiesen, s ha az egyének belső reformja nem történik meg, azt tapasztaljuk, hogy újjászületik a polgári társadalom, ismét feltűnik a "régi ember", újból kifejlődnek tulajdonságai. .

Amíg az ember el van nyomva, amíg köti a társadalmi igazságtalanságok kényszere, jogunk van reménykedni a benne rejlő, ki nem bontakoztatott erőkben. Pontosan úgy, ahogyan csodát várunk egy gyerektől - akiből aztán középszerű felnőtt lesz. Gyakori ábránd, hogy a nép jobb emberekből áll, mint az emberiség olyannyira kiábrándító többi része. Én azonban azt hiszem, hogy a nép kevésbé van elrontva ugyan, ám a pénz éppúgy elrothasztaná, mint a többieket. És mi történik a Szovjetunióban? Új burzsoázia keletkezik, melyben a mi burzsoáziánk minden hibája fellelhető. Még ki sem evickélt a nyomorból, máris lenézi a nyomorgót. Mohón sóvárog mindazokra a javakra, amelyeket oly sokáig nélkülözött, s tisztában van vele, hogyan kell megszerezni és megőrizni őket. "Vajon ezek az emberek csinálták a forradalmat? Nem; ezek már csak haszonélvezői", írtam Visszatérés a Szovjetunióból című könyvemben. Meglehet, párttagok, de szívükben már semmi sincs a kommunizmusból.

Ami mégis tény: az orosz nép boldognak látszik. Ebben teljességgel egyetértek Vildrac, Jean Pons benyomásaival; s útinaplójukat olvasva magam is egyfajta nosztalgiát éreztem. Én is megírtam ugyanis: nincs még egy ország, ahol maga a nép, a járókelők, akikkel találkozol (legalábbis a fiatalok), annak a gyárnak munkásai, ahová ellátogatsz, üdülőhelyeken, művelődési intézményekben, szórakozó helyeken nyüzsgő tömeg olyan vidámnak látszana, mint a Szovjetunióban. Hogyan egyeztethető össze ez a látszat a rettenetes nyomorral, amelyben - mint már tudjuk - a nép többsége él?
Akik sokhelyütt megfordultak a Szovjetunióban, azt mondják, hogy Vildrac, (40) Pons (26) és én magam is kiábrándultunk volna, ha mást is megnézünk, nemcsak a nagyvárosokat meg a turista-látványosságokat. Azt mondják, hatalmas körzetek vannak, ahol szembeszökő a nyomor. Meg aztán...

Á nyomort rossz szemmel nézik a Szovjetunióban. A nyomor elrejtőzik. Ha megmutatkoznék, bűnösnek mondanák. Nem szánalomban részesülne, segítőkész könyörületben, hanem megvetés sújtaná. Azok mutatkoznak, akiknek jóléte ennek a nyomornak rovására virágzott ki. Bár sok más embert is látni, még éhezőket is, akik vidáman mosolyognak, és akiknek boldogsága, mint

mondtam, "bizalomból, tudatlanságból és reményből" fakad.*

Azért is tűnik vidámnak minden, amit a Szovjetuniót láttunk, mert mindaz, ami nem vidám, gyanús; mert roppant veszélyes szomorúnak lenni, vagy legalábbis kimutatni a szomorúságot. Oroszország nem panaszkodásra való hely; Szibéria már az.

A Szovjetunió népe eléggé szapora ahhoz, hogy ne tűnjön fel az embernyáj megtizedelése. A veszteség már csak azért is tragikus, mert észrevehetetlen. Akik eltűnnek, akiket eltüntetnek, azok a legértékesebbek; talán nem ők hozzák a legnagyobb anyagi hasznot, de ők különböznek a tömegtől, ők térnek el tőle, s a tömeg csak az egyre mélyebbre süllyedő középszerűségben tudja megteremteni a maga egységét, egyformaságát.

Amit "ellenzék"-nek neveznek a Szovjetunióban, nem más, mint a szabad bírálat, a gondolatszabadság. Sztálin nem tűr mást, csak egyetértést; ellenfelének tekint mindenkit, aki nem lelkesedik. Gyakran megtörténik, hogy előbb-utóbb magáévá tesz egy-egy javasolt reformot; de ha egyszer elfogadott egy gondolatot, annak érdekében, hogy még jobban a magáévá tehesse, először is eltünteti azt, akinek fejében megszületett. Sztálinnak így van mindig igaza. Ilyen módon rövidesen eljön az idő, amikor csakis olyan emberek veszik majd körül, akik sohasem fogják azt mondani, hogy nincs igaza, mert sohasem lesz

* Szólnunk kell azonban az orosz nép bámulatos életerejéről is. "Egy macska életereje rejlik bennem", mondja Dosztojevszkij, maga is megdöbbenve azon, hogy elképzelhetetlen megpróbáltatásokon esett át, s ha azok meggyötörték is, a szenvedés nem törte meg. Mindenen győz az életszeretet - igaz, olykor a közönynek vagy apátiának köszönhetően, de többnyire, jóval gyakrabban, a belső gazdagságnak, derűnek, lelkesültségnek, a meg nem magyarázott, megmagyarázhatatlan öröm felragyogó sugarainak hála; mindegy, mikor, hogyan, hol... Azt kellett volna mondanom: páratlan képesség, hajlam él bennük a boldogságra. Mindenek ellenére. Ezért oly reprezentatív írójuk Dosztojevszkij. Ezzel a tulajdonságával, ezzel is hat rám oly erősen, oly testvérien, s általa így hat rám az egész orosz nép. Bizonyos, hogy nincs még egy nép, amely ilyen nagylelkűen vállalta volna ezt a tragikus kísérletet.

egyetlen gondolatuk sem. A zsarnokságnak ez a sajátossága: nem értékes emberekkel veszi körül magát, hanem szolgákkal.

Bármilyen ügyben kerül is egy munkás bármilyen bíróság elé, s bármennyire neki van igaza, jaj az ügyvédnek, aki védi, ha egyszer a vezetőség el akarja ítéltetni.

És ezer meg ezer deportált... akik nem tudták, nem akarták olyan mélyen meghajlítani gerincüket, mint kellett volna.

Nekem nincs szükségem rá, hogy azt gondoljam, mint a minap M.: "Az ördögbe is! hiszen ez bármikor velem is megtörténhet, .." Enélkül is látom, hallom, érzem magam körül az áldozatokat. Ma éjjel megbéklyózott kiáltásukra riadtam fel; ezeket a sorokat az ő némaságuk mondja tollba. A vértanúkra gondolva írtam azokat a szavakat, amelyek ellen Önök tiltakoznak, s mert azoknak néma hálája,

akikhez könyvem talán eljut, jobban érdekel, mint a Pravda szitka vagy dicsérete.

Az ő érdekükben senki sem emeli fel szavát. A jobboldali újságok legfeljebb arra használják fel őket, hogy támadják a rendszert, amelyet gyűlölnek; aki szívükön viselik az igazság és szabadság eszméjét, akik Thälmannért (50) harcolnak, a Barbusse-ök, a Romain Rolland-ok, hallgattak, hallgatnak ; s körülöttük: a megvakított proletariátus hatalmas tömege.

De ha felháborodom, Ön megmagyarázza nekem (méghozzá Marx nevében), hogy ezek a valóságos, kétségbevonhatatlan bajok (nemcsak a deportálásokról beszélek, hanem a munkások nyomoráról is, az éhbérekről és a csillagászati bérekről, a visszahódított kiváltságokról, az osztályok alattomos visszaállításáról, a szovjetek eltűnéséről, mindannak folyamatos elenyészéséről, amit 1917 kivívott) -, tudós szavakkal megmagyarázza tehát, hogy ezek a bajok szükségesek, hogy Ön, a dialektikus érvekben (és álokoskodásokban) járatos értelmiségi elfogadja őket, mint átmeneti nehézségeket, amelyek majdan kétségkívül nagy eredményekhez vezetnek. Ön, aki értelmes

kommunista, hajlandó megismerni ezt a bajt, de úgy véli, hogy azok elől, akik nem lévén olyan értelmesek, mint Ön, netalán felháborodnának rajta, bölcsebb eltitkolni...

Hogy bárki is hasznot húzzon írásaimból, nem tudom megakadályozni, s ha meg is tudnám, nem akarnám. De avégett írni bármit is, hogy valaki politikai pecsenyéjét süsse meg rajta - azt már nem: ez mások dolga. Új, kommunista barátaimat már kapcsolatunk kezdetén figyelmeztettem: megbízható újonc, engedelmes rekruta nem leszek soha.

A kommunizmushoz csatlakozó "értelmiségiek"-et a Párt "ingatag elemek"-nek kell tekintse, akiket felhasználhat ugyan, de mindig gyanakodnia kell rájuk, olvastam valahol. Milyen igaz szavak! Mondtam is, hajtogattam is valaha Vaillant-Couturier-nek,"! ám ő nem akarta elhinni, hogy így van.

Nincs párt, amely meg tudná akadályozni, hogy pártatlan legyek, amely meggátolhatná, hogy akár a Párttal szemben is az igazság mellé álljak. Amint hazugsággal találkozom, rosszul érzem magam: az én szerepem az, hogy leleplezzem a hazugságot. Igazságra törekszem; ahogy a Párt elpártol tőle, nyomban elpártolok én is a Párttól.

Tisztában vagyok vele (eleget mondogatták is nekem), hogy marxista szempontból nincs Igazság, legalábbis nincs elvont igazság; de ezúttal éppen hogy viszonylagos igazságról van szó: azt igyekeznek meghamisítani. Azt hiszem, ha ilyen komoly kérdések forognak kockán, az, aki másokat meg akar téveszteni, önmagát téveszti meg. Mert éppen azokat vezeti félre, akiket állítólag szolgálni akar: a népet. Rosszul szolgálja a népet, aki megvakítja.

A jelenségeket olyannak kell látni, amilyenek, és nem olyannak, amilyennek látni szeretnénk őket:

A Szovjetunió nem az, aminek reméltük, aminek ígérte magát, aminek most is látszani akar: valamennyi reményünket meghazudtolta. Ha nem nyugszunk bele, hogy

reményeink szétfoszoljanak, másfelé kell fordítanunk őket.

Rólad azonban nem fordítjuk el tekintetünket, dicsőséges és szenvedő Oroszország. Egykor példaképünk voltál most, sajnos, azt mutattad meg, milyen zátonyokra is futhat a forradalom.

Függelék

ÚTITÁRSAIM

1.

Minthogy attól tartottam, hogy egyedül nem tudok eleget tenni feladatomnak, öt társat vettem magam mellé, de azért is döntöttem így, mert szerettem volna, hogy ők is részesüljenek ennek az utazásnak kivételes előnyeiben, örömeiben. Valamennyien eleve el voltak bűvölve, lelkesedtek, rajongtak, akárcsak én; őket is meghódította a Szovjetunió és az ígért jövő, hívei voltak a rendszernek; másfelől igen sokban különböztek tőlem, már csak koruk következtében is (mind jóval fiatalabbak nálam), de vérmérsékletük, neveltetésük, hazai környezetük okán is; különböztek, persze, egymástól is; ennek ellenére remekül megértettük egymást. Igen, azt gondoltuk, ahhoz, hogy világosan lássunk és tisztán halljunk, hat pár szem és hat pár fül sem elegendő, mint ahogy ahhoz sem, hogy egybevessük szükségképpen erősen eltérő benyomásainkat.

Tudják, kik voltak útitársaim: Jef Last, Schiffrin, Eugéne Dabit, Pierre Herbart, Louis Guilloux.

Ketten közülük jó ideje párttagok, rendkívül odaadó, tevékeny párttagok. Jef Last negyedszer járt a Szovjetunióban; Pierre Herbart több mint fél éve Moszkvában lakott, a Világirodalom című, négy nyelven megjelenő propaganda folyóiratot szerkesztette, minek köszönhetően a legújabb intrikákat is ismerte, rendkívül tájékozott volt. Herbart ettől eltekintve is roppant élesszemű ember,

kat segített abban, hogy világosabban lássak, vagyis sok mindent tudott, amit magamtól aligha vettem volna észre. Hadd mondjak el egy kis példát:

Pierre Herbart meg én repülővel érkeztünk Párizsból (ahová Herbart három napra visszajött), s így előbb értünk Moszkvába, mint társaink, akiknek tíz nap múlva kellett megérkezniök Leningrádba, szovjet hajón; másnap felkeresett Buharin." Akkor Buharin még rendkívül népszerű ember volt. Amikor utoljára jelent meg nyilvánosan, már nem tudom, milyen gyűlésen, a hallgatóság lelkesen ünnepelte -, bár kegyvesztésének jelei alattomosan megmutatkoztak már, s amikor Pierre Herbart közölni akarta folyóiratában egy kitűnő cikkét, nagy ellenállásba ütközött. Mindezt hasznos lett volna tudnom; én csak később értesültem róla. Buharin egyedül jött, de alig lépett be annak a fényűző lakosztálynak szalonjába, amelyet a Metropol Szállodában kivettek számomra, nyomban egy állítólagos újságíró tolakodott be, s beleszólva beszélgetésünkbe, lehetetlenné tette, hogy társalogjunk. Buharin szinte azonnal fölállt, s amikor kikísértem az előszobába, azt mondta, hogy szeretne még egyszer találkozni velem.

Három nap múlva, Gorkij temetésén, újra találkoztunk, pontosabban: előző nap, amikor a nép órák hosszat vonult el a virágokkal borított, hatalmas ravatal előtt, melyen Gorkij el nem hamvasztott holtteste feküdt. Egy jóval kisebb, szomszédos helyiségben több "káder" ácsorgott, köztük Dimitrov, (53) akit akkor még nem ismertem, ezért odaléptem, hogy üdvözöljem. Buharin ott állt mellette; amikor tovább akartam menni, megragadta karomat, s közelhajolva azt kérdezte:

- Fölkereshetem egy óra múlva a Metropolban? Beszélni szeretnék Önnel.

Pierre Herbart, aki mellettem állt, meghallván Buharin szavait, halkan azt mondta:

- Fogadni mernék, hogy nem tud eljönni.

És csakugyan, Kolcov, aki látta, hogy Buharin hozzám lép, nyomban félrevonta. Nem tudom, mit mondott neki, de moszkvai tartózkodásom alatt nem találkoztam többé Buharinnal.

Herbart figyelmeztetése nélkül mit sem értettem volna
az egészből. Közönynek, hanyagságnak hittem volna,
hogy Buharin nem keresett fel; azt gondoltam volna, hogy
nem fontos számára a találkozás, de hogy nem volt módja
rá, az eszembe sem jutott volna.

Leningrádból, ahová azért utaztam Pierre Herbart-ral,
hogy ott fogadjuk Guilloux-t, Schiffrint, Lastot és Dabit-t,
amikor megérkezik hajójuk, külön vagonban tértünk vissza
Moszkvába. Néhány nap múlva ugyanebben a vagonban
utaztunk Ordzsonikidzébe, majd három kényelmes
gépkocsin a Kaukázuson átvágva Tifliszbe mentünk.
A tervhez képest egynapos késéssel érkeztünk a grúz fővárosba,
így a grúz költőknek, akik roppant kedvesen elénk
jöttek a hegyekben fekvő határállomásig, huszonnégy órát
kellett várakozniok. Megragadom az alkalmat, hogy elmondjam,
mennyire leköteleztek páratlanul előzékeny
fogadtatásukkal, rendkívüli udvariasságukkal, kedvességükkel.
Ha valami csoda folytán kezükbe kerül ez a
könyv, higgyék el, hogy bármit mondtak is nekik, most is
mélységesen hálás vagyok.

2.

Tifliszt, amelyben az első pillanatban csalódtunk, napról
napra egyre jobban megkedveltük. Két hétig időztünk ott.
Innen indultunk négynapos kirándulásra Kahetiába,
amely csodálatosan szép és minden tekintetben érdekes
vidék, ám igencsak megviseli az embert, úgyhogy Schiffrin
és Guilloux, akik nem szoktak hozzá az efféle utazás fáradalmaihoz,
visszaérkezésünkkor kijelentették, hogy eleget láttak és
tapasztaltak, vissza akarnak utazni Franciaországba.

Sajnálattal búcsúztunk el tőlük, mert roppant kellemes
útitársak voltak, de később örültünk, hogy nem kellett elviselniök
a fokozódó hőség miatt egyre gyötrelmesebb fáradalmakat.

Pedig utazásunk második része még sokkal tanulságosabb

165
volt. Minthogy kevésbé ügyeltek, felügyeltek ránk,

közvetlenebb kapcsolatot létesíthettünk a néppel: ezért csak tifliszi tartózkodásunk után nyílt fel igazából a szemünk.

Húsz éve, mondták némelyek, ötven éve, mondták mások, nem volt ilyen hőség. A kánikula mégsem bágyasztott. el bennünket, és semmi sem jósolta meg a gyors lefolyású betegséget, amely három hét múlva sírba vitte Dabit-t; Fontosnak tartom, hogy hangot adjak tiltakozásomnak, felháborodott tiltakozásomnak a betegségével kapcsolatos gyanúsítások ellen. Diagnosztikai tévedés, mondták a kevésbé rosszhiszeműek. Lehetséges azonban, hogy a Szovjetunióban skarlát-nak neveznek több egymáshoz hasonló fertőzést, amit különböző streptococcusok okoznak. Dabit-nak nem voltak hányási rohamai, amelyek, úgy tudom, a voltaképpeni skarlátot jellemzik. Nem sokkal azután, hogy visszaérkeztünk Párizsba, egy orvosi folyóiratban statisztikai táblázatot láttam a különféle betegségekről, s megdöbbentett, milyen sok "skarlát" fordul elő a Szovjetunióban, a többi országhoz képest csakúgy, mint a Szovjetunióban ismeretes többi betegséghez viszonyítva; már csak ezért is feltételezem, hogy a Szovjetunióban ez a megjelölés rugalmasabb és tágabb, mint nálunk. Ezek után hadd jelentsem ki (bár a diagnosztikai tévedést nem zárom ki, amely azonban Párizsban is előfordulhat, magam is két szomorú esetet ismerek, Charles-Louis Philippe (54) és Jacgues Riviére (55) esetét, akiket kezdetben egyszerű influenzával kezeltek, csak késve ismerték fel, hogy tífuszuk van), hadd jelentsem ki tehát, hogy Dabit-t a lehető legalaposabban és leggondosabban kezelte Szevasztopol három legjobb orvosa, valamint Bola elvtársnő, aki ezúttal is nagy odaadásról tett tanúságot.

Tiltakoznom kell továbbá a Dabit jegyzőfüzeteivel kapcsolatos rágalmak ellen is. Ezeket, többi iratával együtt, az én közvetítésemmel elküldték családjának; igaz, előbb egy ideig letétbe helyezték őket. A jegyzetekben egyébként semmi sem volt, amitől a cenzúra megrémülhetett volna. Dabit rendkívül óvatosan viselkedett. Többször is

mondta, hogy velem osztja meg, amit gondol,* mert nem akar olyan vitákba keveredni, amelyek esetleg megzavarnák nyugalmában, munkájában. Utolsó napjaiban kizárólag ez a munka foglalkoztatta, regénye, melyről sokat beszélgettünk, s amit át akart dolgozni, teljesen át akart írni most, hogy világosabban látta, milyennek is képzeli el; azt hiszem, jóformán semmit sem hagyott volna meg az elutazása előtt írt száz oldalból.

* Jef Last és Pierre Herbart, akikkel az utolsó időkben egy szobában lakott, felváltva, s akikkel ezért még gyakrabban és még bizalmasabban beszélhetett, mint velem, jól tudják ezt. Tiltakoztak is, amikor Pierre Scize azzal vádolt meg (a vádat, roppant udvariasan bár, de Friedmann is megismételte), hogy visszaéltem Dabit nevével, neki ajánlva könyvemet: "annak tükrét, amit mellette és vele átéltem, gondoltam".

Részlet Pierre Herbart cikkéből:

"Feleletképpen a Visszatérés a Szovjetunióból Eugéne Dabit-nak szóló ajánlásával kapcsolatos megjegyzésére, szeretném Friedmann tudomására hozni egy beszélgetésünket, melyet Dabit-val folytattam, Szevasztopolban, néhány nappal halála előtt.

Felettébb aggódott, hogy Gide, miután visszatér Franciaországba, megírja-e félelmeit, amelyeket utazásunk során oly gyakran megosztott vele. "De ő meg fogja értetni magát, mondta. Az emberek meg fogják érteni, hogy mint barát beszél."

Bárhogyan gondolkodjunk is az efféle ajánlásokról, senki sem vonhatja kétségbe Gide jogát, sőt kötelességét, hogy barátunk nevét összekapcsolja a Szovjetunióval kapcsolatos megjegyzéseivel."

(Vendredi, 1937. január 29.)

Jef Last levele:
Kedves Friedmann,

megdöbbenve olvastam cikkében a következő sorokat:

"Vajon Dabit nem bírálta volna felül, nem egészítette volna ki - jobban, mint Gide - benyomásairól írt jegyzeteit? (Azt tervezte, hogy meghosszabbítja ott-tartózkodását, azt mondta, később visszatér majd). Vajon nem ébredt volna rá - világosabban, mint Gide -, hogy ezek a benyomások lélektani értékükön túl némileg félrecsúsznak? Vajon vállalta volna ezeknek a benyomásainak (amelyekről maga mondta, amikor találkoztunk a Fekete-tenger partján, hogy hézagosak), vajon vállalta volna e feljegyzések óriási politikai visszhangját, éppen ilyen időkben?

Mindezeket a kérdéseket fel lehet tenni, s ha egyszer fel lehet tenni, nem áll jogomban elhallgatni őket."

Nézetem szerint ez a megállapítás nem pontos.

Dabit-nak, meglepetésünkre, már Tifliszben elment a kedve az utazástól. Többször beszéltem vele, de egyszer sem említette, hogy tovább akar a Szovjetunióban maradni, vagy vissza kívánna térni oda. Épp ellenkezőleg, makacsul ellenezte tervünket, hogy hosszabbítsuk meg utazásunkat, és nézzük meg Kijevet. Rögtön vissza akart térni Moszkvába, onnan pedig repülővel Párizsba. Dabit több ízben mondta, hogy egy kis spanyol faluban akar dolgozni, teljes nyugalomban, hogy befejezze könyvét Grecóról. Sok minden nem tetszett neki a Szovjetunióban, olyan jelenségek, amelyeket mindnyájan sajnálattal figyeltünk meg, de nézeteink ennek ellenére nagymértékben eltértek egymástól. Dabit gyakran említette ezt Gide-nek, s mivel nem volt harcos szellem, Gide-re támaszkodva beszélt. Merem mondani, hogy a könyv, amit Gide megírt, nagyon is az, amit Dabit várt és követelt tőle.

Jef Last

- Ahogy hazaérünk, nekiülök - hajtogatta. Ez a belső igény olyannyira ösztökélte, hogy azt mondta, egyedül is hazautazik, mégpedig azonnal, ha mi, amint szó volt róla visszafelé kiszállunk Odesszában és Kijevben. S Dabit-t, akárcsak engem, akárcsak mindnyájunkat, erősen bántotta egy sor jelenség, annak ellenére, hogy sok más elbűvölt bennünket, mert - akárcsak mi - azt remélte, hogy a Szovjetunióban kizárólag csodálatos dolgokat fog látni. A népből származott, és szívével, agyával egyaránt szorosan kapcsolódott a proletariátus ügyéhez, de csöppet sem volt harcos alkat, jobban hasonlított Sancho Pansához, mint Don Ouijotéhoz; a bölcsesség, amit kialakított magában, montaigne-i bölcsesség volt, s azt mondta, az élethez jobban ragaszkodik, mint bármilyen eszméhez, egyetlen eszme sem ér annyit, hogy feláldozzuk érte életünket. Roppantul aggasztották a spanyolországi események, nyugtalansága abban is megmutatkozott, hogy képtelen volt elviselni, ha bárki egy percig is kételkedett a kormánycsapatok győzelmében. Dabit számára nem volt elég, hogy kívánja ezt a győzelmet és hogy higgyen benne: állandóan szükségét érezte, hogy bizonyosnak tudja. De szenvedélyesen helytelenítette, hogy Jef Last Spanyolországba készül, hogy jelentkezni akar (mint nem sokkal később meg is tette) a nemzetközi brigádba. Szevasztopolban, az utolsó nap előestéjén, melyet együtt töltöttünk, jóllehet mindig nyugodt volt, elragadtatta magát; Jef Last azt mondta ugyanis, hogy inkább haljanak meg a gyerekei, mintsem fasiszta uralom alatt éljenek,

- Szörnyűségeket beszélsz! - üvöltötte Dabit (először hallottam ilyen hangon beszélni), s öklével az asztalra csapott, amelyről még nem szedték le vacsoránkat, : Szörnyűségeket! Nincs jogod mások életét feláldozni egy eszméért; még a saját életedet sincs jogod feláldozni. Az élet mindennél nagyobb érték.

És még sok mindent mondott: hirtelen roppant ékesszólás sodorta magával. Egyébként Jefet is; én csak hallgattam őket, hol az egyiknek, hol a másiknak adtam igaza magamban, aszerint, hogy ki beszélt; pontosabban: Jefet és a szenvedélyt, mely hevítette, jobban csodáltam ugyan, de inkább Dabit-nak adtam igazat, Dabit felháborodott józanságának. S mindenekelőtt azt gondoltam: jó, hogy ilyen és hogy olyan emberek is élnek, jó, hogy ez a kettő kölcsönösen csillapítja egymást. De amikor Dabit-val vitatkozva Jef "gyávaság"-ot emleget, hirtelen közbeszóltam, azt mondtam, hogy ennek a szónak nincs helye közöttünk, s ha gyakran nagy bátorság kell hozzá, hogy valaki harcba induljon, olykor nem kevésbé nagy bátorságra van szükség ahhoz, hogy kijelentse valaki: nem fog harcolni.

Amikor e sorokat írom, hirtelen Giono (56) és Parancsmegtagadás című írása jut eszembe. Dabit nagyon szerette Gionót, s bizonyos tekintetben hasonlított is rá. Mindkettőjükben, s igen magas fokon, megvolt "a cibereleves ízének ismerete" (hogy mit jelent a kifejezés, csak azok fogják megérteni, akikben ugyancsak megvan).* Grúziában sokat emlegettük Gionót, mert azt gondoltuk, hogy ez a vad, buja ország bizonyára tetszene neki, bár azt is, hogy nagyon szenvedne itt, igen, mindenütt szenvedne, ahol elveszőben "a cibereleves ízének ismerete".

* Hazudnak. Mind hazudnak - mondta Tifliszben X., a szovjet vezetőkről beszélve. (Csak Herbart meg én voltunk jelen). - Minden kapcsolatot elvesztettek a valósággal. Teoretikusok, mindnyájan azok, absztrakciókban élnek." Hangja remegett a felindulástól. Aztán egy mondat következett, amelyre akkor nem figyeltem fel, de Herbart később figyelmeztetett rá, mert olyan remeknek találta (az is volt, csakugyan), többször idézte is: "Nem tudják már, milyen a cibereleves íze."

Nem pontos azt mondani, hogy Dabit-nak elment;
kedve az utazástól, de az igaz, hogy kevésbé vett részt benne vagy kevesebbet adott magából, mint mi; egyre jobban begubódzott, olvasott, írt.* A Holt lelket-et olvasta, melyet Mongault fordításában magammal hoztam az útra, s olykor fel is olvasott nekem egy-egy nagyszerű részletet. Főként a poéma második kötetének elején található Négy levél néhány sorát szerette (idézem is őket a Visszatérésben), meg azokat a részeket, amelyeknek olvastán kételkedni kezdünk benne, hogy csakugyan semmit, vagy csaknem semmit sem tettek a cárok idején a népért, ahogyan ma mondják; vagyis semmit, amivel büszkélkedni lehetne.

"Csaknem százötven esztendő telt el, mióta I. Péter cár felnyitotta szemünket, bevezetve bennünket az európai kultúrába, s kezünkbe adta a cselekvés minden eszközét..."

Azóta "a kormányzat szüntelenül cselekszik: törvények, rendeletek, utasítások vastag kötetei tanúskodnak erről, valamint sok-sok fölépített ház, kinyomtatott könyv, különféle, tanügyi, jótékony, emberbaráti alapítvány, nem is szólva azokról az intézményekről, amelyekhez hasonlót a külföldi kormányzatok intézményei között nem találunk."

Ha ez blöff, mint látható, nem mai keletű.

* Mennyire vágyom a magányra és a csöndre!", írta naplójába néhány nappal halála előtt.

RÉSZLETEK EGY ÚTINAPLÓBÓL

A mindig oly roppant nyájas Kolcov ma vallomásos kedvében van. Tisztában vagyok vele, hogy semmit sem fog mondani, amiről nem gondolja, hogy hasznos közölnie velem, ám ezt oly módon teszi, hogy azt érezhessem, megtisztel bizalmával. "Nincs mit titkolnom Ön előtt": ez a dallam, amelyre rázendít:

- Nem is képzeli, milyen különös, új problémákba ütközünk nap mint nap, folyton új és új megoldásokat kell találnunk. Gondolja csak el: a legjobb munkások, a sztahanovisták tömegesen mennek el a gyárakból.

- Mivel magyarázza ezt?

- Ó, pofonegyszerű! Rengeteget keresnek, ha akarnák, akkor se tudnák elkölteni a pénzüket, hiszen a piacon alig van mit venni, egyelőre. Ez a mi számunkra is nagyon komoly kérdés. Így tehát félreteszik a pénzüket, és amikor összegyűlik néhány ezer rubel, csoportosan mulatni mennek a mi Riviéránkra. És mi nem tarthatjuk vissza őket, Minthogy ők a legjobb munkások, tisztában vannak vele, hogy bármikor visszaveszik őket a gyárba. Egy hónap, két hónap múlva vissza is mennek... amikor elfogyott az utolsó fillérük. És a gyár kénytelen újra felfogadni őket: nem tud meglenni nélkülük. .

- Ez csakugyan kínos. És sok az ilyen sztahanovista?

- Több ezer. Ugye, minden munkásnak fizetett szabadság jár. Megfelelő időben engedik el őket, és persze nem

mindenkit egyszerre, hogy le ne álljon a munka. De az élmunkásokkal más a helyzet. Maguk fizetik a nyaralásukat, így aztán akkor mennek el, amikor kedvük szottyan, és mind egyszerre.

Csöndesen nevet. Nem mondom ki, de azt gondolok magamban: ha ilyen nagy volna a baj, nem beszélne róla. Csak azért teszi, hogy bevezesse Sztálin új, nagy ötletét: mert nem döntött-e úgy Sztálin, hogy visszaszerzi a becsületét a női kacérságnak, a cicomáknak, ékszereknek?!? *

- Öltöztessék a feleségüket, elvtársak! Vegyenek ékszereket neki! Költsék rá a pénzüket!

Mostanában sok új üzlet nyílt, és én kevés dolgon csodálkoztam el annyira a Szovjetunióban, mint azon, milyen sok a "manikűrszalon", s hogy mindenfelé (persze főként a divatos fürdőhelyeken) vörös körmű és kifestett nőket; látok.

- Mennyi a havi fizetése? - kérdezi A. elvtársnő az X. hotel "kozmetikai szalon"-jának vezetőjét. .

- Százötven rubel.

- A szállás ingyen van?

- Nem; és a koszt sem. Több mint húsz rubelt fizetek a szobámért.

- Akkor csak százharminc marad. És a koszt?

- Ó, nem úszom meg kétszáz alatt.

- De akkor hogy jön ki a fizetéséből?

Szomorú mosoly a válasz:

- Hát, asszonyom... az ember mindig talál valami megoldást.

Szevasztopolban Jef összebarátkozik egy diákkal, akiben ugyan semmi rendkívüli sincs, de épp azért érdekel, mert szakasztott olyan, mint a többiek. Sok mindent megtud tőle, hogy aztán közölje velünk, miről értesült.

* A Pravda 1936. december 31-i száma kolhozparasztasszonyok leveleit közli a ruházkodásról. "Mi is tudunk elegánsan öltözködni, írják, mert van ízlésünk és mert követjük a divatot. Én például meguntam a harangszoknyát meg a bő blúzokat. De újabb modellt nem kapni, így hát hordjuk őket. Pénzünk van elég."

X. lelkes híve a rendszernek. Csupa bizalom, csupa remény. Mint elsőéves egyetemi hallgató, havi hatvan rubelt kap. Örömmel gondol arra, hogy jövőre már hetven rubelt fog kapni, s a harmadévben nyolcvanat. Beköltözhetne egy diákotthonba, ahol egy vagy két rubelbe kerül az étkezés, de nem akarja magára hagyni öreg édesanyját, aki szakképzetlen szakácsnőként havi kilencven rubelt keres. Egyetlen szobájuk van (tíz rubelt fizetnek érte), s jóformán semmi mást nem esznek, mint fekete kenyeret, azt sem annyit, hogy jóllakhatnának vele (negyven dekát naponta). De ez "teljesen kielégítő koszt", mondja a fiatalember; egyetlen zokszava sincs. Szívesen odavenne egy lányt a szobába, ahol már ketten laknak, anyja rá is beszéli, szeretné, ha megnősülne, ám az új abortusztörvény megrémíti:

- Gondolja csak el, máris olyan nehezen élünk! Ha még egy gyereket is el kell tartanom!... Ó, tudom, mit akar mondani. Csakhogy óvszert nem kapni, vagy csak olyan rossz minőségűt, hogy az ember nem bízhat benne. Meg aztán: a lakásviszonyok is megnehezítik, hogy vigyázzunk.

Végül mégis győz optimizmusa, s vidáman kijelenti, hogy ha úgyis ilyen rosszul táplálkozik, okosabb önmegtartóztatóan élni...

Ha hinni lehet azoknak a szovjet orvosoknak, akikkel beszéltünk, nincs még egy ország, ahol olyan általánosan elterjedt volna az onánia, mint a Szovjetunióban,

Új építkezések terveit vizsgálják. N., az építész, kiteregeti egy lakás tervrajzát.

- Mi ez a helyiség?
- A cselédszoba.
- Cselédszoba?... Hiszen tudja, hogy nálunk már nincsenek cselédek.

És minthogy elméletileg nincsenek többé cselédek, mi sem természetesebb, mint hogy a cselédnek a folyosón, a

konyhában vagy bárhol másutt kell aludnia.

Szégyen volna bevallani, hogy cselédszobát építenek.
És ha mégis vannak cselédek a Szovjetunióban, az az ő bajuk.

Azok a lányok, akik havi ötven rubelért szeretnének elszegődni Moszkvában, csaknem valamennyien szegény falusi lányok: azért jöttek fel a fővárosba, hogy munkát találjanak egy gyárban vagy másutt. Addig pedig elszegődnek cselédnek: ez is egy módja a sorban állásnak. Barátaim, H.-ék szomszédjának cselédlánya terhes; a szomszédék szánalomból fogadták fel. Egy szűk odúban alszik, ki sem tud nyújtózkodni rendesen. Ami pedig/a kosztját illeti...

Könyörgött barátaimnak: - Ne tessék kidobni, ami megmarad.
A szemétládában kotorászik.

Ó, nem, dehogy is állítom, hogy mindenki egyetért a hivatalos állásponttal, hogy a közvélemény teljesen alakítható volna. Vannak nevek, például Jeszenyiné, melyeket csak halkan ejtenek ki az emberek; de azért kiejtik. Úgy kellett volna mondanom: beszélnek róluk, de suttogva. Jeszenyin költészetét alig ismerem, de egy kis történet, amelyet mindjárt elmondok, kedvet csinált olvasásához. Jeszenyin, akárcsak Majakovszkij, öngyilkos lett. Szerelmi tragédia, mondják. Lehet. Öngyilkosságukat azonban magyarázhatjuk mélyebb okkal is.

Egy este, Szocsiban, a kitűnő vacsora után mindenkinek vallomásos kedve támadt. Segített ebben a bor meg a vodka is. Különösen X. ivott sokat, lírai húrokat kezdett pengetni. Kísérőnk nyugtalannak látszott: X. túl sokat fog beszélni, no meg azt mondta, hogy Jeszenyin-verseket fog szavalni... Kísérőnk nyomban közbevágott:

- Tökrészeg vagy. Nem tudod, mit beszélsz. Hallgass...

X., aki részegsége ellenére eszénél volt és uralkodott magán, egy időre elhallgatott, majd éppen hogy rájátszott részegségére, s megkérte kísérőnket, hozzon neki, legyen szíves, egy doboz cigarettát. Amint elment a kísérő, X. egy csodálatos költeményt kezdett szavalni, amely, mint

mondta, szájról szájra terjed, mióta megtagadták tőle az imprimatur-t. Ezt a verset Jeszenyin válaszként írta egy vallásgyalázó cikkre.

- Ha a pópákat támadod, mondja lényegében Jeszenyin, a cikk szerzőjéhez intézve szavait, egyetértünk veled. Akkor is melletted állunk, amikor a mennyországon gúnyolódsz, a poklon, Szűz Márián, a Jóistenen. De amikor Krisztusról beszélsz, jól vigyázz! El ne feledd, hogy Az, aki életét adta az emberekért, nem az evilági hatalmasok pártján állt, hanem a kisemmizettekén, a megalázottakén, a szegényekén; s igazából akkor nyerte el a dicsőséget, amikor "Isten fiá"-nak szólították, de ő azt mondta: nevezzék "az Ember fiá"-nak.

Míg a verset szavalta, nemcsak az ittasság miatt remegett X. hangja; amikor végéhez ért, csupa könny volt az arca. Addig, egész este, sületlenségeket beszéltünk... De nem, nem Is: most, hogy ezt írom, úgy érzem, igazságtalan vagyok X.-szel is, önmagunkkal is. X. lassanként lelkesedést oltott belénk; csodálattal hallgattuk elképesztő kínai kalandjait, hogy több ízben bebörtönözték, de mindig sikerült megszöknie. Nem merném mondani, hogy szép férfi volt, de vonásait vad lendület lelkesítette át; rekedt, egyszersmind meleg hangja, amikor a verset szavalta, hihetetlenül szelíd lett, s ez a szelídség különös ellentétet alkotott előbbi szavainak cinizmusával, nyerseségével. Úgy tűnt, titkolt gyöngédségét tárja föl most előttünk, lelkének felderítetlen tájait, melyek - hirtelen így éreztem - valóságosabbak, mint minden más, s mind a többi, cinizmusa, nyersesége lepel csak, emögé rejti azt, ami legjobb benne. Kíváncsi tekintetem csak egy percig hatolhatott belé: visszaérkezett kísérőnk, s beszélgetésünk úgy folyt tovább, mint annak előtte, hangosan és léhán."

" Megkértem néhány oroszul beszélő barátomat, keressék meg számomra Jeszenyinnek ezt a versét, melyet bizonyára nagyon is pontatlanul idéztem. Sehol sem találták; azt gyanítom, talán törölték az utolsó hivatalos kiadásokból. Utána lehetne nézni, Egyébként azt hallottam, hogy a Szovjetunióban sok Jeszenyinnek tulajdonított apokrif (rejtett) vers kering.

Az az orosz fiatalember, aki már az út elején felkeltette barátnőm, H. elvtársnő érdeklődését és rokonszenvét mint elmondta, csak azután szánta el magát, hogy megszólítsa, miután hét órát ült szemben vele a vonat kemény fapadján.

"Harmincéves ha lehetett, de látszott rajta, hogy az élet alaposan elnyűtte. Milyen barátságosnak kellett lennem, míg elértem, hogy ne csupa kitérő választ adjon kérdéseimre! Volt annyi eszem, hogy megmondjam: külföldi vagyok, nem kell tartania tőlem, senkinek sem fogom jelenteni, amit mond... Vele volt felesége is, meg egy hároméves fiú. Megtudtam, hogy két másik gyerekét X.-ben hagyta, részint takarékosságból, részint mert nem tudja, mi lesz vele Moszkvában.

Az asszony szép lehetett volna, de látszott, hogy csak nemrég épült fel valamilyen betegségből. Legnagyobb meglepetésemre többször is megszoptatta a gyereket, akit pedig már rég el kellett volna választania. Úgy lógott az asszony melle, mint egy üres tömlő, nem tudom, mit szophatott belőle a gyerek, de az egész hosszú út alatt nem kapott mást enni. Szülei még kiéhezettebbnek tűntek. Amikor a férfi végre beszélni kezdett, felesége arcán páni félelem tükröződött. Jobbra-balra nézett, nem hallja-e valamelyik szomszéd. De a fülkében nem ült más, csak egy részeg öregember, aki mélyen aludt, meg egy idióta paraszt-asszony.

- Túl sokat fecseg, mondta a feleség, mintegy mentegetődzve; már sok bajunk volt emiatt.

És a férfi elmondta életük történetét. Kirov meggyilkolásáig jól ment a soruk. Aztán valaki feljelentette, gyanússá vált. Minthogy kitűnő munkás volt, és semmit sem lehetett a szemére vetni, nem dobták ki rögtön a gyárból, ahol dolgozott, de azt tapasztalta, hogy elvtársai, barátai lassacskán elhúzódnak tőle. Mindenki attól félt, hogy ha szóba áll vele, maga is gyanúba keveredik. Végül behívatta a gyárigazgató, s ha nem is bocsátotta el, hiszen ehhez semmi indoka sem volt, az: tanácsolta, keressen másutt munkát. Gyárról gyárra járt, majd városról városra, egyre nagyobb gyanakvással fogadták, üldözött lett, mindenütt

zalmatlanul néztek rá, szóba sem álltak vele, kidobták, nem volt kire, mire támaszkodnia, senkire sem számíthatott; mély nyomorba süllyedt, nem tudott enni adni gyerekeinek.

- Több mint egy éve ez a helyzet, mondta az asszony. Nem bírjuk tovább. Több mint egy éve sehol sem tűrtek meg bennünket két hétnél tovább.

- Ha legalább tudnám, mivel vádolnak, tette hozzá a férfi. Úgy látszik, bemártott valaki. Fogalmam sincs, kicsoda. Azt se tudom, mit mondhatott. Csak annyit tudok, hogy nincs mit a szememre vessenek.

És elmagyarázta, mit határozott. Felmegy Moszkvába, hogy megtudja; mi a vád ellene; ha lehet, tisztázza, vagy éppen hogy elveszejti magát, amikor tiltakozik az alaptalan vád ellen."

Nyolcvan, sőt hatvan kopekért is lehet egy pakli cigarettát kapni: ezt a förtelmes szívnivalót "Proletár"-nak hívják. Az a "papirosz" amit mi szívunk (a külföldiek csak ezt ismerik, az egyiket "Inturiszt"-nak is hívják), öt vagy hat rubelbe kerül; húsz darab van egy dobozban. De drágább cigarettát is árulnak.

Goriban, ahol megálltunk néhány órára, sehol sem láttunk trafikot; Pierre Herbart megkért egy munkást, akivel a folyóparton beszélgetett, vegyen neki egy doboz papiroszt.

- Melyikből?
- Az ötrubelesből,

A munkás vidáman, nevetve mondta:
- Egynapi bérem.

X.-né Moszkva környékén kis körutat tesz egy "felelős" kíséretében (így nevezik a magasabb beosztású tisztviselőket). A felelős roppant barátságos hangon beszél a munkásokkal, akikkel találkoznak: "Szeretném, hogy egyenrangúnak érezzék magukat. Úgy beszélek mindenkivel, mintha a barátom volna, a testvérem; ezért aztán ők meg nyíltan beszélnek velem."

Találkoznak egy kubikossal; mintegy bizonyítandó
amit az előbb mondott, a felelős megszólítja:

- Hogy van, öregem? Elégedett?

Mire a kubikos:

- Megengedi, elvtárs, hogy kérdezzek valamit?
- Hát persze. Azért vagyok, hogy feleljek maguknak
- Maga tanult ember, biztosan tudja, mi az igazság. Mikor
jön el az idő, amikor annyit dolgozunk, amennyit tudunk,
és annyit eszünk, amennyit akarunk?

- És mit felelt a felelős? - kérdezem X.-nétől.
- Ideológiai előadást tartott neki.

Batumiba utazunk, gépkocsin. Útitársaim gyönyörködnek
az utat szegélyező, nemrég ültetett fákban, amelyek
néhány év múlva, mint mondják, beárnyékolják majd
az utat. Miért figyelmeztessem őket, hogy mindegyik fa kiszáradt?
Alighanem rosszkor ültették őket, vagyis olyan
évszakban, amikor nem eredtek meg: feltehetőleg engedelmeskedni
kellett egy föntről érkezett parancsnak, amit
vakon kell teljesíteni, senki sem engedheti meg magának,
hogy bírálja. A természet vesse alá magát az ukáznak, akár
fákról van szó, akár emberekről.

Itt, Szuhumiban rengeteg majmot tenyésztenek, hogy a
Voronov-féle oltások és különféle kísérletek során felhasználják
őket. Szerettem volna megtudni, honnan származnak
a majmok, de a Szovjetunióban éppolyan sokféle
és egymásnak ellentmondó felvilágosításokat kap az ember,
mint a gyarmatokon. A legtöbb ember elködlő,
dagályos magyarázatokban éli ki magát, kiváltképp az a bájos
elvtársnő, akit tolmácsnak és kísérőnek adtak mellénk.
Egyébként soha nem jön zavarba, mindenre van felelete,
mégpedig annál határozottabb, minél kevesebbet tud arról,
amit kérdezünk; fogalma sincs róla, hogy tudatlan,
ezért szavai hallatán ismét meggyőződöm arról, hogy aki
nincs tudatában tudatlanságának, igencsak hajlamos a határozott
megállapításokra. Az efféle ember koponyája talánokkal,
hozzávetőlegességekkel, hamis ismeretekkel
van tele...

178
- Megtudhatnánk, honnan származnak az itt tenyésztett
majmok?

- Természetesen. Mi sem egyszerűbb.

(És megkérdezi azt a férfit, aki körbevezet bennünket.)

- A legtöbb majom már itt született. Igen, majdnem
mind itt született.
- De azt hallottam, hogy ezen a vidéken nem élnek majmok.
Tehát mégiscsak hozni kellett őket valahonnan.
- Természetesen.
- És honnan hozták őket?

Most már nem is fordul senkihez, roppant magabiztosan
rávágja:

- Innen is, onnan is.

Bájos kísérőnk csupa szívélyesség, csupa odaadás. De, mi tagadás, kissé fárasztó, hogy felvilágosításaiban egyetlen dolog bizonyos: az, hogy tévesek.

Visszaérkezés Párizsba

- Hol az ördögben tapasztalta, hogy a magas rangú vezetők ilyen kiváltságosak? - kérdezi a derék C. "aki elkápráztatva érkezett vissza a Szovjetunióból. - Többször találkoztam K.-val: roppant kedves, szerény ember. Jártam a lakásán is, semmi fényűzés, semmi pompa; felesége, akinek bemutatott, elragadó nő, és éppolyan szerény, mint ő.

- Melyik felesége?
- Hogyhogy melyik?
- Vagy igen, a hites felesége... Egyszóval nem tudja, hogy három felesége van. És két lakása, arról nem is szólva, hogy jóformán ingyen nyaral. Meg három gépkocsija ; maga csak a legegyszerűbbet látta, napközben azt használja, bevásárlásra...
- Lehetséges volna?
- Nemcsak lehetséges: így van.
- És a Párt tűri ezt? És Sztálin? ...
- Ne legyen ilyen naiv. Nem tőlük fél Sztálin, hanem attól, aki feddhetetlen, aki sovány.

Dr. A. Denier
La Tour du Pin (Isére)

1936. december 4.
Tisztelt Uram,
történetesen Moszkvában tartózkodtam Gorkij temetésének napján, hallottam az Ön beszédét, s nagyon elkeserített, mert tudtam, hogy őszintén beszél, és attól tartottam, hogy szovjetunióbeli útján az első perctől az utolsóig félrevezették. Most tettem le Visszatérés a Szovjetunióból című könyvét, és föllélegeztem. A magam részéről azért utaztam a Szovjetunióba, hogy tanulmányozzam a biológiai fizika bizonyos kérdéseit, így szabadon érintkezhettem kollégáimmal, hivatalos emberek és tolmácsok segédlete nélkül; bizalmas kapcsolatba kerültem velük - és szenvedtem. Ön kiválóan mondta el, mit látott: a nonkonformistát kirekesztik az életből; valamennyi kartársam vagyis azok, akiknek nem víz, hanem vér folyik az ereiben - magába fojtja mindazt, amit gondol, amit meg akarna írni; állandó kényszer nehezedik rájuk, az szabja meg minden apró cselekedetüket. Szabadon gondolkodó barátaim, ismert orvosok vagy professzorok, kénytelenek két személlyé szakadni; az egyik a külső ember, az, akit a többiek látnak, aki beszél, aki megnyilatkozik ; a másikat mélyen elrejtik, s csak annak tárják fel, akit régóta ismernek, és bizalmasan.

Teljes tisztelettel
A. Denier

RÉSZLETEK AZ ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM JELENTÉSÉBŐL (1936)

Kiből lehet orvos a Szovjetunióban? Azokból a munkásokból, akik munkaidő után az egyetem tanfolyamaira járnak, vagy azokból az egyetemi hallgatókból, akik havi 110 rubel ösztöndíjban részesülve tanulnak. (Tíz, tizenöt hallgató lakik a diákszálló egy-egy szobájában.)

Az ösztöndíjakat a vizsgaeredmény szerint emelik vagy csökkentik. Tanulmányaik elvégzése után vidékre helyezik a fiatal orvosokat, egy felcser vagy ápoló helyére. Jelenleg mintegy 100.000 orvos dolgozik ; mintegy 400.000re volna szükség, azt mondják.

Két évvel ezelőtt 110 rubel volt egy orvos havi fizetése; ez az összeg oly alacsony, hogy az orvosok egy része technikusnak ment, mert így többet keres. Az egyetemre kevesen jelentkeztek, főként lányok. A kormányzat ekkor felismerte, hogy noha az orvos közvetlenül nem járul hozzá a terv teljesítéséhez, az államnak mégis szüksége van rá: fizetésüket 400 rubelre emelték. Később a tanulmányi színvonalat is emelték, amely addig azonos volt a felcserek képzésével,

... Az 1930-ban, 31-ben, 32-ben, 33-ban végzett orvosok ismeretei hiányosak ; kötelesek félévre visszamenni az egyetemre, hogy továbbképezzék magukat.

... Ez a munkaidő kedvezőnek látszik, de amit az imént mondtam, csak elmélet, mert ritka az az orvos, aki csak hat órát dolgozik. Minthogy fizetése általában mindössze 400 rubel, s ez nem elég megélhetéséhez, az orvos két vagy három állást is elvállal, hogy 800-1200 rubelt keressen; figyelembe kell vennünk ugyanis a rubel vásárlóértékét: egy átlagos ruha ára 800 rubel, egy jó cipőé 200-300, 1 kiló kenyéré 1,90, egy méter szöveté 100 rubel; ezenfelül 1936-ig egyhavi bért kötelesek voltak államkölcsönbe fektetni; azért az egyetlen szobáért, ahol az orvos családjával

181

él, s amely egyszerre ebédlő, hálószoba, könyvtárszoba, konyha, havi 50 rubelt fizet. Az a szerencsés, akinek nincs gyereke.
Kollégáink anyagi helyzete siralmas, de az erkölcsi kényszer, mely rájuk nehezedik, még szörnyűbb. Az orvosnak számolnia kell házmesternőjével (aki a GPU -nak dolgozik), nem mondhatja el kórházi munkatársainak, hogy mit gondol, és a jelszó, amely a háború alatt falainkon függött: "Hallgass, óvakodj, ellenséges fülek lesik szavaidat!" a Szovjetunióban igencsak időszerű.

... Egy kitűnő kartársunkat, a Tudományos Akadémia tagját két évre börtönbe zárták; beteg, mondták a külföldieknek. Egy másikat megfosztottak katedrájától és laboratóriumától, mert olyan tudományos véleményt fejtett ki, mely nem áll összhangban a kommunista elmélettel, majd kénytelen volt nyilvános visszavonó levelet írni, mint Galilei, nehogy deportálják. Miért nem sikerült találkoznom azzal a szabadon gondolkodó kartársammal, akit fel akartam keresni, noha otthon volt? Sürgönyömet egy hónappal azután kapta meg, hogy városában jártam; amikor

felkerestem, azt mondták, hogy elutazott, jóllehet otthon volt.

Párizs, 1936. november 29.
Tisztelt Uram,
amikor megpillantottam Szocsiban, attól féltem, hogy félre fogják vezetni Önt, s a pártos szellem - a haladás legfélelmetesebb ellensége - arra készteti, hogy dicshimnuszt zengjen az új államról, a Visszatérés a Szovjetunióból-t azonban nagy örömmel olvastam.

Minthogy jól tudok oroszul, minthogy saját szememmel láttam, saját fülemmel hallottam, amit Ön látott és hallott, teljességgel egyetértek könyvével, s roppant hálás vagyok, hogy el merte mondani, amit elmondott.

Köszönetem szerény jeleképpen engedje meg, hogy elküldjem Önnek a Szovjetunióban írt feljegyzéseimet.

Adja Isten, hogy Franciaország bölcsen és jó egyensúlyérzékkel jelölje ki az új utat, melyen haladni fogunk.

X.

182

Három év alatt háromszor jártam a Szovjetunióban, s nemrég értem haza.

A rendszer, melyet teljesen elárasztott a társadalom salakja és annak brutalitása, az első időkben hagyta, hogy lábbal tiporják a kultúrát, a szellemi fogékonyságot.

Nem egyéb ez, mint a barbár betörések modern változata.

Húsz évvel a forradalom után még mindig vannak 2. és 3. osztályú vasúti kocsik. Egy nemrég épült nagy szovjet hajón az utasok 75 %-a 3. osztályon utazik, 20 %-uk 2. osztályon, 5 %-uk első osztályon. Hasonló a helyzet az élelemmel, a ruházattal, a szállodákkal. Aki meg tudja fizetni, azé a jó hely.

A munkás 5-6 nap alatt 40 órát dolgozik. Évi 5 fizetett ünnepnapja van; a hivatalos adatok szerint évente 400 órával többet dolgozik, mint az a francia munkás, aki heti 40 órát dolgozik. A bérek azonban olyan alacsonyak, hogy folyamatosan másfél-két munkanapot dolgozik egy helyett, vagyis - különböző munkahelyeken - 12-16 órát.

A darabbér jobban el van terjedve, mint valaha. Aki képes rá, többet keres, mint társai, azok pedig irigykednek rá, mert ügyesebb náluk.

Amikor nincs munka, a munkásnak sem munka, sem bér nem jut. Az állam nem érzelgős: ha van munka, dolgoztatja a munkást, akinek gyorsan és jól el kell végeznie, amit rábíztak, ha nincs, nem törődik vele, boldoguljon, ahogy tud, keressen más szakmát, ha nem akar éhen halni.

Mindenütt irigység, kicsinyesség uralkodik, minthogy a lelkiismeretes és értelmes munkás (akit "udarnyik"-nak hívnak) többet keres, mint társai, s fizetett szabadsága két hét helyett egy hónap is lehet.

Az emberi erőfeszítést általában támogatják és jutalmazzák, de a protekciórendszer nem szűnt meg, és gyakran megtörténik, hogy kisebb érdemek, amelyekre a központ nem figyel fel, teljességgel homályban maradnak.

Némelyik ravasz, becsvágyó, agyafúrt, vagy jó családi kapcsolatokkal rendelkező munkásnak rendkívüli kiváltságokra sikerül szert tennie. A havi bérek 150 és 5000

ru

bel között mozognak. Van, aki jóval kevesebbet keres mások jóval többet.

Az a munkás, aki 25 évig kétkezi munkát végzett, 65 éves korában havi 37 rubelre jogosult.

Akinek nem sikerült, aki nem tudott pénzt félretenni, de nem akar gyermekei terhére lenni, tovább dolgozik: ez a többség.

Az ország újjáépítésének korszakában olyan aktivitás alakult ki, amely hasonlít a mi háború utáni helyzetünkhöz, de az aktivitás, kivált Oroszországban, nem jelent szükségképpen jólétet, gazdagságot is.

A munkások mindenütt túlóráznak, minthogy minden árucikk elképesztően drága.

A brigádvezetők és helyetteseik parancsot kapnak, hogy megadott idő alatt végeztessenek el egy bizonyos munkát. Ha munkásaik vagy hivatalnokaik nem tesznek elégséges erőfeszítést, nekik maguknak kell túlórázniok, ha szükséges, akár 18 órát is dolgozniuk kell, minthogy ők felelnek a dolgozók magatartásáért és az eredményért.

Ez a feladat nem mindig könnyű, a központi hatalom és a munkás hanyagsága közé ékelődve olykor igen nehéz a helyzetük.

Három előzetes figyelmeztetés után bárkit azonnali hatállyal elbocsáthatnak, minden előzetes értesítés, végkielégítés nélkül.

Egy gyárban, ahol jártam, felirat figyelmezteti a munkásokat, hogy szeptember 1-jén mindazokat, akik nem gyártják le az előírt mennyiségű munkadarabot, szó nélkül elbocsátják.

Többletmunkájáért a brigádvezető vagy helyettese nem kap többletbért, csak abban reménykedhet, hogy kétszeresére emelik szabadságát, vagy prémiummal fogják ösztönözni. A prémiumot gyakran meg is kapja, de az állam nem köteles rá, a vezetők szeszélyétől függ.

Ha pénzügyi nehézségei támadnak, az állam emeli az adókat; az adót közvetlenül hajtják be, s minthogy levonják a bérből, csalni lehetetlen; máskor kötelező kölcsönkötvényeket bocsátanak ki, ezeket hasonlóképpen hajtják be.

Hogy fedezze az általános költségeket, az állam emeli az árucikkek árát; egy méter közönséges selyem 165 frankba kerül. A nagy lábon élő, újgazdag kereskedőket senki sem meri bepanaszolni.

Augusztus 8-án rendelet jelent meg, mely szerint minden bérből levonnak egy bizonyos összeget a fasizmus ellen harcoló spanyolok megsegítésére. Ehhez az államnak joga van. Senki sem szólhat ellene. Fütyülnek rá, hogy az egyének költségvetésében hiány keletkezik.

Viszonzásképpen az állam iskolákat, gyárakat, kórházakat, csecsemőotthonokat, szanatóriumokat létesít, valamint a munkások egy része által szabadsága idején igénybe vehető üdülőket, amelyek kívülről gyönyörűek ugyan, de ahol a beutaltak közös hálótermekben alszanak. Az állam igen erélyesen, halálbüntetéssel vagy száműzetéssel igyekszik megfékezni a lopásokat és egyéb bűncselekményeket, az erkölcsök jobbítására törekszik, szülésre bátorítja a nőket, az egész országban felszámolja a prostitúciót, mindeddig elképzelhetetlen méretekben kiterjeszti a közoktatást, s ma már az orosz lakosság 80 %-a cipőt vagy papucsot visel, míg a cári Oroszországban a lakosság 80 %-a mezítláb járt.

A sajtószabadság viszont teljesen megszűnt. Bűnügyi rovat, már ami a köztörvényes bűneseteket illeti, egyetlen újságban sincs, de a lapok olykor napokig foglalkoznak egy politikai pörben hozott ítélettel, s teljesen átgyúrják a közvéleményt.

A nagy szovjet emberek, pilóták, tudósok, politikusok legkisebb "nevezetes tette" olykor hetekig olvasható a lapokban. Hipnózis ez, melynek során Sztálin lett az istenük.

Vajon az előnyök, amelyeket a tömeg élvez, elég jelentősek-e ahhoz, hogy feledtessék az 1917-es véres mélyszántást, s a minden téren tapasztalható, szembeszökő, bámulatos erőfeszítés ellenére vajon mi valósult meg igazából az egyenlőségből?

Nincs olyan területe az életnek, ahol ne léptek volna új társadalmi különbségek a régiek helyébe; ezek egyre

általánosabbak és egyre mélyebbek lesznek, oly bizonyosan, ahogyan az egyik hullám váltja a másikat.

Tíz évet sem adok, s valamennyi régi társadalmi különbség ismét megjelenik Oroszországban.

1936. december 2.
Kedves Gide úr,
most fejeztem be a Visszatérés a Szovjetunióból-t. Mióta magam is visszatértem ebből az országból, mégpedig azoknak a benyomásoknak hatására, melyeket a Kirov 1934. decemberi meggyilkolását követő megtorlások tettek rám, mohón rávetem magam minden beszámolóra, mely Szovjetoroszországgal foglalkozik. Most, hogy elolvastam az Ön könyvét, s miután olvastam Victor Serge néhány hete Önhöz intézett és Ignazio Silone (57) Moszkvához intézett levelét, bármennyire elszomorodtam is, örülök. Örülök, mert az Ön könyve ismét megerősítette azt az alapvető meggyőződésemet, mely számomra az élet értelmének lényege: igazság csak egy van. Én, aki régi kommunista pártmunkás vagyok, szovjet tisztviselő, aki több mint három évig a Szovjetunióban dolgoztam, a sajtóban, a propagandagépezetben, a vállalatokat ellenőrző hivatalban, nagy lelki harcok után, életem legélesebb konfliktusai után ugyanazokra a következtetésekre jutottam, mint Ön, aki más országból és más környezetből való; velünk van Serge is, Silone is, az emberiségnek az a része, amely nem hajlandó elfogadni az Ön könyvében leleplezett "konformizmus" -t.

Talán érdekelni fogják a Szovjetunióval foglalkozó írásaim. Mellékelten elküldöm Önnek Die Wiederentdeckung Europas című kis könyvemet, valamint a Der Moskauer Prozess című röpiratot. Megkértem kiadómat, a zürichi Schweitzer Spiegel Verlag-ot, hogy továbbítsák Önhöz nagy könyvemet, az egy esztendővel ezelőtt megjelent Abschied von Sowjetrussland-ot.

Mielőtt zárnám soraimat, engedjen meg egy kérdést, mely szüntelenül foglalkoztat. Könyvének befejezésére gondolok: annak veszélyére, hogy felelőssé tehetik az

ügyet azokért a sajnálatos dolgokért, amik a Szovjetunióban történnek ; igen nagynak tartam ezt a veszélyt; nagynak, mert a szovjet propagandának nincs annyi mersze, mint Ön követeli, vagyis hogy ne játsszék többé a szavakkal, és elismerje, hogy "a forradalmi szellem már nincs divatban". S míg ez nem történik meg, igen sok őszinte forradalmár továbbra is azonosítani fogja a Szovjetuniót és a szocializmust, Sztálint és egy igazságosabb társadalmi rend alapjait. Ez a tévedés, kell-e mondanom, meg fogja bénítani, meg fogja semmisíteni az emberi haladás legjobb erőit. Mit tegyünk, hogy elkerüljük ezt a tragikus következményt?

Nem tudom, hogyan vélekedik a nemrég megrendezett Zinovjev-Kamenyev-pörről, a tömeges kivégzésekről, arról, hogy sok ezer "ellenforradalmár" -t zártak a Jeges-tenger melletti, szibériai, turkesztáni koncentrációs táborokba. Orosz elvtársaik mellett külföldiek is raboskodnak ott, a Schutzbundnak"" azok a tagjai, akik két éve a szebb jövőért harcoltak az ottakringi barikádokon, azok, akik egykor a Péter-Pál-erődnek a Néva szintje alatt fekvő celláiban

sínylődtek. Szovjet börtönbe zárták Zenzi Mühsamot (59) is,
annak a férfinak özvegyét (milyen tragikus és beszédes
egybeesés!), aki Hitler koncentrációs táborában pusztult
el. Nemcsak sok barátom van ott, talán már holtan, talán
még élő holttestként, hanem olyanok is, akiket a szocialisták,
a kommunisták, a haladás különféle csoportjaihoz
tartozó emberek jól ismernek.

A közvélemény, az "emberi lelkiismeret" azonban
mintha végleg elhallgatott volna. Milyen halk visszhangot
keltett a novoszibirszki per, a moszkvai pernek ez a tragikus
megismétlése: hat embert lőttek agyon a kétnapos per
után, amelyen egyetlen idegen tanút sem hallgattak meg, s
az ítélet nevetséges "igazolása" kizárólag a vádlottak "vallomása"
volt!

A halottakat nem lehet feltámasztani. Azt azonban meg
lehet akadályozni, hogy mások is így pusztuljanak el. És
vissza lehet adni az életet azoknak, akik a Fehér-tenger
partvidékén, Szibéria irdatlan tundráin és a GPU pincéiben,
a hírhedett Lubjankában (60) még lélegzenek.

187
Minden erőmmel harcolok értük. Erőm azonban korlátozott.
Szavam nem sok fülhöz jut el. Nem tudja lerombolni
a börtönfalakat.

Önt azonban mindenki ismeri. És azok, akik az emberiség
legnemesebb eszméjének nevében ilyen tragikus
igazságtalanságokat követnek el, az Ön szavait nem mernék
semmibe venni, ha felhívást bocsátana ki.

Ossietzkyt, (61) Hitler áldozatát szabadon bocsátották.
Segítsen, hogy Sztálin áldozatai is kiszabaduljanak!
Engedje meg, hogy megszorítsam a kezét.

A. Rudolf (24)

1936. november 5.
Tisztelt Uram,
hálás megindultsággal olvastam a Vendredi-ben közölt
írásait, ezért bátorkodom írni Önnek. Ön jogot szerzett
azoknak az embereknek hálájára, akiknek szemében a
forradalom mindenekelőtt a társadalmi igazság és valamennyi
ember méltósága. Tisztában vagyok vele, hogy
azoknak az íróknak, akik számukra ismeretlen földre, a
forradalom földjére utaznak, milyen nehéz továbbra is bátorságot
meríteniök ahhoz, hogy meglássák az igazságot, s
ha egyszer meglátták, fennhangon ki is merjék mondani.
De tudom azt is: annak igényét, hogy "azonosak maradjunk
önmagunkkal", csakis a teljes őszinteség elégítheti ki.
Ez az őszinteség, Gide úr, sohasem árthat a munkásság
ügyének; a munkásság ügyének az óvatoskodás és az
ügyeskedés árt.

Újraolvasva sorait azt gondolom, hogy Ön bizonyára
megérti már, mit érezhettek azok az emberek, akik az első
perctől kezdve védelmére keltek az októberi forradalomnak,
akik azonnal felismerték és elismerték jelentőségét,
mert ez a forradalom háborúellenes harcuk folytatása
volt, vagyis azok az emberek, akik mindent megadtak neki,
amit adhattak, és azt tapasztalták (nem néhány hónapja,
hanem Lenin halála óta), hogy megmételyezi a régi világ,
s hogy fennmaradása érdekében talán éppen létjogosultságát

kompromittálja ...

Marcel Martinet (62)
188

Párizs, 1936. november 25.
Arra a kérdésre, hogy célszerű-e, időszerű-e bírálni a Szovjetuniót, azt felelem: igen.

Elemezni kell az oroszok forradalmi kísérletét, ha szükséges, bírálni is kell, mint ahogy maga Lenin kérte a többi ország kommunistáitól. De hová tűnt az az idő? Egy kommunista nem mondhat le a valóság elemzéséről, ha ezt tenné, a marxizmust tagadná meg. A kommunistáknak, éppen azért, mert a munkásmozgalom jövőjét testesítik meg, nem szabad elpalástolniok egy forradalmi kísérlet tévedéseit azzal az ürüggyel, hogy nem kell elcsüggeszteni a proletariátust. Épp ellenkezőleg, feladatuk az, kötelességük az, hogy elemezzék az orosz forradalom útját: kiváltképp Franciaország feladata ez, ahol a munkásosztály politikailag eléggé érett hozzá, hogy megértse, ha tévednek, de azt nem, ha meg akarják téveszteni. Az elemzés be fogja bizonyítani, hogy a Szovjetunióban nem valósult meg a szocializmus, de azt is megmutatja majd, hogy a Szovjetunió forradalmi harcai, eredményei és feltételei értékes felvilágosításokkal szolgálnak, s egyszersmind bátorítják is a proletariátust további küzdelmeiben. Ez a magatartás semmiképp sem hajtja a burzsoázia malmára a vizet, épp ellenkezőleg, megvilágosítja a proletártudatot és erősíti harcának forradalmi jellegét, amikor veszedelmes ábrándokat foszlat szét és megóvja a túlzott derűlátástól.

A kapitalista országok gazdaságához képest a Szovjetunió gazdasága óriási fejlődés, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy kapitalista csírákat tartalmaz: a szabadpiacot és a bérek egyenlőtlenségét, azok minden következményével együtt.
J. Sen

JEGYZETEK

1 N.R.F. - La Nouvelle Revue Francaise, századunk legjelentősebb francia irodalmi folyóirata ; egyik alapítója és főmunkatársa André Gide.

2 Gorkij temetése - Makszim Gorkij 1936. június 18-án halt meg; június 20-án a Vörös téren rendezett gyűlésen Gide gyászbeszédet mondott.

3 amikor Kongóban jártam... - Gide 1925-1926-ban járt Kongóban, élményeit Voyage au Congo (magyarul: Kongói utazás) című könyvében írta meg.

4 Alexis de Tocagueville—- (1805-1859), francia liberális történetíró és államférfi; főművei: De la Démocratie en Amérigue; L Ancien Régime et la Révolution,

5 Mihail Kolcov - 1898-1942), szovjet-orosz író, újságíró, a szovjet írószövetség külügyi osztályának vezetője. Részt vett a spanyol polgárháborúban; 1938-ban letartóztatták, börtönben halt meg. Magyarul is megjelent könyvei: Spanyolországi napló; Világjárás.

6 Jef Last - (1898-1972), holland költő, író, újságíró, Gide fordítója. Főbb munkái: Zuidersee; The Spanish tragedy; Mijn vriend André Gide.

7 Louis Guilloux - (1899-1980), francia regényíró, a populizmus néven ismert irodalmi irányzat jelentős alakja. Fontosabb munkái: La Maison du Peuple;

Sang noir (Fekete vér címmel magyarul is); Le Jeu de Patience; La Confrontation.

8 Pierre Herbart - (1904-1974), francia újságíró, író, Gide barátja, A la recherche d'André Gide címmel könyvet is írt róla. En U.R.5.5., 1936 címmel megírta Gide-del együtt tett szovjet útjának történetét.

9 Jacgues Schiffrin - (1894-1949), orosz származású francia műfordító, könyvkiadó, a Pléiade-sorozat alapítója. A második világháború kitörése után az Amerikai Egyesült Államokba menekült, ott megalapította a Pantheon Books könyvkiadót.

10 Eugéne Dabit-(1898-1936), francia regényíró. Főbb munkái: Hőtel du Nord (magyarul Külvárosi szálloda címmel jelent meg); Petit Louis; Les faux bourgeois; Journal intime. Illyés Gyula tanulmányban emlékszik rá (in: Ingyen lakoma).

11 Giorgio de Chirico - (1888-1978), olasz festő, a "metafizikus iskola" vezéralakja.

12 women for duty... - a nők kötelességre, a fiúk élvezetre, a dinnyék kéjre (valók).

13 keen at work - szorgalmas, munkakedvelő.

14 Spes unica - egyetlen reménység.

15 Nyikolaj Alekszejevics Osztrovszkij - (1904-1936), szovjet-orosz író. 1920-ban a fehérek elleni harcokban súlyosan megsebesült, betegsége egyre jobban elhatalmasodott rajta, megbénult, félig megvakult. Főbb művei (Az acélt megedzik, A vihar szülöttei) magyarul is megjelentek.

16 menschliches, allzumenschtiches - emberi, túlontúl emberi (Nietzsche egyik művének címe).

17 John Addington Symonds - (1840-1893), angol író, irodalomtörténész. Fontosabb munkái: Shakespeare's predecessors in the English drama; Shelley; Renaissance in Italy.

18 Elisée Reclus - (1830-1905), francia földrajztudós. Republikánus, antiklerikális nézetei miatt több ízben szembekerült a hatóságokkal, emigrálni kényszerült.

19 Camille Flammarion - (1842-1925), francia csillagász, radikális gondolkodó.

20 Léo Taxil -(1854-1907), szabadgondolkodó francia újságíró, radikális lapok szerkesztője. 1884-ben nyilvánosan megtért és mozgalmat indított a szabadkőművesek ellen, majd megírta, hogy mindezt misztifikációból tette, gúnyolta a katolikus egyházat. Egy volt szabadkőműves önvallomása című munkája magyarul is megjelent.

21 tradebat autem - (Jézust) pedig kezükbe adta (Máté, XXVII, 26).

22 Au-dessus de la mélée - A dulakodás fölött (1915), Romain Rolland háborúellenes írásainak gyűjteménye.

23 Paul Nizan - (1905-1940), francia író. 1927-ben a francia kommunista párt tagja lett, 1939-ben a szovjet-német megnemtámadási szerződés megkötése miatt szakított a kommunistákkal; összekötő tisztként Dunkergue-nél elesett. Fontosabb munkái: Aden Arabie, Les chiens de garde; Antoine Bioyé; La Conspiration (magyarul: Az összeesküvés).

24 A. Rudolf-(1902-1942), eredeti nevén László Rezső, magyar származású német újságíró, politikai író (álnevei: Lengyel Richard, Paul Samuel stb.). Mint kommunista pártmunkás, éveket töltött a Szovjetunióban, majd - kiábrándulása után - Svájcban a szovjet politikát bíráló munkákat adott ki. Fontosabb könyvei: Abschied von Sowjetrussland; Der Moskauer Prozess; Die Wiederentdeckung Europas.

25 Fernand Grenier - (1901- 1992), francia kommunista politikus, újságíró, "A Szovjetunió Barátai" elnevezésű szervezet főtitkára, több ízben országgyűlési képviselő. Réponse á André Gide címmel füzetet adott ki. Önéletrajza: Ce bonheur-la.

26 Jean Pons - francia tanár, újságíró, történész. Fontosabb munkái: L Éducation publigue en U.R.5.S.; Journées soviétigues.

27 Pierre Alessandri - (1904-1980), nizzai, majd versailles-i tanár, újságíró. 1936-ban élesen támadta Gide-et, de 1937. augusztus 20-i levelében ezt írta neki: "Önnek volt igaza. Azt, hogy őszinte, már az első

pillanatban éreztem, de azt hittem, hogy mélységesen téved. Ma melegen üdvözlöm tisztánlátásáért és bátorságáért."

28 Sir Walter Citrine Mac Lennan - (1887-1983), angol politikus, az angol szakszervezetek főtitkára, a nemzetközi szakszervezeti szövetség elnöke, képviselő, újságíró. Főbb munkái: I search for truth in Russia; In Russia now; Labour and the community; My American diary.

29 M. Yvon - (eredeti nevén: Guiheneuf), francia munkás; tizenegy évig élt és dolgozott a Szovjetunióban, majd hazautazása után kiábrándultan megírta emlékeit. Fontosabb munkái: Ce guest devenue la révolution russe; L'U.R.S.S. telle guelle est (André Gide előszavával).

30 Szergej Mihajlovics Eizenstein-(1898-1948), szovjet rendező. Legismertebb filmjei: Sztrájk; Patyomkin páncélos; Régi és új; Vihar Mexikó fölött; Jégmezők lovagja; Rettegett Iván.

31 Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij - (1875-1933), orosz forradalmár, politikus, kritikus. 1917-1929 között közoktatásügyi, illetve művelődésügyi népbiztos.

Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja - (1869-1939), orosz forradalmár, politikus. Lenin felesége.

32 Lucien Laurat - francia közgazdász, újságíró. Fontosabb művei: L'économie soviétigue; Cing années de crise mondiale; Déchéance de l'Europe; Du Komintern au Kominform.

33 Grigorij Jevszejevics Zinovjev - (1883-1936), orosz forradalmár, politikus, Lenin közeli munkatársa, a Komintern első elnöke (1926-ig). 1934-ben letartóztatták, 10 évi börtönre ítélték, 1936-ban ismét pörbe fogták, halálra ítélték, agyonlőtték.

34 Lev Boriszovics Kamenyev-(1883-1936), orosz forradalmár, politikus, a Népbiztosok Tanácsának alelnöke. 1934-ben letartóztatták, 5 évi börtönre ítélték, 1936-ban egy újabb pörben halálra ítélték, agyonlőtték.

35 Ivan Nyikitovics Szmirnov - (1880-1936), orosz forradalmár, politikus, 1923-1927 között postaügyi népbiztos. 1933-ban letartóztatták, 10 évi munkatáborra ítélték, 1936-ban egy újabb pör során halálra ítélték agyonlőtték.

36 Georgij Leonyidovics Pjatakov - (1890-1937), orosz forradalmár, politikus, közgazdász, a szovjet iparosítás egyik irányítója. 1936-ban letartóztatták, 1937-ben halálra ítélték, kivégezték.

37 Karl Benhardovics Radek - (1885-1939?), lengyel származású szovjet politikus, újságíró, a Komintern egyik vezetője, az Izvesztyija rovatvezetője. 1937-ben összeesküvés vádjával 10 évi szabadságvesztésre ítélték; állítólag 1939-ben a börtönben, más adatok szerint 1941-ben, munkatáborban halt meg.

38 GPU - a szovjet politikai titkosrendőrség.

39 Szergej Mironovics Kirov - (1886-1934), orosz forradalmár, politikus, 1926-től leningrádi párttitkár. Tisztázatlan körülmények között a Szmolnij-palotában agyonlőtték.

40 Charles Vildrac- (1882-1971), francia költő, drámái író, kritikus, az "Abbaye". csoportosulás tagja. Főbb munkái: Livred amour; Les Chants du désespéré; Le paguebot Tenacity; Russie neuve.

41 Boris Souvarine - (1895-1984), orosz származású francia politikus, újságíró. Főbb művei: Ouvriers paysans en U.R.5.5.; Staline; La troisiéme Internatinale.

42 Georges Friedmann - (1902-1977), francia szociológus, közgazdász. Főbb munkái: De la Sainte Russie a la Russie des Soviets; La crise du progrés; Ou va le travail humain; Traité du sociologie du travail.

43 Louis-Ferdinand Céline - (1894-1961), francia regényíró. Jobboldali anarchistaként indult; a második világháború idején együttműködött a német megszállókkal. Fontosabb munkái: Voyage au bout de la nuit (magyarul: Utazás az éjszaka mélyére); Mort a crédi Bagatelles pour un massacre; D'un cháteau l'autre,

44 Louis Fischer - (1896-1970), amerikai újságíró, több

ízben járt a Szovjetunióban. Fontosabb munkái: The Soviets in World Affairs; Men and Politics; The great Challenge; Soviet journey; Lenins Russia; The life and death of Stalin.

45 Grigorij Konsztantyinovics Ordzsonikidze - (1886-1937), grúz származású forradalmár, politikus, a bolsevik párt központi ellenőrző bizottságának elnöke; 1932-től nehézipari népbiztos; öngyilkos lett.

46 Ernest Mercier - francia nagyiparos; Refléxions című könyvében a szovjet ipar helyzetével és lehetőségeivel foglalkozik.

47 Victor Serge - (1890-1947), orosz-francia forradalmár, újságíró, politikai író. Fontosabb munkái: Carnets; De Lénine a Staline; Mémoires d un révolutionnaire.

48 Kléber Legay - francia bányász, kommunista szakszervezeti vezető; hosszabb szovjetunióbeli útján a bányák, bányászok helyzetét tanulmányozta, majd hazaérkezve kiadta kritikus hangú könyvét, az Un mineur francais chez les Russes-t.

49 Alekszej Nyikolajevics Tolsztoj - (1883-1945), orosz író. Az októberi forradalom után Franciaországba emigrált, 1923-ban hazatért. Fontosabb munkái (magyarul mind megjelent): Nyikita gyermekkora; Aelita; Golgota; Nagy Péter.

50 Ernst Thälmann - (1886-1944), német politikus, 1924-től a német kommunista párt főtitkára. 1933 után különböző koncentrációs táborok foglya volt, 1944-ben Buchenwaldban kivégezték.

51 Paul Vaillant-Couturier - (1892-1937), francia kommunista politikus, újságíró, a L.Humanité főszerkesztője.

52 Nyikoláj Ivanovics Buharin-(1883-1938), orosz forradalmár, teoretikus, politikus. 1926-1929 között a Komintern elnöke, 1934-tól az Izvesztyija főszerkesztője; fontos párt és állami funkciók betöltője. 1937ben letartóztatták, 1938-ben halálra ítélték, agyonlőtték.

53 Georgi Dimitrov - (1882-1949), bolgár kommunista

forradalmár, politikus. 1933-ban Németországban letartóztatták, koholt váddal bíróság elé állították, azzal gyanúsították, hogy megszervezte a Reichstag felgyújtását. A nemzetközi tiltakozás hatására 1934-ben szabadult, a Szovjetunióba utazott, ahol a Komintern főtitkára lett (1935-1943), a népfront-politika hirdetője. Bulgária felszabadulása után hazatért; a bolgár kommunista párt főtitkára volt, 1946-tól haláláig miniszterelnök.

54 Charles-Louis Philippe - (1874-1909), francia író. Fontosabb művei: Bubu de Montparnasse; Marie Donadieu (mindkét regény magyarul is megjelent); Croguignole; La Mére et l'Enfant.

55 Jacgues Riviére- (1886-1925), francia író, kritikus, a

La Nouvelle Revue Francaise szerkesztője.
Pierre Scize - (1894-?) francia író, újságíró, történész. Fontosabb munkái: Europe, ma voisine; Georges Clemenceau; L'or du temps; Rencontrés sur la route.

56 Jean Giono - (1895-1970), francia regényíró, meggyőződéses pacifistaként a katonai szolgálat ellen írt cikkeket, könyveket, maga is megtagadta a szolgálatot; a megszállás idején együttműködött a németekkel. 1945 után rövid időre bebörtönözték. Főbb művei: Colline (magyarul: Magasban); Un de Baumugnes (magyarul: Valaki a hegyekből); Regain (Sarjú) Que mai joie demeure (magyarul: Zeng a világ); Le Hussard sur le toit; Le moulin de Pologne; Angelo

57 Ignazio Silone - (1900-1978), olasz író. A szocialista majd a kommunista párt tagja, az utóbbi egyik vezetője; 1930-ban szakított a kommunista mozgalommal, emigrált, csak a fasizmus bukása után tért haza. Magyarul is megjelent regényei: Kenyér és bor; Fontamaria.

58 Schutzbund - osztrák szocialista szervezet, melyet a kormány 1934-ben fegyverrel vert le, oszlatott fel.

59 Erich Mühsam - (1878-1934), háborúellenes, szocialista német költő, drámaíró, publicista. 1933-ban a nemzeti szocialisták koncentrációs táborba hurcolták majd megölték. Özvegyét, Kreszentia Mühsamot, aki a

a Szovjetunióba menekült, 1936-ban "anarchista kijelentései" miatt bebörtönözték.

60 Lubjanka - moszkvai börtön.

61 Carl von Ossietzky - (1889-1938), baloldali, pacifista német író, újságíró, 1926-tól a Die Weltbühne főszerkesztője. 1933-ban letartóztatták, koncentrációs táborba zárták. 1936-ban Nobel-békedíjjal tüntették ki, de a díjat nem vehette át. Egy berlini klinikán halt meg, rendőri felügyelet alatt.

62 Marcel Martinet - (1887-1944), francia szocialista költő, újságíró. Főbb művei: Les temps maudits; Pour la Russie; Culture prolétarienne; Ou va la révolution russe?

André Gide
és a Szovjetunió

André Gide nagy fordulata, vagy ahogyan egy kritikusa nevezte, "megtérése a szocializmushoz", az 1920-as évek végén, a 30-as évek elején nemcsak a francia szellemi életben, világszerte is hatalmas feltűnést keltett. Az író, akinek első munkái a tiszta költészet igézetében fogantak, aki egykor a mallarméi "kockavetés" törvényeit kutatta arisztokratikus-elvont műveiben, majd a minden erkölcsi szabályt elvető egyéniség kibontakozásának tanát kínálta "földi táplálék"-ként ifjú rajongóinak, egyfelől a homoerotikus kapcsolatok jogait követelő írásaival keltve botrányt, másfelől az önmegvalósító acte gratuit (megmagyarázhatatlan cselekedet) dicsőségét zengve, még ha az gyilkosság is, az önmagát "immoralistának" nevező Gide az 1920-as évek második felében olvasói meglepetésére, mi több, önnön meghökkentésére érdeklődni kezdett a társadalmi, sőt politikai kérdések iránt, s most már a közösségben kívánta megvalósítani azt, amit mindig is legjobbnak érzett és tudott magában: célt és irányt váltó, de állandó eszménykeresését.
Mi az oka Gide "megtérésé"-nek? Naplójegyzeteiben ő maga többféle magyarázattal szolgál. Több ízben utal rá, hogy szociális érdeklődése nem politikai fogantatású, hanem merőben erkölcsi, evangéliumi- úgylehet vallásos (protestáns) neveltetésének utóhatásaként,feléledéseként. (Bevallom, engem nem Marx, hanem az Evangélium vezetett el a szocializmushoz" - írja például). Másutt

mintegy ellenpontozva lelkesebb-patetikusabb hitvallásait, azon tűnődik, vajon e kései - Gide ekkor már több mint hatvanéves! - és szenvedélyes érdeklődés a társadalom iránt nem annak következménye-e, talán, mint a Tolsztojé: az alkotóerő kimerülésének? (Hiszen, írja, "régebben szégyenletesnek tartottam volna, hogy mint művész olyan parlagi dolgokra vesztegessem tehetségem, mint a társadalmi kérdések"). Mindez alighanem igaz, de az is kétségtelen, Gide sem tagadja, hogy az új benyomások; tapasztalatok, a történelmi események is hatottak rá. 1925 júliusától 1926 májusáig - megszakításokkal - Kongóban tartózkodik, bejárja az országot, s megdöbbenve, felháborodva észleli a rettenetes állapotokat, a bennszülöttek embertelen sorsát; az élmény már csak azért is fájdalmas, mert a helyzetért a francia gyarmatosítókat kell felelőssé tennie, azt az osztályt, amelyből maga is származik, a francia polgárságot - tehát személyes felelősséget (és szégyent) érez.
A Kongói utazás (1927), majd a Visszatérés a Csád-vidékről(1928) igen nagy visszhangot kelt; Gide elveszti hívei egy részét, ám annál több és lelkesebb új hívet toboroz magának és gondolatainak. Másfelől a nyugat-európai szélsőjobboldali mozgalmak erősödése, mindenekelőtt a német hitlerizmus előretörése, majd győzelme is megriasztja André Gide-et, s nemcsak lelkiismeretét: a kultúraés emberellenes erők, mint felismeri, személyét, művét fenyegetik. Új regényét, A Vatikán titká-t tüntetően a francia kommunista párt napilapjában, a L'Humanité-ben teszi közzé (1933), Malraux-val Berlinbe utazik, hogy tiltakozzék a Dimitrov-pör ellen (de nem sikerül találkoznia Goebbels-szel), tagja lesz a Forradalmi Írók és Művészek Szövetségének, a Szövetség az Igazságért elnevezésű egyesületnek, népgyűléseken szólal fel, kiáltványokat ír

alá, baráti üzenetet küld a szovjet írók első kongresszusának (amelyben többek között azt írja, hogy a szovjet művészek és írók dolga uralomra segíteni a "kommunista individualizmus" -t), hitet tesz a spanyol köztársaság, sőt a Szovjetunió mellett. Talán legnagyobb vetélytársa, Francois Mauriac, nemcsak csodálkozik állásfoglalásain, de nyíltan támadja, gúnyolja is miattuk; talán legjobb barátja,

Roger Martin du Gard óvja leveleiben az egyoldalúságtól, elvakultságtól, a mozgalmi fegyelemtől, attól, hogy lóvá tegye magát, vagy lóvá tegyék mások. Olvasói pedig New Yorktól Budapestig, Párizstól Moszkváig - izgatottan követik minden sorát, minden lépését.

A fordulat okait és jellegét senki sem jellemezte olyan mélyen (és annyi rokonszenvvel), mint a budapesti Gondolat-ban (1935. január) Bálint György, s éppen Gide egyik legezoterikusabb munkájának, a Perszephoné című verses mitológiai melodrámának tükrében. "Gide, írja, még legdionizikusabb (gátlástalan, lerészegedett) korszakaiban sem tudott teljesen felszabadulni
minden etika alól, .. Gondolkodásának és alkotásának központi problémája mindig a szabadság vagy erkölcs nagy kérdése volt. Végsőkig leegyszerűsítve a dolgot: legtöbbször a protestáns és a hedonista küzdött egymással Gide-ben... Egyre élesebbé vált a felismerés, hogy a totális felszabadulás lehetetlen... A teljes felszabadulás megszűnt öncél lenni, úttá, eszközzé vált egy új, magasabb és őszintébb erkölcs felé. Gide a polgári erkölcsi határozott és teljes likvidálása után a kíméletlen, szinte dogmatikus egyéniségkultuszon át jutott el a polgár-fölötti erkölcshöz, a kollektivizmus, az emberi szolidaritás önként vállalt szabad erkölcséhez."

Hosszan idéztük Bálint György pontos szavait, már csak azért is, mert átvezetnek a "megtérés" egy másik lényeges indítékához. A szélsőségesen individualista Gide-ben mindig is élt a közösséggel - patetikusabban szólva: az emberiséggel, az emberrel - való azonosulás vágya, vagy legalábbis a felelősség, a közös munka igénye; ez a rejtőző igény erősödik fel benne, s mi sem természetesebb, mint hogy André Gide, aki - szójátékkal - a családot nemcsak a társadalom legkisebb és legerősebb sejtjének, hanem egyszersmind az egyén börtönzárkájának (cellule) tekinti, aki a vallással, kivált az egyházakkal rég szembefordult, nem a polgári társadalomban és annak formációiban, hanem a szegényekben, a szocializmusban, a munkásmozgalomban, a Szovjetunióban kívánná megtalálni az eszményi közösséget. "Világgá akarom kiáltani - írja -, mennyire rokonszenvezem Oroszországgal. Szeretnék addig élni,

201
míg megláthatom ennek a hatalmas erőfeszítésnek eredményét, azt a sikert, amelyet teljes szívemből kívánok és amelyért munkálkodni óhajtanék. Látni szeretném - folytatja, nem éppen ortodox marxistára, inkább anarchistára való szellemben -, mit nyújthat egy vallás nélküli állam, egy család nélküli társadalom. A vallás és a család a haladás két legnagyobb ellensége."

1936. június 17-én a szovjet írószövetség meghívására a Szovjetunióba utazik ; augusztus 22-én tér haza. Útját, benyomásait, kommentárjait felesleges volna részletesen ismertetnem itt, éppen itt, a Retour de l'U.R.S.S.(1936) és a Retouches a mon retour de l'U.R.S.S. (1937) utószavában: híven beszámol róluk maga. Az első beszámoló, a Visszatérés a Szovjetunióból, különös elegye az elismerésnek, a ma már olykor naivnak tetsző, de történelmileg és lélektanilag egyaránt érthető lelkesedésnek, rajongásnak - és az élesszemű megfigyeléseknek, kritikai észrevételeknek, logikus következtetéseknek. A könyv kettősségét Gide vérmérséklete és helyzete mellett az is magyarázza,

hogy a sztálinizmus előretörésének időszakában jár a Szovjetunióban, így egy időben észleli az októberi forradalom hitét, eszményeit, eredményeit, vívmányait, és az önkény elszabadulását, tobzódását, következményeit a mindennapi életben és a kultúrában. Ezt akkor is meg kell említenünk, ha nem kívánunk kitérni a könyv értékelésére, mint ahogy azt is, hogy Gide kritikáját sajnálatosan igazolták az 1936 utáni események, mindaz, ami az utóbbi években a Szovjetunióban is napfényre került erről a korszakról. És feltétlenül megjegyzendő, hogy Gide szemlélete, bírálata éppenséggel nem "jobboldali", vagy akár "polgári" : legélesebben a forradalom eltorzulását, elakadását, elfajulását ítéli el, legfájdalmasabban a szocialista eszmények megcsúfolása érinti, a kapitalista jelenségek feléledése.

A könyv, egy nagy tekintélyű író őszinte és hiteles beszámolója, órási sikert arat, néhány hónap alatt 150000 példányát kapkodják szét, majd német, angol, horvát, norvég, svéd, cseh, lengyel, román, holland, spanyol, portugál, magyar fordítása is megjelenik -, és nyomban éles

támadások érik. Megbélyegzik a francia kommunisták, általában a szovjetbarát baloldaliak, ki csak azért, mert, úgymond, felületes és személyes, sőt szerzője illetéktelen, általánosításai elsietettek, mások szemére vetik, hogy még ha igaza volna, akkor sem kellett volna kiadnia időszerűtlen könyvét, hiszen az gyöngíti a nemzetközi fasizmus elleni összefogást; és akadnak, nem is kevesen, akik egyenesen árulónak, a kapitalizmus ügynökének nevezik.
Támadja persze a szovjet sajtó is: "Gide egy elaggott író és egy fehérgárdista ötvözete" "írják, "Júdás" ; oroszul megjelent művei eltűnnek a szovjet könyvkereskedésekből és könyvtárakból. Gide ekkor megírja a Retouchest. Most már jobban megnyomja tollát, vitairatában jószerivel csak az árnyoldalakról szól, adatokkal, tanúvallomásokkal támasztja alá bírálatát: a gyanúsító, sértő támadásoknak sikerült elmélyíteniök és bevégezniök azt, amit a szovjet tapasztalatok elindítottak benne - csalódását, kiábrándulását, újabb - ilyen vonatkozásban utolsó - "fordulat"-át. A végső tanulság ugyanis az lesz Gide számára, hogy ha ebben a közösségben, akkor semmilyen közösségben sem találhatja meg eszményeit, el kell fordulnia tehát a társadalmi kérdésektől, ha más meggondolásokból is, mint ifjúkorában. Részt vesz még néhány antifasiszta megmozdulásban - így a spanyol köztársaságpártiak mellett -, de az 1930-as évek végétől már csak naplójának vallja meg, annak is egyre ritkábban -, mit gondol az újabb eseményekről, általában a társadalomról, történelemről, politikáról.

A Visszatérés a Szovjetunióból magyar fogadtatása önálló tanulmányt érdemelne. A könyvet nem sokkal megjelenése után ismerteti a hazai sajtó, kivált a nem kommunista baloldali (legtüzetesebben Fejtő Ferenc a Szép Szó-ban). Magyar kiadására az ugyancsak baloldali Cserépfalvi vállalkozik, fordítására a kommunista Déry Tibor - igaz, némi tétovázás után: "Rövid habozás után elvállaltam könyve fordítását - írja kiadatlan levelében 1936 november 4-én André Gide-nek. - Tétovázásom oka a magyar és a francia légkör közti különbség, melynek következtében egy-egy kiejtett szónak itt más a súlya, mint ott."

Déry alighanem arra utal, hogy a hazai viszonyok között netalán félreértik Gide könyvét, s az esetleg nem a baloldalnak, az antifasiszta erőknek kedvez -, de végül (talán az illegális magyar kommunista párttal is megbeszélve) mégis lefordítja a könyvet. A Retour de l'U.R.S.S. Utazás Szovjetunióban címmel 1937-ben jelenik meg; három nappal megjelenése után elkobozzák, az ügyészség eljárást kezdeményez fordítója ellen "az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló, sajtó útján elkövetett izgatás vétsége miatt". 1937. március 6-án keltezett, ugyancsak kiadatlan levelében Déry erről is beszámol Gide-nek; "az ügy nem nélkülöz némi pikantériát" - írja, bizonyára arra célozva, hogy a szovjetellenes, kommunistaellenes munkának kikiáltott könyv fordítóját Magyarországon szovjetbarát, kommunistabarát izgatásért állítják bíróság elé. Előbb a budapesti büntetőtörvényszék, majd a budapesti ítélőtábla, végül a kúria elé kerül az ügy: az immár tovább nem fellebbezhető ítélet két hónapi fogházzal sújtja Déry Tibort. Kvassay Gyula kúriai tanácselnök többek között így indokolja az ítéletet:

"A magyar nyelvre fordított írásmű tartalmából kétségtelenül megállapíthatóan kommunista érzelmű szerző művének magyar nyelven közzététele - már önmagában a kommunizmust több helyen áradozóan dicsőítő tartalmánál fogva is - bűncselekmény...

Alkalmas az izgatásra ez a fordítás, mert a szovjetrendszer egyes hibáinak említése mellett ezeket olyanokként tünteti fel, mint amelyeken lehet és kell is segíteni, és a szovjetrendszert úgy megjavítani, hogy az egész emberiség paradicsomává váljék...

A minden irodalmi műben keresendő s jelentkező összhatás szempontjából ennek a magyar nyelvre fordított könyvnek az olvasóra az a hatása van, hogy a címlapon élénken látható ötágú szovjetcsillag jelentőségével, értelmével összhangban a belső tartalom is a kommunizmusnak világszerte terjedését, megerősítését kívánja előmozdítani.

A kommunista érzelmű francia szerző által gyakorlatilag meglátott, előnyösnek ítélt szovjet eredmények

204

magasztalása s a vádlott által fordítás útján közlése - a helyenkint megjelölt árnyoldalak mellett is - alkalmasak a szovjeturalom létesítése iránti vágynak a hajlamos olvasó lelkében való felkeltésére,
ekként arra is, hogy a magyarországi proletariátust és a hasonló gondolkodásúakat az itteni állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló valamely lépésre izgassa,"

Ki ítélte meg helyesen a Visszatérés a Szovjetunióból-t, a Pravda szemleírója vagy Kvassay kúriai tanácselnök? Melyiküknek adhat igazat az irodalomtörténet, a történetírás, az utókor? Bár ezen is elgondolkodhat a kései magyar olvasó, ötven év távlatából, talán általánosabb érvényű, ma is használható tanulsághoz jut el az, aki magán a jelenségen tűnődik el, vagyis azon, hogy egy mű olvasata miért lehet ilyennyire eltérő, sőt szögesen ellentétes két világnézet és két érdek elfogultságaitól vezettetve. A jóhiszemű olvasó a Retour de l'U.R.S.S.-ből a jóhiszemű szemtanú és író - vagy ha úgy tetszik: a valóság - bonyolult igazságát

olvashatta ki akkor, olvashatja ki ma is, a vak és gyűlölködő hatalom, bármilyen előjelű volt is, azt, csakis azt, amitől fenyegetve érezte magát.

Egyébként Déry Tibor, ügyvédei minden fáradozása ellenére, le is ülte a büntetést; börtönnaplóját - első börtönének naplóját - később Emlékek a gyűjtőfogházból címmel jelentette meg. (Újabb kiadása in: Botladozás. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.)

A Retour de l'U.R.S.S.-t Déry Tibor fordításában adjuk; a fordítás szövegét kiegészítettük néhány rövidebb kimaradt résszel, s ahol szükségesnek látszott, az eredeti alapján kiigazítottuk; az Utazás Szovjetunióban címet Visszatérés a Szovjetunióból-ra változtattuk, mert egyfelől ez pontosabb, másfelől a visszatérés szót Gide alighanem többértelműnek szánta.

A Retouches á mon retour de l'U.R.S.S. itt jelenik meg első ízben magyarul. Címe betű szerinti fordításba igazítások "Visszatérés a Szovjetunióból" című könyvemhez, vagy A "Visszatérés a Szovjetunióból" kiigazításai,

minthogy ez a magyar cím nehézkes volna, s a kiigazítás egyébként sem pontosan azt jelenti, mint a retouche (amelynek pontos magyar megfelelője nincs), a címet szabadon fordítottuk, remélhetőleg a mű szellemében.

A jegyzetek a legfontosabb tudnivalókra szorítkoznak; némelyik idézett szerző életrajzi adatait nem tudtuk kideríteni, minthogy nem szerepelnek a fellelhető lexikonokban, kézikönyvekben.

Itt mondok köszönetet Nagy Csabának, aki készségesen betekintést engedett André Gide és Déry Tibor kapcsolatának történetét feldolgozó, készülő tanulmányába: neki köszönhetem a levélrészletek közlését.

R. P.

Tartalom

A sorozat megjelent kötetei:

1. André Gide: Visszatérés a Szovjetunióból
2. George Orwell: Hódolat Katalóniának

Előkészületben;

3. Panait Istrati: Más fény felé
4. Nagy Lajos: Tízezer kilométer Oroszország földjén
5. Lion Feuchtwanger: Moszkva

INTERART STÚDIÓ

Kiadta az INTERART STÚDIÓ
A kiadásért felel: Pánczél Géza
Irodalmi vezető: dr. Bakonyi Péter
Műszaki vezető: Tóth Sándor
Szerkesztette: Bakonyi Péter
Címlapterv: Bereznai Péter
Tipográfia: Táth Sándor
A kötet az Akadémiai Kiadó
közreműködésével jelent meg
10,40 (A/5) ív terjedelemben.
Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
A nyomdai megrendelés törzsszáma: 1572.66.14.2
Készült Debrecenben, az 1989. évben
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató